

7253.

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN

Doç. Dr. Zeki ARIKAN

ŞENGÜL AYOĞUZ

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İZMİR - 1989

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

KAYNAKLAR

GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN NOTLARI.....	8
------------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

ADALARIN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHSEL GELİŞİM

A. Coğrafi Durum.....	10
B. Adalarda İlk Türk Egemenliği.....	12
C. Adalarda Osmanlı Egemenliğinin Kurulması.....	13
D. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Adalarda Geçen Başlıca Siyasal Olaylar.....	21
E. Adaların İdari Yapısı.....	24
F. XIX. Yüzyılda İdari Yapıdaki Değişiklikler.....	28
BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

CEZAYİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLAYETİ'NİN BAŞLICA

YÖNETİM VE YERLEŞİM BİRİMLERİ

A. Rodos Sancağı.....	45
-----------------------	----

III

1. İstanköy Kazası.....	46
a. İncirli Nahiyesi.....	47
2. Sömbeki Kazası.....	48
a. İlyaki Nahiyesi.....	48
3. Kaşot Kazası.....	49
4. Kerpe Kazası.....	49
5. Meis Kazası.....	50
B. Sakız Sancağı.....	51
1. Leryoz Kazası.....	52
2. Kalimnoz Kazası.....	52
a. Astropalya Nahiyesi.....	53
3. Karyot Kazası.....	53
4. İpsara Kazası.....	53
C. Midilli Sancağı.....	54
1. Molova Kazası.....	55
a. Kalonya Nahiyesi.....	55
2. Yunda Kazası.....	56
3. Pilmar Kazası.....	56
D. Limni Sancağı.....	57
1. İmroz Kazası.....	58
2. Bozcaada Kazası.....	58
İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜFUS VE NÜFUS HAREKETLERİ

A. Rodos Sancağı.....	65
B. Sakız Sancağı.....	69
C. Midilli Sancağı.....	72

IV

D. Limni Sancağı.....74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI.....77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CEZAİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLAYETİ'NİN
EKONOMİK DURUMU —

A. Tarım.....83
B. Sakız Üretimi.....88
C. Hayvancılık.....89
D. Ticaret.....91
E. Endüstri.....95
F. Süngercilik.....99
DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI.....101

BEŞİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE ÖĞRETİM

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI.....113
SONUÇ.....115
BİBLİYOGRAFYA.....118

İstatistik Cedvelleri

1. 1312 yılına ait vilayet salnamesinin sonundaki gelir ve gider cedveli
2. Nüfus cedveli
3. Vilayetteki okulları gösteren cedvel

HARİTALAR

ÖNSÖZ

Avrupa, Anadolu ve Doğu Akdeniz'i birleştiren Ege Denizi ve bu denizde serpili bulunan irili ufaklı yüzlerce ada, tarih boyunca birçok devletlerin ve imparatorlukların egemenliğine girmiştir. Grek, Roma ve Bizans egemenliği gören adalarla Türkler de, Anadolu'ya ayak bastıktan kısa bir süre sonra ilgilenmeye başladılar. Fatih Dönemi'nde yoğunlaşan bu ilgi, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, hemen, tüm Ege adalarının Osmanlı topraklarına katılması ile sonuçlanmıştır. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra, Ege adalarını yavaş yavaş, sınırlarına kattığını da tarihi bir gerçektir. 1820'li yıllarda başlayan bu süreç, Lozan Antlaşması ile sonuçlanmış gibi görünüyorsa da 1950'lere kadar uzanmaktadır. Bugün dahi, Ege Denizi ve adalar Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların başında yer almaktadır.

Sorunun güncelliği, adalarla ilgilenmemizin en önemli nedenini oluşturmaktadır. Adaları incelemeye, alanımızın gereği olarak, az bilinen XIX. yüzyılı temel alarak başladık. Ancak çalışmamızı, kaynakların, özellikle salnamelerin ve basının, bize sunduğu bilgiler ölçüsünde, XIX. yüzyılın son çeyreği ile sınırlamak durumunda kal-

dık. Tezimize, Ege adaların alınışından, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen başlıca siyasi ve idari gelişmeyi inceleyerek başlamayı uygun bulduk. Bundan sonra, demografik, ekonomik ve kültürel durumu gözler önüne sermeye çalıştık.

Bu çalışmada destek ve yardımları ile tezimizi yönlendiren danışmanım ve hocam, Sayın Doç. Dr. Zeki ARIKAN'a, görüş ve önerileri ile katkıda bulunan Sayın Prof. Dr. Tuncer BAYKARA ve Sayın Doç. Dr. Necmi ÜLKER'e, destek ve yardımlarını esirgemeyen hocalarım, Sayın Öğr. Gö. Aydoğan DEMİR ile Dr. Sabri Sürgevil'e teşekkürü borç bilirim. Adalar üzerine yapılan bir Fransızca tez hakkında bize bilgi veren ve yararlanmamızı sağlayan, Sayın Prof. Dr. Ahmet Necdet Sözer ve Doç. Dr. Cezmi Sevgi'ye gösterdikleri ilgiden dolayı ayrıca teşekkür ederim. Çalışmalarım sırasında sağladıkları kolaylıklar için, İzmir Ve Ankara Milli Kütüphane çalışanları ile, beni başından beri destekleyen ve rahat bir çalışma ortamı sağlayan aileme de teşekkür etmek isterim.

İzmir, 10.5.1989

Şengül AYOĞUZ

KISALTMALAR

- a.g.e.....: adı geçen eser
a.g.m.....: adı geçen makale veya madde
a.g.s.....: adı geçen salname
bkz.....: bakınız
çev.....: çeviren
EI².....: Encyclopedia of Islam (ikinci baskı)
H.....: Hicri
I.A.....: İslam Ansiklopedisi
İ.F.M.....: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
M.....: Miladi
sa.....: sayı
T.T.....: Tapu-Tahrir Defteri
T.T.E.M....: Türk Tarih Encümeni Mecmuası
T.O.A.İ.E.: Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
T.T.K.....: Türk Tarih Kurumu
vd.....: ve devamı
yy.....: yayınlayan

G İ R İ Ő

KAYNAKLAR

Konuya girmeden önce elimizde bulunan kaynakları belirtmeyi uygun görüyoruz. Ancak Şunu da belirtmeliyim ki konu ile ilgili en zengin kaynaklar, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bizim alıŐmamız Yüksek Lisans düzeyinde olduğu için, Őimdilik arşiv çalıŐmalarını ihmal etmek durumunda kaldık. Tez konumuza baŐlangıç noktası olarak, Ankara Milli Kütüphanede bulunan Cezair-i Bahr-i Sefid salnamelerinin en erken tarihli (1303H./1885M.) olanını temel aldık. Buna karşın, tarihsel olayların neden-sonuç bağlantısı içinde sürdüğu göz önünde tutarak, ilk bölümde bu tarihsel geliŐimi gözler önüne sermeye çalıştık. Konu üzerinde çalışırken, salnameler ve gazetelerden başka, Namık Kemal'in Midilli, Rodos ve Sakız'da mu-tasarrıflık görevi ile bulunduğu sırada, çeşitli nedenlerle, yazdığı mektupların konumuz açısından büyük bir değer taŐıdıđını tespit ettik.¹

Bu bölümde salnameler ve özellikle Cezair-i Bahr-i Sefid salnameleri üzerinde duracağız. Bilindiği gibi "salname" Farsça bir terim olup, Türkçe "yıllık" demektir. Ansiklopedilerde, belirli konulara iliŐkin olarak yılda bir çıkarılan dergi veya kitap² olarak tanımlanan salnamelerden peygamberler, din ve mezhepler, devlet kurum-

ları, memurlar, yabancı elçiler ve devlet başkanları gibi pekçok konuda bilgi edinmek mümkündür. Kaynakların yetersiz olduğu durumlarda önemleri daha da artmaktadır. Salnameler genellikle devlet tarafından çıkarılmakla birlikte sonradan özel salnameler de yayınlanmıştır. Selim Nüzhet Gerçek salnameleri İstanbul, Vilayet ve Nezaret olmak üzere üçe ayırmaktadır.³

Bilindiği gibi ilk Devlet Salnamesi, 1846 yılında Ahmet Vefik Paşa tarafından taş baskısı olarak çıkarılmıştır. 1878 Devlet Salnamesi'nde konu ile ilgili bilgi verilmekte, bu ilk salnamelerin Vefik Paşa'dan sonra Meclis-i Maarif üyesi Cevdet Paşa tarafından hazırlandığı belirtilmektedir. Bundan sonra Meclis-i Maarif Katibi Behçet Efendi ile yine aynı meclisin üyesi Rüştü Bey tarafından çıkarılmıştır. Daha sonra salname çıkarma işi Padişah tarafından Maarif Mektûbi Kalemi'ne verilmiştir.⁴

Devlet salnameleri aralıksız 1912 yılına kadar yayınlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra Matbuat Müdürlüğü tarafından 1926 ve 1927 yıllarında salnameler çıkarılmış ve 1929'da "Devlet Yıllığı" adını almıştır. 1941 yılında "Yıllık" adıyla yayınlanmaya başlamış ve günümüze kadar gelmiştir.⁵

Devlet Salnameleri'nden başka, 1865 yılından başlayarak, Nezaret ve Vilayet Salnameleri de yayınlanmaya başlanmıştır. Nezaret salnamelerine örnek olarak Salname-i Askeri, Salname-i Nezaret-i Umur-u Hariciye, Salname-i Bahri, Maarif Nezareti Salnamesi, Rûsumat Salname-

si verilebilir.⁶ Vilayet salnamelerine geçmeden önce özel salnamelerden de söz etmek gerekir. Osmanlı Devleti'nde ilk özel salname Ali Suavi tarafından 1871 yılında Paris'te çıkarılmıştır. Özel salname ve takvimlerin en tanınmışları Hilâl-i Ahmer, Nevsal-i Askeri, Nevsal-i Servet-i Fünûn'dur.⁷

İlk Vilayet Salnamesi, 1865 yılında, Trabzonda yayınlanmıştır. Bunu "Tuna Vilayeti Salnamesi" izlemiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesini uygulamak için "pilot bölge" seçilen Tuna'da vali olarak bulunan, Mithat Paşa tarafından bu salname çıkarılmıştır.⁸ Osmanlı Devleti'nde yayınlanan salnameleri topluca bir kütüphanede bulmak, ne yazık ki, mümkün değildir. Bu konuda, çok zengin olduğuna şüphe bulunmayan, Fatih Millet Kütüphanesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi, Bayezit Devlet Kütüphanesi, Milli Kütüphane (Ankara) koleksiyonları da tam değildir. İzmir Milli Kütüphanesi'nin durumuna bakılacak olunursa, buranın devlet salnameleri bakımından zengin olduğu görülür. Aydın vilayeti salnamelerinin çoğu bulunmakta ise de diğer vilayet salnameleri açısından kaynakları sınırlıdır.

Burada konumuzla ilgili olarak, Cezair-i Bahr-i Sefid Salnameleri üzerinde duracağız. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, bunların hepsini bir yerde bulmak mümkün değildir. İzmir Milli Kütüphane'de 1312H./ 1894 M. yılına ait Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi bulunmaktadır. Ankara Milli Kütüphane'de ise 1960 SA 129 numaralı altı salname vardır. Bunlar 1303₉, 1310, 1311, 1312, 1319 ve 1321 hicri yıllarına aittir.

Hasan Refik Ertuğ Milli Kütüphane'de 1318H./1900 M.
10
yılına ait salnamenin olduğunu belirtmekte ise de bu sal-
nameyi Ankara Milli Kütüphane koleksiyonunda göremedik.
Ankara Milli Kütüphane'de bulunan Cezair-i Bahr-i Sefid
Salnameleri ve tarihleri;

<u>Adı</u>	<u>Basıldığı yer</u>	<u>Tarih</u>
Cezair-i Bahr-i Sefid	Sakız	H. 1303/ M. 1885
" " "	Rodos	H. 1310/ M. 1892
" " "	Rodos	H. 1311/ M. 1893
" " "	"	H. 1312/ M. 1894
" " "	"	H. 1319/ M. 1901
" " "	"	H. 1321/ M. 1903

1302, 1304 ve 1318 Hicri tarihli salnameler ise Başba-
kanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.¹¹ Cezair-i Bahr-i
Sefid salnamelerinin bundan daha çok olduğu da anlaşıl-
maktadır. Mithat Sertoğlu bu salnamelerin 1287 ile 1293
1301 ile 1304 ve 1310 ile 1313 hicri yıllarına ait olan-
ların tam olduğunu belirtmekte ve bundan başka 1316, 1318,
1319 ve 1321 hicri yıllarına ait salnamelerin de bulun-
duğunu söylemektedir.¹² Buna göre salnamelerin sayısı
yirmiyi bulmaktadır. Ancak bütün çabalarımıza rağmen bu
salnamelerin tam bir koleksiyonunu bulamadık.

Bu bilgilerden sonra Cezair-i Bahr-i Sefid sal-
namelerinin konu ve kapsamı üzerinde durmak gerekir. İlk
sayfalarda, diğer salnamelerde olduğu gibi, peygamberler-
lerden söz edilmekte, Selçuklu ve Osmanlı sultanları hak-
kında, sadrazamlar, bakanlardan bilgi verildikten sonra
yabancı elçilerin bir listesi yer almaktadır. Vilayetin

kurulmasından beri valilikte bulunanların listesi veril-
dikten sonra, vilayet erkanı ve görevde bulunan memurların rütbeleri ile isimleri verilmektedir.

Bu genel bilgiler yanında Cezair-i Bahr-i Sefid salnamelerinde farklılıklar da göze çarpmaktadır. Nitekim 1303 H./1885 M. yılına ait salnamede memurlar ile vilayet hakkında bilgiler içiçe girmiştir. 1310H./1892 M. yılı salnamesinde ise memurlardan söz edildikten sonra vilayet hakkında bilgi - belirli başlıklar altında -topluca yer almıştır. 1311 H./ 1893 M. ve bundan sonraki yıllara ait salnamelerde ise, her sancığın erkanı ayrı ayrı belirtildikten sonra o sancak hakkında bilgi verilmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere, ilk salnamelerdeki düzensizlikler daha sonraki sayılarda giderilmiş ve bir bütünlük sağlanmıştır. Salnamelerin sonunda, vilayete ait tablolar, istatistik cetvelleri ve haritalar yer almaktadır.

Cezair-i Bahr-i Sefid salnamelerinden bazılarının Türkçe ve Rumca olmak üzere aynı ciltte iki dilde çıkarıldığını görüyoruz. Nitekim 1302 H./ 1884 M. yılına ait salnamenin 263 sayfası Türkçe, 204 sayfası da Rumca'dır. Böylece, adalarda görev yapan Rumların ve yerli Rum halkının bunlardan yararlanmaları sağlanmıştır. Yine 1304H. tarihli salname de hem Türkçe hem Rumca'dır. Çalışmamda bu salnamelerin 1303, 1310, 1311 ve 1312 hicri tarihli olanla rından yararlanmış bulunmaktayız.

Konu ile ilgili olarak basın üzerinde de durmak gerekir. Tarih boyunca her bakımdan önemli bir yere sahip olan İzmir'in basın konusunda da bir özelliği bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk Fransızca gazete İzmir'de çıkmış, bunu Rumca ve Ermenice gazeteler izlemiştir.¹⁴ XIX. yüzyılın sonlarından başlamak üzere Türkçe basın da önemli bir gelişme göstermiştir.

Tezimizi hazırlarken İzmir basınından -dönemimle ilişkili olarak - özellikle Hizmet ve Ahenk gazetelerinden yararlandık. İzmir'de ilk çıkan gazetelerden biri olan Hizmet,¹⁵ Kasım 1886 yılında yayın hayatına başlamıştır. İzmir Milli Kütüphane'de bu gazetenin, 1886'dan yayınının sona erdiği 1894 yılına kadar tam bir koleksiyonu bulunmaktadır. Hizmet gazetesinden sonra 9 Şubat 1310/21 Şubat 1895 tarihinde İzmir'de yeni bir gazete yayın hayatına girmiştir.¹⁶ İmtiyaz sahibi Mehmet Necati olan bu gazete Ahenk'tir. Ahenk gazetesini koleksiyonlarını salnamelerle paralel olarak taradık. İzmir basını ile ilgili şunu da söylemek gerekir ki, adalarla yani Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti haberleri ya "Vilayat" yada çoğunlukla olduğu gibi "Aydın Vilayeti" başlığı altında sınırlı olarak verilmiştir.

Ayrıca İzmir basınında ve salnamelerde, Rodos'ta Cezair-i Bahr-i Sefid adında bir vilayet gazetesi çıkarıldığından söz edilmektedir. Bir kaynağa göre bu gazete¹⁷ 1882 yılında yayın hayatına başlamıştır. Ne yazık ki bu gazeteye Ankara ve İzmir Milli Kütüphane koleksiyon-

larında rastlayamadık. Bunların dışında, adalar elimizden çıktıktan sonra da gazete ve dergiler yayınlandığı bilinmektedir.¹⁸

Tezimizi hazırlarken gazete ve salnamelerden başka gezi yazılarından da ulaşabildiğimiz ölçüde yararlandık.¹⁹ İzmir ve Ege Denizi'ndeki adalar, İstanbul ile Doğu Akdeniz arasında geçit konumunda bulunduğundan, tarih boyunca pekçok gezginin uğrak yeri olmuştur.²⁰ Gezginler, özellikle, Sakız ve Rodos'a uğramayı ihmal etmemişlerdir. Gezginlerin gözlem ve değerlendirmelerini içeren gezi yazılarında, Ege adaları hakkında değerli bilgilere rastlamak mümkündür. Ulaşabildiğimiz gezi yazıları arasında başta Evliya Çelebi Seyahatnamesi olmak üzere, Tevenot, Tournefort, Corneil Le Bruyn, Texier'inkiler sayılabilir.

GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN NOTLARI

- (1) Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları I-IV T.T.K. yy. Ankara, 1967-1986. Krş ; Ömer Faruk Akün, Namık Kemal'in Mektupları, İstanbul 1972.
- (2) "Salname", İslam Ansiklopedisi, X, 134-135.
- (3) Selim Nüzhet Gerçek, "İstanbul Salnameleri", Akşam 10 Haziran 1941.
- (4) Gerçek, a.g.m. Ahmet Vefik Paşa hakkında bkz; Mehmet Zeki Pakalın, Ahmet Vefik Paşa, İstanbul 1942.
- (5) Selim Nüzhet Gerçek, a.g.m.
- (6) Mithat Sertoğlu, Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, 281.
- (7) Mithat Sertoğlu, a.g.e., 282.
- (8) "Salname", İ.A., X, 135.
- (9) Bu salnamelerin tespitinde bana yardımcı olan, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlilerinden Kemal Arı'ya teşekkür ederim.
- (10) Hasan Refik Ertuğ, "Nezaret ve Eyalet Salnameleri", Hayat Mecmuası, sayı 8, 14.
- (11) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesi'nde bulunan salnameler hakkında bilgi veren ve bunlardan yararlanmamı sağlayan Hocam Doç.Dr. Zeki Arıkan'a teşekkür ederim.
- (12) M. Sertoğlu, a.g.e., 282.
- (13) Bkz; Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 52 vd.; 1310, 40 vd.; 1311, 82 vd.

- (14) Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi I, 101-102.
- (15) Zeki Arıkan, a.g.m., 105.
- (16) Zeki Arıkan, a.g.m., 106.
- (17) Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü Vilayet Gazeteleri", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I, 100.
- (18) Adalar ve Yunanistan'da çıkan Türkçe gazete ve dergiler hakkında bkz; Paraskevas Konortas, "La Presse D'expression Turquie des Musulmans de Grece Pendant la periode Post Ottomane", Turcica XVII, 245-276.
- (19) Büyük bir çoğunluğu Fransızca olan bu gezi yazılarından yararlanmamı sağlayan Hocam, Sayın Doç. Dr. Zeki Arıkan'a teşekkürü borç bilirim.
- (20) Doğu Akdeniz ve bu arada Ege Adalarına da uğrayan gezginlerin bir listesi için bkz; Emile Y. Kolodny, La Population des îles de la Grèce, Aix-En-Provence 1974, II, 756-762; Tuncer Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir 1974; S.H.Weber, Voyages and Travels in the Near-East Made During the XIX. Century, Princeton 1952.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ADALARIN COĞRAFI DURUMU VE TARİHSEL GELİŞİM

A. Coğrafi Durum

Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını birleştiren Akdeniz, Septe Boğazı'ndan Karadeniz'e kadar uzanmaktadır. Üç kıtayı birleştiren bu denize, karalar arası anlamında "Mediterranie" adı verilmiştir. Araplar ise, latince kökenli bu kelime yerine, "Bahr-i Mutavassıt" terimini kullanmışlardır. Bazanda "Bahr-i Sefid" adını vermişlerdir. Anadolu ve Rumeli kıyıları ile Girit arasındaki deniz de "Adalar Denizi" veya "Ege Denizi" olarak adlandırılmıştır. Bu denizdeki adalar coğrafyacılar tarafından çeşitli açılardan gruplandırılmakla birlikte, biz dağılışlarına göre "Siklatlar" ve "Sporatlar" olarak iki grupta incelemeyi uygun buluyoruz.³ Genel olarak Adalar Denizi'nin Anadolu kıyılarındaki adalara "Sporat(Dağınık)" Yunanistan kıyılarına yakın olanlara da "Siklat(Daire) adı verilmiştir.⁴

Sporatlar, Ege Denizi'nin doğusunda iki grup olarak kümelenmiştir: Kuzey ve güney sporatlar (Oniki Ada). Kuzey sporatların başlıcaları: Magnesisa, Euboa, Skopelos, Skiathos, Alonesos'dur. Güney sporatlar ise şu adalardan oluşmaktadır; Rodos, Patnos, Lipsos, Leros, Kalimnos (Kilimli), Kos (İstanköy), Stampalia (Astropalya), Nisyros

(İncirli), Piskopi (Telos), Syme (Sömbeki), Khaike (Harki), Karpathos (Kerpe), Kasos (Kaşot). Siklat terimi ise, Pelaponez yarımadası ile Oniki Ada arasında kalan adalar için kullanılmaktadır. İrili ufaklı 220 adadan oluşan siklatların başlıcaları şunlardır: Andos, Tinos, Naksos (Natşa), Amorgos, Melos, Paros (Bere), Keos, Kytнос, Seriphos, Ios, Santorin⁵. Konumuzu oluşturan adalar ise Limni, Midilli, İmroz, Bozcaada, Sakız, Rodos ve Oniki adadır.

Adaların coğrafi durumunu belirttikten sonra iklim ve bitki örtüsü üzerinde de durmak gerekir. Adalarda iklim, vadi ile dağlar, kıyı ile iç kesimler arasında büyük farklılık göstermektedir. Örneğin Rodos'ta esen rüzgarlara adanın köylerinde rastlanmaz⁶. Bu farklılıklara karşın, genel olarak Akdeniz iklimi hüküm sürmektedir.

Rodos'ta sıcaklık yaz mevsiminde 32-36 dereceye kadar yükselirse de, kışın 5-6 dereceye kadar düşer. Ender olarak da kar yağar⁷. Bu özelliğinden dolayı yaz ve kış turistler eksik olmaz. Sakız'da da yazın sıcaklık 32 dereceye kadar çıkar ve kışın 5-6 nadir olarak sıfır dereceye düşer. İlkbahar ve sonbaharda hava serin ve rutubetlidir. Midilli'nin iklimi de ılımandır. Yazın sıcaklık 35 dereceye kadar yükselirse de kışın soğuklar Sakız'da olduğu kadar etkili değildir. Limni'de, iklimi etkileyen ormanlar olmamakla beraber, Mayıs ayına kadar bahar mevsimi yaşanır. Mayıs, Haziran ve Eylül sıcak, güz mevsimi ılık geçerse de kış soğukları etkilidir.⁸

Bu adalarda Akdeniz ikliminin tipik bitki örtüsü makinin yanısıra Rodos, Midilli, Sakız, Kerpe ve Karyot (Nikarya)'da ormanlar bulunmaktadır. Ancak bu ormanlar, kömür ve gemi yapımından dolayı oldukça azalmıştır.⁹

B. Adalarda İlk Türk Egemenliği

Türklerin Ege Adaları ile ilgilenmesi Anadolu'nun fethi ile başlamıştır. Malazgirt Savaşı'ndan 8-10 yıl sonra Batı Anadolu'da ilk Türk yerleşmesine tanık oluyoruz. Nitekim, genç yaşta Anadolu'da tutsak edilen ve uzun süre Bizans sarayında yaşayan Çaka Bey, 1081 yılında İzmir taraflarına kaçarak, bu bölgeye yeni gelen Türkleri beyliği etrafında toplamayı başardı.¹⁰ Bundan sonra da sık sık Ege Adalarına ve Bizans'a karşı saldırılarda bulundu. Sakız hatta Rodos ve Sisam'ı ele geçirdiği söylenmektedir.¹¹ Ancak bu durum uzun sürmeyecektir. Birinci Haçlı Seferi sonunda Batı Anadolu kıyıları yeniden Bizans egemenliğine girdiğinde, Türklerin adalarla bağlantısı da geçici bir süre için kesildi.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması ile kurulan beyliklerden biri olan Menteşe Beyliği, 1300 yılında Bizanslılardan Rodos'u tamamen olmasa da büyük ölçüde almıştı. Nitekim 1309'da, Suriye sahillerinden kovulan St. Jean Şövalyeleri, adaya yerleşmek istediklerinde hem Türklerle hem de Rumlarla savaşmak zorunda kaldılar.¹² Türkler Rodos'u geri almak için 1310, 1312 ve 1318'de adayı kuşattılar ise de başarılı olamadılar.¹³

Sporatların büyük adalarından biri olan Sakız 1306 yılında, 30 gemiden oluşan Türk filosunun saldırısına uğradı. Sakız, 1330 veya 1331 yılında, Aydınoğlu Umur Bey tarafından da kuşatılmış ise de ele geçirilememiştir.¹⁴

Türkler, İzmir'in fethinden kısa bir süre sonra, Bozcaada'yı yağma etmişler ve beş gemiden oluşan Bizans donanmasını kaçmak zorunda bırakmışlardı. Yine Umur Bey 1343 yılında Ağrıboz ve çevresindeki adaları yağmalamış bundan 3-4 yıl sonra da Midilli ve İmroz'u tehdit etmiştir.¹⁵

Görüldüğü gibi, Türklerin Ege Adaları ile ilgileri erken dönemlerde başlamış bulunuyordu. Bu ilgi, önceleri sınırlı bir düzeyde iken, Beylikler Dönemi'nde yoğunlaşmıştır. İlk dönemdeki egemenliğin kapsamı dar tutulmuş ve adaların haraca bağlanması ile yetinilmiştir. Nitekim, Yıldırım'ın oğullarından Süleyman, Edirne'de hükümdarlığını ilan edince, Nakşa Adası'nın Ayasuluğ ve Balat'a ödemekte olduğu haracı kaldırmıştı.¹⁶ Bu dönemdeki kişisel başarılar kalıcı olamamışsa da, Fatih döneminde izlenen siyasetle Ege Adalarının birçoğu ele geçirilmiştir.

C. Adalarda Osmanlı Egemenliğinin Kurulması

Daha kuruluşun başlayarak batıya doğru genişleme politikası izleyen Osmanlılar, çok geçmeden Ege Adalarını da tehdiye başladılar. Nitekim, Çanakkale Boğazı'nı tahkim eden Yıldırım Bayezid Limni Adasını, daha o tarih-

lerde baskı altına almıştı. Osmanlı donanması güçlendikçe adalar önce vergiye bağlanarak etki altına alınmış, daha sonra savaş veya barış yolu ile ele geçirilmiştir.

Bizans'ın merkezini ele geçiren II. Mehmet, ona ait olan diğer toprakları da ele geçirmek istiyordu. Bunun için fetihten hemen sonra iki yol izleyerek amacına büyük ölçüde ulaşacaktır. Bunlardan birincisi O'nu İtalya'ya götürecektir. Gerçekten de siklatların bir bölümünü topraklarına kattıktan sonra, 1480 yılında İtalya'ya asker çıkarmıştır. Diğer taraftan, Anadolu kıyısı boyunca uzanan adaların bir kısmını alıp ve bir kısmını da haraca bağladıktan sonra Rodos'a kadar uzandı. Bu sırada Ege Adalarının siyasi durumuna bakmak gerekir.

Haçlı Seferlerinden sonra Akdeniz ticaretinin yeniden canlanmasında önemli rol oynayan İtalyan Şehir Devletlerinden, özellikle, Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri birbirlerine rakip durumda idiler. İki cumhuriyet arasındaki bu rekabet, adalar üzerinde egemenlik kurma şeklinde de kendini gösteriyordu. Bilindiği gibi, IV. Haçlı Seferi'nde Haçlı Seferlerinin temelindeki ekonomik nedeni yüze çıkmış ve Latinler Kudüs'e gitmektense İstanbul'a yerleşmişlerdi. Anadolu'ya kaçmak zorunda kalan Bizans İmparatoru'nu destekleyen Cenevizliler de yardımlarının karşılığını almakta geçikmediler. 1261 yılında Paleologlar Bizans'ı Latinlerden geri aldığı anda, Ege Adalarının bir bölümü de Ceneviz egemenliğine girmişti.

İşte, Fatih Ege Denizi'ne açıldığında adaların çoğunluğu Venedik ve Ceneviz, pek azı da Bizans beylerinin elinde idi. Rodos ise, St. Jean Şövalyelerinin egemenliğinde bulunuyordu.

Ege Adaları üzerinde II. Mehmet'in baskısı daha saltanatının ilk yıllarında başlamıştı. Nitekim, Sırbistan Seferi dönüşü Enez, karadan ve denizden kuşatma karşısında teslim oldu. Enez ile birlikte İmroz ve Semadirek'i de elinde bulunduran Cenevizli Doryos, bu durumda Semadirek adasına kaçmıştı. Enez'in ardından İmroz da alınınca Doryos Edirne'ye getirilerek padişaha bağlılığını sundu. ²⁰ Böylece, Enez, İmroz ve Semadirek Osmanlı egemenliğine girdi. Bunu Rumeli kıyılarına yakın, Taşoz'un ²¹ alınması izledi.

İmroz, İstanbul'un Latinler tarafından işgali sırasında onlara, fethine kadar da Bizans İmparatorluğuna bağlı kalmıştır. Bizans'ın son zamanlarında adaya egemen olan Cenevizli Gattilusio ailesi, I. Murat Dönemi'nden başlayarak, her yıl vergi vermek koşuluyla Osmanlıları adadan uzak tutmayı başarmıştı. İstanbul'un fethinden sonra elçi göndererek, tebriklerini sunan bu aile, Limni'nin Enez, İmroz ve Midilli hakimine ait olduğunu kabul ettirdiler. Buna karşılık, yılda 1200 altın ödeyeceklerdi. ²² İmroz, daha sonra, tarihçi Kritobulos'a verildi.

Osmanlılar Mora'nın fethinden sonra, yeni alınan yerlerde sık sık uyguladıkları politikaya uygun olarak,

Mora ile birlikte İmroz ve Limni'yi de despot Demetrios'a verdiler(1460). Ada, Venedik-Osmanlı Savaşı sırasında Venediklilerin eline geçti ise de, 1470 yılında kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı.²³ İmroz'da arazi ve nüfus sayımı yapılarak, bir kanun hazırlandı.²⁴

Enez, Taşoz ve İmroz'un alınmasından sonra, Limni de Osmanlılara tâbi oldu. Fatih buraya, eski Gelibolu Bancakbeyi ve Derya Kaptanı Hamza Beyi gönderdi. Ada bir ara Venediklilerin eline geçtiyse de, 1479'da kesin olarak alındı. Böylece, Çanakkale Boğazının güvenliği tam olarak sağlandı.²⁵ Limni gibi Midilli de Gattilusio ailesinin egemenliğinde idi. Bu aile, daha II. Murat Dönemi'nde yılda 14.000 düka vergi vermeyi kabul etmişti. Zamanla ada korsan yatağı haline gelince, alınması zorunlu oldu.²⁶

Fatih Eflak Seferi dönüşünde Midilli'ye donanma gönderdi. Mahmut Paşa komutasındaki Osmanlı Donanmasının top ateşine dayanamayan Midilli halkı teslim oldu. Adayı Osmanlılara kazandıran Mahmut Paşa'ya, idari yapıyı düzenleme görevi verildi. Adanın zenginleri İstanbul'a sürüldü. Çoğunluk ise, cizyeye bağlanarak adada kalmalarına izin verildi. Halkın bir bölümü de, ganimet olarak, asker arasında paylaşıldı. Ayrıca ele geçirilen üçyüz kadar Aragonlu korsan idam edildi. Bir cami inşa edilerek, emlak yazımı yapıldı.²⁷

Coğrafi konumundan dolayı, Venedikliler ve Ceneviz-

liler arasında sık sık savaşlara sahne olan Bozcaada'nın alınmasına, çağdaş Osmanlı kaynaklarında yer verilmemesine karşın, Limni ile birlikte Osmanlı topraklarına katıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Ada 1376 yılında Cenevizliler'e geçmişse de, daha sonra Venedikliler ve Osmanlılar tarafından alınmıştır.²⁸ Fatih Dönemi'nin sonlarına doğru bir kale yaptırılan Bozcaadayabüyük ölçüde boş olduğundan dorayı, yerleşecekler "Tekalif-i Divaniyeden"²⁹ bağışık tutulmuştu. Böylece ada kısa sürede şenlendi.

Ege ile Akdeniz'in birleştiği bir noktada yer alan Rodos, Akka'dan 1291 yılında Memluklar tarafından kovulan, Saint Jean d'Hospitalier Şövalyelerinin elinde bulunuyordu. Şövalyeler, adaya yerleşmekle Memluklardan tamamen kurtulmuş sayılmazlardı. Nitekim Rodos 1444'de Memluklar tarafından kuşatılmıştır. Ancak bu kuşatma kısa süreli olmuş ve bundan sonra şövalyeler adayı tahkim ederek, oldukça sağlam bir üs durumuna getirmişlerdi.³⁰ Bundan başka Anadolu kıyılarında da önemli noktalara yerleştiler. Böylece Akdeniz'in doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda gidip gelen Türk ve müslüman gemileri için büyük bir tehlike oluşturmaya başladılar.

Rodos'un alınmasına yönelik ilk önemli girişim II. Mehmet Dönemi'ne rastlar. Rodos Şövalyeleri, Fatih'in tahta geçişini kutlamış, fetihten sonra da bir ticaret antlaşması imzalamak istediklerini söylemişlerdi. Buna rağmen Osmanlı-Venedik Savaşı'nda Latinleri desteklediler.³¹

Kuzey Ege Adalarını kısa sürede elegeçiren Fatih için, korsan yatağı durumunda bulunan Rodos'u almak Ege'den Akdeniz'e açılacak gemilerin güvenliği için çok önemli idi.

Adanın barış yoluyla alınması için gönderilen Şehzade Cem'in memuru bir sonuç elde edemeyince, 1480 ilkbaharında Vezir Mesih Paşa komutasında bir donanma gönderildi. Donanma karadan da Anadolu askeri tarafından desteklenmişti. Rodos, karadan ve denizden kuşatılmasına karşın, Mesih Paşa'nın yağmaya izin vermemesi ve kaledeki malların hazineye ait olduğunu söylemesi üzerine yenice-rilerin savaşmaktan çekilmesi sonucu alınamadı. Bundan sonra Cem Sultan Olayı'nda yeniden ön plana çıkan Rodos Şövalyelerine, II. Bayezid kardeşini elinde tutmalarına karşılık her yıl önemli miktarda para ödemiştir.³²

Bilindiği gibi, Yavuz Sultan Selim'in dış politikası doğuda Osmanlı Devleti aleyhine gittikçe büyümekte olan Şii Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmaya yönelikti. Bu nedenle batı ile pek ilgilenememiştir. Hatta bazı devlet adamlarının, müslümanlarla savaşmaktansa burnumuzun dibindeki şövalyelerle savaşalım sözlerine karşılık Yavuz yaşlı olduğunu ve bundan sonra tek seferinin ahirete olacağını söylemiştir.³³

Babasının doğu politikasına karşın, I. Süleyman'ın ilk seferleri batıya yöneliktir. Belgrat Seferi dönüşünde Vezir-i azam Piri Mehmet Paşa'yı Rodos için hazırlık yapmakla görevlendirmiştir. Rodos kalesi, 1522 yılında ser-

dar Mustafa Paşa'nın uzun süren kuşatmasından sonra Osmanlı Devleti'nin eline geçti. Rodos'un alınması ile ona bağlı Lendoz, İstanköy ve Bodrum gibi kale ve adalar da ele geçirildi. Adaya her türlü din ve mezhep serbestisi tanındığı gibi beş yıl boyunca da vergiden bağışık tutuldu. Sürgün yöntemiyle de adanın şenlendirilmesine çalışıldı.³⁴

Rodos'dan sonra, 1550 yılında Sisam Adası Kılıç Ali Paşa'ya malikane olarak verildi. İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra ele geçirilen Sisam'a yerleşmeleri teşvik amacıyla, Fatih buraya yerleşeceklerin "avarız-ı divaniyeden" kurtulacağını açıklayarak, Anadolu ve Rumeli'den birçok Türk'ün gelmesini sağladı.³⁵ Böylece XVI. yüzyılın ikinci yarısına değin, Taşoz'dan Rodos'a kadar adaların hemen hepsi Osmanlı egemenliğine girmişti. Karaburun'un batısındaki Sakız ise henüz Cenevizlilerin elinde bulunuyordu.

Sakız, 1204'den 1247 yılına kadar Latinlerin egemenliğinde kalmışsa da, bu tarihte tekrar Bizans'a katıldı. 1261 Nif Antlaşması'ndan sonra Cenevizliler Sakız üzerinde bazı ayrıcalıklar elde etti. Ancak bu ayrıcalıklar adada egemenlik sağlayacak derecede değildi.³⁶ Bir ara - 17 yıl kadar - Bizans egemenliğinde kalan Sakız, tekrar Cenevizlilerin eline geçti. 1347 yılında, armatörlerden oluşan "Maona" adlı bir şirkete adada tasarruf hakkı verildi. Buna göre, adadaki idari ve mali işler Ceneviz Cumhuriyeti'nin bir yıl için tayin edeceği "Podesta" ta-

rafından yürütülecekti. Cumhuriyet, armatörlerin masraflarını 20 yıl içinde ödediği takdirde Maona'nın Sakız'daki tasarruf hakkı sona erecekti. Cenevizliler armatörlere olan borcunu ödeyemediği için, Maona'nın tasarruf hakkı da uzamıştır. Böylece adadaki Ceneviz egemenliği fethetme kadar 220 yıl sürmüştür.³⁷

Osmanlıların Sakız ile ilişkisi, daha I. Bayezid Dönemi'nde başlamış olmasına karşın, Sakızlılar yıllık vergi karşılığında, onları adadan uzak tutmayı başardılar. Ancak iyi ilişkiler Fatih Dönemi'nde bozuldu. Kuzey Ege adalarından sonra sıranın kendilerine geldiğini anlayan Sakızlılar, vergi vermeye devam etmekle beraber, Osmanlılara karşı oluşturulan ittifaklara katılmaktan geri durmuyorlardı. Malta'nın kuşatılması sırasında da onların yardımına koşmuşlardı.³⁸

Bu olay üzerine Kanuni Sultan Süleyman Sigetvar Seferi'ne çıkmadan önce Piyale Paşa'yı, üç yıldan beri vergi ödemeyen Sakız'a gönderdi. Piyale Paşa adaya gittiğinde Maona ve Podesta'nın başkanı ile görüştü. Piyale Paşa'nın adayı sulh ile teslim etmeleri teklifi kabul edilmeyince, ileri gelenler tutuklanmış ve böylece ada savaşsız olarak ele geçirilmiştir. Sakız'daki yöneticiler aileleri ile birlikte gönderilmiş ve ada Kaptan Paşa Eyaleti'ne katılmıştır. Sancaqbeyliğine de Kırşehir Beyi Gazanfer Bey getirilmiştir.³⁹ Böylece Ege Denizi'nde Osmanlı egemenliği dışında hiçbir ada kalmamıştı.

D. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Adalarda
Başlıca Siyasal Olaylar

XV. ve VI. yüzyıllarda Osmanlı topraklarına katılan Ege Adalarının zaman zaman işgale uğradıkları ve savaflara sahne oldukları görülmektedir. Nitekim, 1645 yılında başlayan Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında Venedikliler, Osmanlıların Girit'e asker göndermesine engel olmak için, Bozcaada ve Limni'yi ablukaya almışlardı. İşgal uzun sürmemiş ve Köprülü Mehmet Paşa'nın sadareti döneminde (1656-1661) adalar geri alınmıştır. ⁴⁰

II. Viyana bozgunundan sonra, Osmanlı Devleti'ne karşı uzun süreden beri oluşturulamayan Kutsal İttifak tekrar harekete geçmişti. Bu ittifaka katılan Venedik, 1698 yılında 73 gemiden oluşan donanması ile İmroz'un Kömür Limanı'na girerek ada halkını haraca kesip, mallarını ve hayvanları yağmaladı. ⁴¹ Kutsal İttifak ile yapılan savaşlar sonunda Osmanlı Devleti barış istemek durumunda kalmış ve imzalanan Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları ile ilk kez büyük ölçüde toprak kaybetmişti. Bu durum üzerine Devlet, XVIII. yüzyılın ilk yarısında kaybettiği toprakları geri almak için savaştı. Bu amaçla girişilen Prut Savaşı'nda Azak Kalesi Ruslardan geri alındı. Ancak Mora Venediklilere geçti. Mora'yı ele geçirmek için bahane arayan Damat Ali Paşa döneminde Osmanlı-Venedik Savaşı tekrar başladı. Ve bu savaş sırasında siklatlardan Tinos adası alındı ve adanın yazımı ⁴² ile Nevşehirli Damat İbrahim Paşa görevlendirildi.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında da Rus donanması, Çeşme'de bulunan Osmanlı donanmasını yakmış ve bazı Ege Adalarını işgal etmişti. Bu olaydan sonra Kapitan-ı Derya Hasan Paşa'nın bir taraftan donanmayı eski gücüne getirmeye çalışırken, diğer taraftan Akdeniz adalarında ve donanmanın uğradığı kıyılarda çeşme ve benzeri hayır işlerine giriştiği bilinmektedir.⁴³

1821 yılında Mora'da başlayan Yunan ayaklanması kısa sürede Ege Adalarına da sıçramıştı. Bu isyan sırasında bazı adaların halkı ayaklanmaya katılmazken, bazıları da isyanın daha geniş bir alana yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. 1814'de Odessa'da iki Rum ve bir Bulgar tarafından kurulan Filike-i Eteryâ Cemiyeti'nin amacı, Rumlara bağımsızlık kazandırmaktı. Cemiyetin çalışmaları ile 1820 yılında Eflak ve Boğdan'da çıkarılmak istenen ayaklanma, buradaki halkın Rumlara davasına ilgi göstermemeleri nedeniyle başarısız olamadı.⁴⁴ Bundan bir yıl sonra Mora'da başlayan ayaklanma amacına ulaşacaktır.

Bir Paskalya günü başlatılması kararlaştırılan ayaklanma, bir yanlış anlama üzerine erken başlamış ve adalara da sıçramıştır. Sakız, Sisam, Semadirek ve Girit adaları halkı da isyana katıldı. Ayaklanmaya Batı Anadolu reayasının da katıldığı bilinmektedir. Nitekim, isyancı adaların kıskırtması ile Ayvalık ve Yund Adası reayası eşkiya ile birleşerek Edremit'e saldırmıştır.⁴⁵

İsyanın daha geniş bir alana yayılmasını önlemek için kıyıların ve adaların korunması yoluna gidilmiş ve

bunun için de, diğer bölgelerden asker toplanarak adalara ve kıyılara gönderilmiştir. Buna bağlı olarak Sığla Sancağı Mütesellimi Sisam'ın korunması ile görevlendirilmişti. Ayrıca Ayvalık ve Kuşadası gibi kıyı bölgelerine önemli miktarda asker sevkiyatı yapılmış ve bu konu da en çok Menteşe Sancağı'nın insan gücünden yararlanılmıştır.⁴⁶ Kıbrıs ise kendi kaderine terk edilmişti.

Bütün bu önlemlere karşın adalar halkının isyana katılması önlenememişti. Ayaklananların cezalandırılmasında da öldürme, mallara el koyma, sürgün gibi yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. İsyanın başlamasında önemli rolü olduğu anlaşılan, İstanbul Patriği görevinden alınmış ve ibret olsun diye idam edilmiştir. İdam edilenler arasında Divan Tercümanı, Darphane-i Amire ve Ceb-i Hümayun Sarrafı gibi kişiler de vardı. Toplu ayaklanmalarda da asilerin kulakları ve başı kesilerek İstanbul'a gönderilmiş ve halka teşhir edilmiştir. Ayaklananların idamı ile yetinilmeyerek emlakına da el konulmuştur. Emlak, tarla, bağ, bağçe ve zeytinlik gibi yerler yazıldıktan sonra açık artırmayla satılmıştır. Sakız'daki asi ve kaçakların malları emlak-ı hümayuna katıldı.⁴⁷

Bundan başka, Kıbrıs'taki bütün manastır ve kiliselerde silah araması yapılması istenmiş ve İstanbul'daki hanlar da aranmıştır. Af dileyerek dönenlere de emlak ve zeytinlikleri geri verilmiştir.⁴⁸ Rum İsyanı başarıya ulaşınca, Ağriboz başta olmak üzere siklatların yeni kurulan Yunan Devleti'ne katıldığı da tarihi bir gerçektir.

E. Adaların İdarî Yapısı

Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin kesin olarak ne zaman oluşturulduğu hakkında bilgimiz yoktur. Eyaletin, Kanuni'nin ilk döneminde örgütlendiği iddiası doğru olmasa gerektir. Çünkü, 1526-1527 yılında düzenlendiği anlaşılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve mali yapısı yansıtan bir defterde Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nden söz edilmemektedir.⁴⁹ Sonradan bu eyalete katıldığını bildiğimiz adaların, o tarihlerde Rumeli Eyaleti'ne bağlı olduğu görülmektedir. Nitekim, Ağriboz, Rodos, Cezair (A-⁵⁰dalar), Karlılı, ve Gelibolu Rumeli Eyaleti'ne bağlıdır. Bundan da anlaşıldığına göre, adalar ele geçirildikten sonra en yakın yönetim birimine katılmışlardır.

Kanuni Dönemi'nde doğu, batı ve güneyde yapılan seferler sonucu oldukça genişleyen İmparatorlukta, yeni bir idari yapıya şiddetle ihtiyaç duyulmaya başlamıştı. Bunun sonunda Budin, Lahsa, Cezair-i Bahr-i Sefid gibi yeni eyaletler oluşturulmuştur.⁵¹ Halil İnalcık, eyaletin kuruluş tarihi olarak 1533'ü belirtmektedir.⁵² Donanmanın insan gücü ihtiyacının karşılandığı en önemli bölge olması nedeni ile Kaptan Paşa Eyaleti de denilegelmiştir.

Yeni şartlar ve ihtiyaçlar sonucu oluşturulan Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin merkezi Gelibolu Livası idi. Bundan başka, XVI. yüzyılın ilk yarısında Rumeli Eyaleti sancakları arasında görülen Midilli, Ağriboz ve Rodos adaları eyaletimize bağlanmıştır.⁵³

Başlangıçta sancak sayısı az olan eyaletimizin, XVII. yüzyılda sınırlarının genişlediği görülmektedir. Nitekim Kanuni Dönemi'nin ilk Yıllarında 18 sancaktan oluşan Anadolu Eyaleti, Aynı Ali Efendi'nin notlarında 14 sancaktan ibarettir. Sancak sayısındaki bu azalma, Biga Alaiye, Manavgat ve Kocaeli livalarının Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne katılmasının bir sonucudur. Nitekim 1568-1574 Osmanlı idari düzeninde eyaletin, Gelibolu, Ağriboz, Karlılı, Rodos, Midilli, İnebahtı, Cezair-i Mağrib ve Sakız olmak üzere sekiz livadan oluştuğu gözlenmektedir. ⁵⁴

XVII. yüzyılın başlarındaki idari ve mali yapı konusunda bilgi veren Aynı Ali Efendi Risalesi'nde eyaletin livaları onüçe ulaşmıştır. Bunların üçünün salyaneli olduğu belirtilmektedir. Salyaneli Livalar: Sakız, Nakşa, Mehdiye; timar sistemi uygulanan livalar ise: Gelibolu, Ağriboz, İnebahtı, Karlılı, Misistre, Rodos, Midilli, Kocaeli, Biga, Sığla ve Sığacıktır. Eyaletin yıllık gelirinin 3.525.600 ve cebelü sayısının 705 olduğu da görülmektedir. ⁵⁵ 1653 yılına tarihlenen Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesinde de eyaletin sancakları onüçtür. ⁵⁶

Aynı Ali Efendi'ye göre "Eyalet-i Bahr-i Sefid bin altı yüz on sekiz kıllıdır. Yüz yigirmi altısı zeamet bin dört yüz doksan ikisi tezkereli ve tezkeresiz timardır. Kanun üzere cebelüleriyle 4500 miktarı asker olur. Sefere eşer askerlerin senevi hasılları yüz sekiz kere yüz bin akçe olur". Her sancağın zeamet ve timar dağılımı ise şöyledir: ⁵⁷

	<u>Zeamet</u>	<u>Timar</u>
Liva-yı Gelibolu	14	85
" Ağriboz	12	188
" İnebahtı	14	287
" Karlılı	10	119
" Misistre	15	91
" Rodos	5	71
" Midilli	4	84
" Kocaili	25	187
" Biga	6	146
" Sığla ve Sığacık	<u>22</u>	<u>235</u>
	126	1493

Eyaletin idari yapısındaki önemli değişikliklerden biri Kıbrıs'ın katılmasıdır. Kıbrıs, Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaletine 1080/1670 yılında dahil edildiyse de bu durum uzun sürmemiş, 1115/1703'de tekrar bağımsız bir eyalet haline getirilmiştir. Sadrazam hasları arasında olan Kıbrıs, daha sonra yeniden eyaletimize katıldıysa da bu da uzun süreli olmamıştır.

Tanınmış gezginimiz Evliya Çelebi de hacca giderken eyaletimiz hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Evliya Çelebi bu yolculuğu sırasında, bütün Batı ve Güney Anadolu'yu gezmiş, Sakız ve Rodos başta olmak üzere birkaç adaya da uğramıştır. Diğer adalar hakkındaki bilgileri Sakız hazinesinde bulunan bir defterden aktardığını belirtmektedir. Evliya Çelebi, Sultan Süleyman Kanunnamesine göre Kaptan Paşa Eyaleti'nin 11 sancak olduğunu,

bunlardan üçünün salyaneli bulunduğunu söylemektedir. Buna göre eyaletin merkezi Gelibolu idi. Diğer sancaklar: Ağriboz, Karlılı, İnebahtı, Rodos, Midilli, Kocaeli, Biga, ⁶⁰ Sığla, İzmir, İzmir'di. Evliya Çelebi'nin döneminde de eyaletin idari yapısında önemli bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Ona göre eyaletin zeamet ve timar dağılımı ⁶¹şöyledir:

	<u>Zeamet</u>	<u>Timar</u>
Liva-yı Ağriboz	12	188
Liva-yı İnebahtı	13	287
Liva-yı Midilli	—	83
Liva-yı Kocaeli	25	187
⁶² Liva-yı Sığla	32	235
Liva-yı Karlılı	11	119
Liva-yı Gelibolu	14	132
Liva-yı Rodos	5	78
Liva-yı Biga	6	146
Liva-yı Misistre	15	91

Evliya Çelebi bilgi vermemekle birlikte, eskiden olduğu gibi, Sakız, Nakşa ve Mehdiye livalarının salyaneli durumunun devam ettiğini söylemek yanlış olmasa gerekir.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığı döneminde (1676-1683) eyaletin idari yapısında bazı değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Misistre ve ⁶³Karlılı Mora'ya bağlanmıştır. Bunun dışında XIX. yüzyıla kadar her hangi bir değişiklik olmamıştı. Gerçekte

bu durumu genelleştirmek mümkündür. Nitekim, XVIII. yüzyılda İmparatorluğun eyaletleri 28 iken, Nizam-ı Cedid⁶⁴ Döneminde de önemli bir değişiklik olmamıştır.

F. XIX. Yüzyılda İdari Yapıdaki Değişiklikler

II. Mahmut Dönemi'nde (1808-1839) idari yapıda ıslahatın gerekli olduğu anlaşılmıştı. XVIII. yüzyılda başlayarak, Tepedelenli Ali Paşa Olayı ile büyük boyutlara ulaşan adem-i merkeziyetçilik eğilimi, bunun en önemli nedeni olmalıdır. İmparatorluğun dağılmasını önlemek için idari yapıda merkeziyetçilik en çıkar yol görülmüştür. Bunun için, öncelikle her türlü ad altında halkı soymakta olan valiler, ücretli birer memur haline getirildi.⁶⁵ Bu yeni düzenlemede valilerin görevleri arasında redif askeri yetiştirmek de vardı. Rediflerin sayısı artınca, birkaç sancağın birleştirilmesi ile Müşirlikler kuruldu. Müşirler, buldukları yerlerde, askeri mali ve mülki işlerle ilgileneceklerdi. Ayrıca, İstanbul'dan başlamak üzere, vilayetlerde halkın ileri gelenleri arasından ikişer muhtar seçilecekti.⁶⁶

Bilindiği gibi, timar sisteminin bozulması ile hükümetin sancaklarla bağlantısı, daha çok mali ve daha az askeri nitelik kazanmıştı. Böyle olunca, nihayet II. Mahmut 1831 yılında timarları tamamen kaldırdı. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra her alanda görüldüğü gibi idari yapıda da yeni düzenlemelere gidildiği gözlenmektedir.

"Aralık 1839'da hükümet, 1 Mart 1840'dan itibaren eyalet, sancak ve benzeri idare amirlerine sabit maaş verileceğini

daha yukarı memuriyetlere yükselmenin liyakat esasına göre olacağını, valilerin yeni atanan sivil vergi memurları aracılığıyla yalnız belli kanuni vergileri toplayacaklarını belirten bir kararname çıkardı."⁶⁷

Bu kararname doğrultusunda Muhassıllık teşkilatı kurularak, fermanın ruhuna uygun olarak, hıristiyan ve müslümanların yönetime katılması sağlanmıştır. Ayrıca, Tanzimat Fermanı'nda herkesin gelirine göre vergi alınacaktır maddesine de işlerlik kazandırılmıştı. Buna göre, sancaklara atanan muhassıllar ve muhassıl meclisleri üyeleri, vergi belirleyemez ve toplayamazlardı. Ancak gerekli harcamaları çıkardıktan sonra, geri kalan vergiyi merkeze göndermekle yükümlü idiler.⁶⁸ Muhassılların emrinde birer mal, nüfus ve emlak katibi olacaktı. Bundan ayrı olarak, yörenin hakimi, müftüsü, asker zabiti ve ileri gelenlerden dört kişinin katıldığı Muhassıllık Meclisi kurulacak ve on kişiden oluşan bu meclise, yörede gayri müslim varsa, metropolit ve hahambaşı gibi ruhani liderler ile kocabaşılar da girebilecekti.⁶⁹

Temel amacı, vergileri düzenli olarak toplamak olan bu meclisler, bazı yörelerde yerel yöneticilerinin istek ve baskılarına boyun eğerek, istenen vergileri toplayamadılar. Böylece mali bunalım arttı. 1839-1840 gelirlerinde önemli miktarda azalma olunca, tutucuların da kıskırtmasıyla, Padişah Sadrazam Reşit Paşa'yı görevinden alıp, yerine Rıza Paşa'yı atadı. Rıza Paşa ilk iş olarak Muhassılları kaldırdı. Ancak, Muhassıllık Meclisleri va-

lilerin başkanlığında görevlerine devam ettiler ve yazış-
malarda eski adları ile anıldılar.⁷⁰ Tanzimat Dönemi'nde
eyaletimizdeki duruma bakacak olursak, Kaptan Paşa'nın
yetkilerinin sona erdiği⁷¹ bu dönemde, Cezair-i Bahr-i Se-
fid Eyaleti altı sancaktan oluşuyordu. Bunlar, eyalet
merkezi Biga, Rodos, Sakız, Midilli, Limni ve Kıbrıs'tı.⁷²

Mustafa Reşit Paşa'dan sonra yapılan uygulamalara
paralel olarak, 1852 yılındaki bir fermanla valiler tek-
rar eski güçlerine kavuştular. Muhassıllar, mal müdürleri
kaza ve hahiye meclisleri üyeleri valilerin emrine veril-
di. Aynı yıl, zabıta ve ordunun kanuni yetkileri de ge-
nişletilmişti.⁷³ Bundan anlaşıldığına göre, merkeziyetçi-
lik anlayışı zayıflamaya yüz tutmuştu.

Yeni idari yapıya göre ülke sancaklara, sancaklar
da kazalara bölünüyordu. Bir eyalete bağlı olmayıp, doğ-
rudan doğruya merkezle heberleşmede bulunan müstakil san-
cakların yönetimi Mutasarrıflara, eyalete bağlı sancakla-
rın idaresi kaymakamlara, kazalar ise müdürlere verilmiş-
ti.⁷⁴ Nitekim, 1273 H./1856 M. yılına ait Devlet Salnamesi'
nde Rodos, Bozcaada, Limni, Midilli, İstanköy, Sisam ve
Sakız sancakları kaymakamlık merkezi olarak görülürken,
Kıbrıs mutasarrıf tarafından yönetilmektedir.⁷⁵

1853-1856 Kırım Savaşı'nı sona erdiren Paris Ant-
laşmasında sözü edilen Islahat Fermanı, büyük devletle-
rin içişlerimize karışmalarına da zemin hazırlamıştır.
Büyük Devletlerin bu girişimlerini önlemek için, Sadra-
zam Mahmut Paşa 1860 yılında Rumeli'deki eyaletlere gi-

derek halkın şikayetlerini dinlemek durumunda kaldı. ⁷⁶

Fuat Paşa, idari yapıda düzenleme yapılması gereğini Lübnan ve Suriye isyanlarını bastırmakla görevlendirildiğinde anlamıştı. ⁷⁷ Cevdet Paşa, Fuat Paşa'nın mülki idare hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır; "Bir vakitten beri, Fuat Paşa vilayetlerin tanzimi emelinde olup düşüncelerinin esası dahi eyaletler ve sancaklar büyütülerek valiliklere tecrübeli ve iktidarlı zatlara seçilerek ve yetkileri genişletilmek suretiyle yalnız mühim işlerde İstanbul'a danışmaları ve bu vecihle saltanat merkezi de adi işlerle uğraşmaktan kurtularak devlet vükelasının çok mühim işlerle iştigal etmeleri hususlarından ibarettir. ⁷⁸

1864 Vilayet Nizamnamesi, ⁷⁹ Fuat Paşa'nın bu düşünceleri doğrultusunda, görülen ihtiyaç nedeni ile hazırlanmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin en büyük mülki idare birimi vilayetti. Vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da karyelere bölünmüştü. Vilayet amiri vali, sancak amiri mutasarrıf, kaza amiri de kaymakam olacaktı. Vilayetin mali işleri defterdara bırakılmıştı. Defterdar, valinin maiyyetinde olmakla birlikte, doğrudan doğruya Maliye Nezareti'ne karşı sorumluydu. Vilayetin siyasi işleri, Hariciye Nezareti tarafından, gönderilen bir memura; güvenlik işleri de valinin idaresine verilmişti. Bundan başka valinin emrinde bayındırlık işleri için, Nafia Müdürü; ticaret ve ziraat işleri için de Ziraat Müdürü bulunacaktı. ⁸⁰

Yine bu nizamnameye göre, vilayetin bir idare meclisi vardı. Bugünkü il ve ilçe idare kurullarının işlevlerini üstlenen meclis, valinin başkanlığında toplanırdı. Vilayet İdare Meclisleri'nin seçimle gelen dört üyesinin yarısı müslüman, yarısı da gayr-i müslimdi. Bundan başka cemaatlerin dini liderleri, diğer mülki ve idari amirler meclisin doğal üyelerini oluşturuyordu. Ayrıca vilayet merkezinde "Vilayet Umumi Meclisi" oluşturularak, yol, resmi binalar, ziraat, nafia ve vergi işleri hakkında vilayete yansıyan istek ve öneriler incelenecekti.⁸¹

Vilayet Nizamnamesi yürürlüğe girdikten sonra Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde bazı değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Genel olarak, Rodos, Midilli, Limni Sakız, Sisam, İstanköy, Kıbrıs ve Bozcaada sancaklarından oluşan eyaletimizin, sancak sayısının beşe indiği görülmektedir. Bu sancaklar şunlardan oluşmakta idi; Vilayet merkezi Biga, Midilli, Sakız, Rodos ve Kıbrıs. Ege Denizi'ndeki büyük adalardan biri olan İstanköy de birkaç yıl sonra vilayetin sancakları arasına girecektir.⁸² Kıbrıs ise bir süre sonra İngiltere tarafından işgal edilmişti. Geçici olan işgal, Kıbrıs'ın 1914 yılında İngiltere tarafından ilhak edilmesi ile sonuçlandı.

1864 Vilayet Nizamnamesi'nde "Birkaç köyün toplanması ile meydana gelen yerleşmeler kaza olmayıp, kazaların ilhak edilerek nahiye itibar olunacaktır" şeklinde bir ifadeye yer verilmişti. Vilayet Nizamnamesi'nin ülkenin bütününe kapsayacak şekilde genelleştirildiği 1871 Vilayet

Umumi Nizamnamesi'nde ise, nahiye olacak köy ve çiftliklerde en az 500 erkek nüfus bulunması koşuluna yer verilmiştir.⁸³

Vilayet nizamnamelerinden başka nahiyeler kurulmasına yönelik "Nahiye İdaresi Nizamnamesi" 1867 yılında çıkarılmıştır. Bu konuda, çalışmamızla ilgili olarak, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden söz edeceğiz. Yeni nizamnameye göre oluşturulan nahiyeler şunlardır: Rodos Sancağı'nda, Katilloz (Kastellos); Sönbeki'de Herkit(Herki), İlyaki; Kaşot'ta Gerye nahiyeleri. Midilli merkez kazasında Palamar(Pilmar), Bere, Yonda, Bolhent(Polhenet); Molva'da, Kalonya; İstanköy merkez kazasında, İncirli(Nisiros), İstopalya(Astropalya); Kalimnos'da Leryoz (Leros);⁸⁴ Pasoz'da (Taşoz) Karapot nahiyeleri. Sakız Sancağı'nın⁸⁵ İpsara kazasında Koyun Adası nahiyesi kurulmuştur.

Kanun-i Esasi'de idari yapı ile ilgili şu hükümler yer almaktaydı; Osmanlı Devleti toprakları ve imtiyazlı eyaletleri ile bir bütün oluşturmakta, hiçbir nedenle ayrılık kabul etmemektedir. "Vilayet yönetimi valilerin yetki genişliği temeline dayanmakta; iş bölümü ve görevlerin ayrılığı ilkesi benimsenmektedir."⁸⁶ Vilayet, sancak ve kaza merkezlerindeki idare meclisleri ile yılda bir kez toplanan Vilayet Genel Meclisleri üyelerinin seçim biçimi özel bir yasa ile yeniden düzenlenecektir. Belediye işleri İstanbul'da ve taşrada seçimle kurulacak "Belediye Meclisleri"⁸⁷ tarafından yürütülecekti.

Bundan da anlaşılacağı gibi, Kanuni Esasi Tanzimat-tan beri süre gelen uygulamaları olduğu gibi kabul etmekte ancak valilere biraz daha yetki vermektedir. Özellikle vilayet meclislerinin daha etkin duruma getirilmesi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca belediye işlerinin yönetimden ayrı tutularak yeni bir örgütlenmeye gidilmesi bir yenilik oluşturmaktadır.

Meclis-i Mebusan toplandığında özetle verdiğimiz maddeleri görüşmeye başladı. Görüşme ve tartışmaların sonunda nahiye meclislerinin kaldırılması kabul edilerek, hıristiyan-müslüman çatışmasına son verilmek istendi. Ancak çıkarılan "Vilayetler Kanunu" yürürlüğe girmeden Padişah meclisi kapattı.⁸⁸ Meclis dağıtıldıktan sonra da idari düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. İstibdat Dönemi'nde hızla artan memur sayısı ve bürokratikleşme bunu zorunlu kılmıştı. Bu dönemde sicil mecburiyeti getirilerek ülke çapında insan takibine başlanmıştır. Ayrıca maaş kanunu çıkarılarak, mevki ve rütbelere göre aylık ödenmesi sistemeleştirilmiştir. Bunun için valilikler üç bölüme ayrılmıştı. Birinci bölümde Suriye, Hicaz, Yemen, Bağdat, Aydın Trablusgarp, Erzurum; ikinci bölümde Hüdavendigâr, Edirne Adana, Cezair-i Bahr-i Sefid, Manastır, Yanya, Konya, Sivas, Diyarbakır, Ankara, Van, Basra; üçüncü bölümde ise Bitlis, Kastamonu İşkodra, Bingazi, Trabzon, Musul, ve Mamuretülaziz vilayetleri yer alıyordu. Birinci bölüm vilayet valilerine 2.000, ikinci bölümekilere 1700, üçüncü sınıf valilere ise 1500 kuruş aylık verilmesi kararlaştırılmıştı.³⁹

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, sene 1310, 205.
- (2) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, sene 1310, 205.
- (3) Bütün Doğu Akdeniz'deki adaların sınıflandırılması konusunda coğrafyacılar arasında bir görüş birliği de yoktur. Nitekim kimi coğrafyacılar, takım adala - 67 büyük ada, 98 küçük ada, 468 kayalık, 146 taşlık olduğunu ileri sürerken bazıları da toplam 483 büyük ve küçük ada olduğunu belirtmektedirler. 1966 tarihli Statistical Yearbook'a göre, Yunanistan'a ait olan bütün adalar 24.166. kilometre karelik bir alanı kaplamakta ve 1.415.057 kişilik bir nüfusu barındırmakta ve bütün adalar 169 üniteden oluşmaktadır. 250 kilometre karelik boş alan ise buna dahil değildir. Buna karşılık Emile Kolodny, yeni bir sınıflandırma önermektedir. Buna göre adalar yüzölçümü ve barındırdığı nüfusa göre dört gruba ayrılmaktadır. Emile Y. Kolodny, La Population des Îles de la Grece, Aix-En-Provence, 1974, I, 41.
- (4) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, sene 1310, 206.
- (5) Muzaffer Gökman, Tarih Boyunca Ege Kavgası, İstanbul 1977, 43-44.
- (6) Salname, sene 1310, 214.
- (7) A.g.s., 215.
- (8) A.g.s., 216-217.
- (9) A.g.s., 220.
- (10) Akdes Nimet Kurat, Çaka Bey İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi, Ankara 1966, 28.

- (11) A.N.Kurat, a.g.e., 28.
- (12) W. Heyd, Yakındoğu Ticaret Tarihi, (çev. E.Z.Karal) Ankara 1975, 599."Bu sırada Rodos, Bizans toprakları arasında görünmekteyse de gerçekte İtalyan korsanlarının elinde idi" Paul Wittek, Menteşe Beyliği (çev. O.Ş.Gökyay), Ankara 1986,56.
- (13) Mükrimin Halil, Düsturname-i Enveri (medhal), İstanbul 1929, 22.
- (14) P. Wittek, a.g.e., 45.
- (15) Mükrimin Halil, 25; P. Wittek, 64; Fevzi Kurtoğlu, Türklerin Deniz Muharebeleri İstanbul 1935, 61 vd.
- (16) P. Wittek, a.g.e., 93.
- (17) J.H. Kramers, "Limni", İslam Ansiklopedisi VII, 60.
- (18) Selahattin Tansel, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, İstanbul, 1971, 231.
- (19) Bkz; Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (çev. Fikret Işıltan) Ankara 1981, 387-431.
- (20) İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, Ankara 1983, 33.
- (21) "Taşoz Tarihçesi", T.O.E.M., XX (Haziran 1329), 1261.
- (22) Cengiz Orhonlu, "Gökçe Ada (İmroz)", Türk Kültürü, X/4 (Şubat 1972), 223; Kritoboulos, Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sani, (çev. Karolidi), İstanbul 1328, 91.
- 23) C. Orhonlu, a.g.m., 227-228.
- (24) Kanunnameler için bkz; Marie-magdeleine Lefebvre, "Actes Ottomans Concernant Gallipoli, la mer Egee et la Grece au XVIe siecle", Südost-Forschungen XLII München 1983, 128-130 ve 131-133; Fevzi Kurdoğlu, "XVI.

- asrın ilk yarımında Gelibolu", Türkiyat Mecmuası, V, 303-304.
- (25) Uzunçarşılı, a.g.e., II, 34; Kramers, İ.A. VII
- (26) Katip Çelebi, Tuhfet'ül Kibar fi Esfari'l Bihar, II, (Tercüman 1001 Temel Eser), 21; Kritoboulos, 163.
- (27) Besim Darkot, "Midilli", İ.A., VIII, 284.
- (28) Ahmet Rifat Efendi, Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, II, İstanbul 1299, 155.
- (29) C. Orhonlu, "Bozcaada", Türk Kültürü VII/83, 831-832; Uzunçarşılı, a.g.e., II, 41.
- (30) Besim Darkot, "Rodos", İ.A., IX, 754.
- (31) B. Darkot, a.g.m., İ.A., IX, 755.
- (32) Müneccimbaşı, Sahaifü'l ahbar fi vekayi'l a'sar, (Müneccimbaşı tarihi), (çev. İsmail Erünsal), Tercüman 1001 Temel Eser, (tarihsiz), 362-363; Gökman, 131-137.
- (33) Müneccimbaşı, a.g.e., 500,501; Gökman, a.g.e., 138-139.
- (34) Müneccimbaşı, 518-519; Gökman, 147. Ayrıca bkz; H. Halit, Rodos'un Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedâbir-i Siyasiyesi, İstanbul, 1328.
- (35) Ahmet Rifat Efendi, a.g.e., IV, 100-101; Uzunçarşılı, II, 42 (Dipnot).
- (36) Katip Çelebi, 23; Bkz; Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması", Tarih Araştırmaları Dergisi IV, Ankara 1966, 173-199.
- (37) Şerafettin Turan, a.g.m., 189.
- (38) Uzunçarşılı, a.g.e., III, (I. Kısım), Ankara 1983, 6-9.
- (39) Sakız'daki Maona dönemi için bkz; P. Argenti, The Occupation of Chios by the Genoese and their administration of Island (1346-1566), Cambridge, 1958.

- (40) Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l- Vukuat, Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Tarihi I-II, yy. Neşet Çağatay, 262-263; Cengiz Orhonlu, "Bozcaada", Türk Kültürü, VII/83, 833-834; Fevzi Kurdoğlu, Türklerin Deniz Mu harebeleri, İstanbul, 1940, II, 73.
- (41) Fındıklılı Mehmet Ağa, Nusretname, (sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu), I, İstanbul 1964-1965, 350-351; Uzunçarşılı, a.g.e., III, Ankara 1983, 378-381.
- (42) Uzunçarşılı, IV, (2. Kısım), Ankara, 1983, 103.
- (43) Fevzi Kurdoğlu, 1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa , (Deniz Mecmuaasının ilavesi), İstanbul 1942; Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., 161.
- (44) Mübahat Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", III. Askeri Tarih Semineri, Ankara, 1986, 134-135.
- (45) Ahmet Cevdet Paşa, Tarih, IX, İstanbul, 1309, 146 vd.
- (46) M. Kütükoğlu, a.g.m., 136-140.
- (47) Cevdet Tarihi, IX, 163; Kütükoğlu, a.g.m, 144.
- (48) Kütükoğlu, a.g.m., 146-147.
- (49) Ö.L.Barkan, "Hicri 933-934/Miladi 1526-1527 Yılına ait bütçe örneği", İ.Ü.İ.F.M. XV/1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954), 251-329
- (50) Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", Belleten, XX/78 (1956), 246-285; Ayrıca bkz; Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul, 1978.

- (51) Osmanlı Devletinde Vilayet Nizamnamesi'nin kabulünden önce en büyük idari ve askeri yönetim bölgesine Eyalet denirdi. Eyalet, bir beylerbeyi tarafından yönetilir ve liva adı verilen sancaklara bölünürdü. Her eyalette beylerbeyinin oturduğu livaya "Paşa Sancağı" denirdi. M.Z.Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul, 1946.
- (52) Halil İnalcık, The Ottoman Empire (The Classical Age 1300-1600), 106.
- (53) Ayni Ayi Efendi, Kavanin-i Al-i Osman der Hülasa-yı Mezamin-i Defter-i Divan, (yy. T. Gökbilgin), İstanbul, 1979, 15-16.
- (54) Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, 41-45.
- (55) Salyane için bkz; Salih Özbaran, "The Salyane System in the Ottoman Empire as Organised in Arabia in the Sixteenth Century", Osmanlı Araştırmaları Dergisi VI, 40.
- (56) Ayni Ali Efendi, Kavanin, 20-22.
- (57) Hamid Hadzibegic, "Rasprava Ali Çavuşa Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljecu", in Bulletin du Musée de la Republique Populaire de Bosnie et Hercegovine a Sarajevo, Novaserija, 1947, 152.
- (58) Ayni Ali Efendi, Kavanin, 49.
- (59) Şükrü Torun, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, İstanbul, 1956, 174.
- (60) Evliya Çelebi Seyahatnamesi I (Tâbi Ahmet Cevdet), Dersaadet, 1314, 179.
- (61) Seyahatname, I, 197.
- (62) Osmanlıcayı yanlış okuma sonucu, Liva-yı Sığla Liva-yı Muğla yazılmıştır.

- (63) C.F. Beckingham, "Djazair-i Bahr-ı Safid", EI, II, 522.²
- (64) Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara 1985, 19; Cevdet Tarihi, XI, 302; E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, V Ankara 1983, 71.⁴
- (65) Talat Müktaz Yaman, Osmanlı İmparatorluğunun Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi, İstanbul 1940, 69.
- (66) Lütfi Tarihi, V, 168; Karal, V⁴, 155; Yaman, 69
- (67) Bernand Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, 1984, 380-381.
- (68) Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Bellekten, XXVIII/112, 624-625.
- (69) İnalçık, a.g.m., 626.
- (70) İlber Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), T.O.A.İ.E., Ankara, 1974, 11-13,
- (71) Kaptan Paşalığın kaldırılması ilk kez 1845(1261) yılında ortaya atılmış ise de, 1867'de Bahriye Nezaretinin kurulmasına kadar varlığını sürdürmüştür. Bkz; Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, 1984, 420; Ali İhsan Gencer, Bahriyede Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin kurulması (1789-1867), İstanbul, 1985, 299.
- (72) C.F. Beckingham, a.g.m., 522.
- (73) T.M. Yaman, a.g.e., 125.
- (74) Yaman, 124.
- (75) Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Salnamesi, sene 1273.

- (76) E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, VII³, Ankara 1983, 152.
- (77) Bu isyanlar için bkz; Tayyib Gökbilgin, "1840'dan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", Bellekten, X/40 (1946), 641-703.
- (78) Cevdet Paşa, "Maruzat", T.T.E.M. No.10(87), 269.
- (79) Vilayet Nizamnamesi için bkz: Düstur (I. Tertib) I, 608; Takvim-i Vekayi (7 Muharrem 1282/2 Haziran 1865) No: 802 Vd.; Cevdet Paşa, "Maruzat", T.T.E.M., No:13(90), 122. Ayrıca bkz: İsmail Hakkı, Hukuk-u İdare, Dersaadet, 1327; Vecihi Tömük, Türkiye'de İdari Teşkilatı, Ankara, 1945.
- (80) E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, VII³, Ankara 1983, 154.
- (81) İ. Ortaylı, Mahalli İdareler, 56-57
- (82) Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Salnamesi, sene 1285.
- (83) Talat Mümtaz Yaman, a.g.e., 218(Dipnot).
- (84) Taşoz, Sisam, Girit, Kıbrıs ve Semadirekle birlikte Cezair-i Bahri Sefid Vilayeti'nin dışında kalan adalar arasındadır. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi, sene 1310, 205.
- (85) Talat Mümtaz Yaman, a.g.e., 219.
- (86) Musa Çadırcı, "Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi" Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I, 224.
- (87) M. Çadırcı, a.g.m., 224.
- (88) M. Çadırcı, 225.
- (89) E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, VII³, Ankara 1983, 335; Musa Çadırcı, a.g.m., 226.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

CEZÂİR-İ BAHR-İ ŞEFİD VİLAYETİ'NİN BAŞLICA YÖNETİM VE YERLEŞİM BİRİMLERİ

Vilayetin yönetim merkezleri hakkında bilgi vermeden önce, genel olarak, Ege Adalarındaki yerleşmeler üzerinde duracağız.

Ege Adalarının en ilgi çeken özelliklerinden biri yerleşimin kararsızlığıdır. İnsan adalarda çok geç ortaya çıkmış ve ne zaman ortaya çıktığı da sürekli tartışma konusu olmuştur. Korsanlık olayları ve savaşlar, ovaların ve kıyıların terkedilmesi olayını ortaya çıkarmış ve saldırganların erişemeyeceği dağlık bölgelerin iskanına yol açmıştır. Açlık salgın hastalıklar, deprem ve kuraklık gibi doğal afetler, çeşitli zamanlarda adaların terkedilmesine neden olmuştur. Adalarda sığınacak yerlerin sınırlı oluşu, korsanlık olaylarından korunmayı sağlayamamıştır.¹ Bizans ve haçlılar korsanlığın gelişmesine ortam hazırlamıştır. Adaların terk edilmemesi için Bizans İmparatorluğu bertakım önlemler almak durumunda kalmıştı. 1406 yılında Rodos'u ve diğer adaları ziyaret eden Buon-delmonti, bu durumu bütün canlılığı ile tasvir etmekte, birçok adanın perişan durumda olduğunu, adeta birer köy-

den farksız bulunduğunu belirtmektedir. Bir yüzyıl' sonraki gezginler de bunu doğrulamakta ve korsan tehlikesinin çok geniş boyutlara ulaştığından dolayı halkın adalarda barınmadığını söylemektedirler. Ayrıca zaman zaman görülen Türk saldırıları da nüfusun azalmasında önemli rol oynamıştır.²

Adaların, tüm olarak, Türklerin eline geçmesi' belirli bir barış dönemi açmıştı. Fakat bu barış dönemi, sık sık, Malta, Fransız, Rus korsanları tarafından bozuldu. Girit Savaşları (1645-1669) sırasında Venedikliler, adalara saldırarak halkı kılıçtan geçirdiler. 1659 yılında Patmos Adası baştan başa yakılıp yıkıldı. Aynı şekilde, 1778-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus donanmasının Ege Denizi'ne kadar gelmesi ve 1821 Mora A-³ yaklanması birçok adanın terkedilmesine yol açmıştır.

Mora'da 1821 yılında başlayan Rum İsyanı, kısa adalara da sıçramıştı. Navarin'de uluslararası boyut kazanan bu ayaklanma, 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması ile sona erdi. Antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nda, ilk kez Rumlar bağımsızlık kazanırken, Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin sınırları da daralıyordu. Antlaşma ile, Ege Denizi'ndeki irili ufaklı birçok ada yeni Yunan Devleti'nin topraklarına katıldı. Yunanistan, toplam 80 adadan oluşan Kuzey Sporatları aldı. Mora ile Attika çevresindeki adalar da doğal olarak, Yunan toprağı sayıldı. Bu adalar arasında, Spienza, Kitra, Spetsai(Suluca), Hidra (Çamlıca), Egina ile, yoğun Türk nüfusunun yaşadığı ve

Ege'nin büyük adalarından, Ağrıboz da sayılabilir.⁴

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin merkezi önceleri Gelibolu ve sonra Biga iken, Biga'nın yeni kurulan Karesi⁵ Vilayeti'ne Katılmasından sonra ise, Sakız ile Rodos arasında değişmiş ve nihayet Rodos'ta karar kılınmıştır.

1879 yılı sonuna doğru, Midilli'de zorunlu olarak⁶ ikamet eden Namık Kemal, Midilli Mutasarrıflığına atandığında vilayetin merkezi Sakız'dı. Yine bu tarihlerde sancak merkezi olan İstanköy, Sakız'ın kazalarına dahil edilmiştir.⁷ Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Vilayet merkezi 24 Kasım 1887'de Sakız'dan Rodos'a taşınırken, İstanköy kazası ile İncirli nahiyesi de yeni merkeze bağlanmıştır.⁸ Namık Kemal'e göre Vilayet merkezinin değişmesi, söylenildiği gibi, İngilizlere hoş görünmek için değil, Vali Akif Paşa'nın Sakız'dan başka bir yere tayinini istemesi⁹ üzerine, onu Sakız'dan uzaklaştırmak için gerçekleştirilmiştir.

Böylece vilayet merkezi olan Rodos, bu durumunu İtalyan işgaline kadar sürdürdü. İtalyanlar Rodos ve Oniki Ada'yı geçici olarak işgal ederlerken, Yunanlılar da Sakız, Midilli, Limni, Taşoz, Nikarya (Karyot) ve Sema-¹⁰ direk'i ele geçirdiler. Ege Adaları iki devlet arasında paylaşılırken, Rodos'un statüsü değişmemiştir. Lozan Antlaşması ile Rodos ve Oniki Ada İtalyanlara bırakıldıktan¹¹ sonra kurulan Ege Adaları Bölgesi'nin de merkezi Rodos'tu.

Vilayet hakkında bu genel bilgilerden sonra başlıca yönetim ve yerleşim merkezleri hakkında bilgi vermek gerekir. Bu konunun işlenmesinde sancaklar temel alınmış ve Rodos Sancağı ile başlanmıştır.

A. Rodos Sancağı

Sancak merkezi olan Rodos, vilayetin en büyük adasıdır. XIX. yüzyılın sonlarında ada üzerinde, 45 köy ve 2 nahiyeye bulunmakta idi. Bu nahiyeler; Kastelloz ile yine bir ada olan Herkit (Harki)'tir. Kaynaklardan tespit edebildiğimize göre adada şu köyler bulunuyordu: Özkur (Uzгур), Köşkenoz, Klikes, Afondoz, Tahtalı, Hanholoz, Kolanoz, Manolitoz, Çayır, Kalamina, Arnita, Kataviya, Lindoz, Salakos, Süleymaniye-i Cedit, Uluova, Kandilli, Miske, İstiryoz, Kırmastı, Tiryanda, Yılanlıova, Bastiya, Kalavarda. Celaleddin Rodoslu'ya göre, bu köylerden Çayır, Kandilli, Mikse, Uzгур tamamen, Lindoz, Arnita, Salakoz, İstiryoz, Katavya ve Kalamina da kısmen Türk bulunuyordu.¹⁴

Kasaba adanın kuzeydoğusunda yer almıştı. Şehrin çevresi üç surça çevrilmişti. Evliya Çelebiye göre, her hisarin arası birer hendekle çevrili ve bu hisarlarda, Damla Kapı, Eğri Kapı, Kızıl Kapı, Musluk Kapı adlarında dört açık ve iki de kapalı olmak üzere altı kapı bulunmakta idi. Kalenin içinde de bir büyük kışla, cephane, askeri bir depo ile hastahane ve genel hapishane, rüsu -

mat dairesi vardır. Kasabada iki büyük liman vardı ki, dünyanın yedi harikasından biri sayılan Apollon heykelinin sol taraftaki limanın üzerinde bulunduğu rivayet edilmektedir.¹⁶

Hisarın dışında da geniş bir liman olup, bunun Damla Kapı'ya bitişik olan kolunun üzerinde döner beyaz bir fener vardı. Ayrıca adanın kuzeyindeki Kumburnu'da sabit bir kırmızı fener bulunuyordu. Limanın Kumburnu'na doğru uzanan diğer bir kolu üzerinde de karantinahane, sahil yolu üzerinde biri mülki diğeri de adli iki hükümet konağı, bundan başka birer komodorluk, liman dairesi ile bir matbaa ve lise vardı.¹⁷

Rodos kazası hakkındaki bu genel bilgilerden sonra, sancağın diğer kazalarına geçebiliriz. XIX. yüzyılın sonlarında Rodos sancağı şu kazalardan oluşuyordu: İstanköy, Sömbeki, Kaşot, Kerpe, ve Meis.

1. İstanköy kazası

Rodos ile birlikte 1522 yılında Osmanlı topraklarına katılan İstanköy'ün eski adı "ko" idi. Yunanca İstinko kelimesinden bozularak "İstanköy" adını aldığı sanılmaktadır.¹⁸ Rodos'ta olduğu gibi, kasaba adanın kuzey doğusunda yer almıştır. Bu şehir çok eskî olup, hükümet konağı ile Cezayirli Gazi Hasan Paşa Cami arasında büyük bir çınar ağacı bulunmaktadır. Dünyanın birçok yerinden turist çeken bu ağacın altında, ünlü hekim Hipokrat'ın öğrencilerine ders verdiği halk arasında rivayet edilmektedir.¹⁹

Bunun dışında Hipokrat'ın adaya damgasını vurduğu anlaşılmaktadır. Bugün bile adada birçok yer onun adıyla anılmaktadır. Adayı kuzeyden güneye ikiye ayıran, 860 m. yüksekliğindeki dağın eteklerinde bir çeşme, yeraltında bir hamam harebesi ve kasabada bir su, Hipokrat adı ile bütünleşmiştir. Bundan başka, 1311 vilayet salnamesine göre, kasabaya iki saat uzaklıkta, çeşitli hastalıklara iyi gelen "Kızılsu" isminde bir maden suyu vardı. Bu maden suyunun, Avpupa ve Bursa'nın sularından daha üstün olduğu söylenmektedir. Yine bu adada, cilt hastalıklarına yararlı maden çamuru da bulunmaktadır. Kasabaya iki saat uzaklıkta "Küçük Şeytan Deresi" denilen yerde, kü-
kürtlü ılıca varsa da tesis olmadığından yeterince yararlanılmaktadır.²⁰

a. İncirli Nahiyesi

Bu nahije İstanköy'ün güneyinde, 36 kilometre ka-
relık daire şeklinde, küçük bir adadır.²¹ Adanın ortasında 692 m. yüksekliğinde, zengin kükürt madenlerine sahip, bir Dağ vardır. Bu madenin bir kısmı Aleksandiri Rali tarafından işletilmekle birlikte, son zamanlarda kapanmıştır.

Buranın arazisi, İstanköy gibi tarıma elverişli olmadığından çok az ziraat yapılmaktadır. Adanın bir kısmı da taşlıktır. Buğday, arpa, badem, üzüm ve incir tarım ürünleri arasında sayılabilir. Nahiyeye bağlı Andilogasa adasına 18 mil uzaklıkta, beyaz bir fener de vardır.²²

2.9 Sömbeki Kazası

Kodos'a bağlı adalardan olan Sömbeki, sancak merkezinin kuzeybatısında ve ondan 20 deniz mili uzaklıkta taşlık bir adadır. Kıyıları çok girintili ve çıkıntılı olduğundan, doğal limanları da buna bağlı olarak çoktur. Bunların en işleği Sömbeki limanıdır. Sömbeki limanının kuzeydoğusunda, "Amborios" adında bir başka liman varsa da gemilerin yanaşmasına elverişli olmadığından, pek işlek değildir. Bunun gibi, adanın batısındaki, "Aya Milyanos" limanı da, kasabaya uzaklığından dolayı, işlek değildir. Doğudaki "Peydi" limanı, girişin elverişsizliği nedeniyle yelkenli gemiler yanaşmakta güçlük çekmekte ise de, vapurlar için iyi bir sığınaktır. Güneydeki, "Panormiyoti" limanından başka, çevredeki diğer adalarda da pek çok doğal limanlar bulunmaktadır.²³

Sömbeki Kazası, adanın kuzeyindeki kasabadan ibaret olup köyü yoktur. Kasabadaki evler Sömbeki limanından başlayıp, limanın doğusundaki tepeğe kadar uzanmaktadır. Kasabanın dışında, adanın çeşitli yerlerinde iki büyük ve yaklaşık 200 kadar da küçük manastır bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü, birkaç yüz hücreli "Panormiyot" manastırıdır. Her yıl Teşrin-i evvelin sekizinci gününü manastırın özel günü olup, burayı ziyaret etmek için yılda 2000-3000 kişi gelmekteydi.²⁴

a. İlyaki Nahiyesi

İlyaki nahiyesini oluşturan ada üzerinde iki köy bulunmaktadır. 90 haneli "Büyük Köy", hükümet merkezidir.

Bundan başka, 140 haneli "Küçük Köy" vardır. Küçük Köy' de bir liman olduğu gibi, her iki köyde de birer iskele bulunmaktadır. Tarihi eser olarak, adanın batısında Aya Anton dağının üzerinde, kapıları yeni gibi görünen, bir kale bulunmaktadır. Ancak, inşa tarihi ile kimin tarafın-²⁵ dan yapıldığı bilinmemektedir.

3. Kaşot Kazası

Rodos'a 92 mil uzaklıktaki Kaşot adasında, 6 köy bulunmaktadır. Bütün çabalarımıza rağmen, bu köylerin i-²⁶ simlerini tespit edemedik. Kaşot adası taşlık olduktan başka, ada üzerinde su kaynakları da oldukça sınırlıdır. Halk sahrenclerde biriken sularla ihtiyaçlarını karşılamak durumunda kalmıştır. Yağmurların yeterli olmadığı²⁷ yıllarda da, Kerpe'den su getirilmektedir.

Kaşot adası taşlık olduğundan, halkın çoğunluğu deniz ticaretinden geçimi kazanmaktadır. Bunlar, Rusya ve Romanya'dan aldıkları arpa ve buğdayı Türk limanlarına, İngiltere ve hatta Amerika'ya götürmektedirler. Adanın zorunlu ihtiyaç maddeleri ise, İzmir'den, sebze ve meyve gibi şeyler de Rodos ve İstanköy'den gitmektedir.²⁸

4. Kerpe Kazası

Sporat adalarının büyükleri arasında sayılan Kerpe, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Rodos'la birlikte Osmanlı topraklarına katılmıştır. Adada başlıca dört liman olup, bunlardan en tanınmış "Trisdome" limanıdır. Tar-

lidome (?) limanı, derin olduğundan dolayı gemilerin giriş ve çıkışına elverişli ise de, diğer iki liman yalnız kayık ve sandallar için bir sığınak oluşturmaktadır. Ayrıca, kuzeydeki Sarya adasıyla Kerpe arasındaki "Armoroz" limanı da pekçok kayığın barındığı bir yerdir. Kaza merkezinde bulunan Bigadiya limanının çevresi 4 mil ve derinliği 5-8 kulaçtır.

Adadaki su kaynakları, Kaşot'un aksine, oldukça zengindir. Nitekim, yaz ve kış devamlı akan 335 çeşme olup, bunların en tanınmışları mesirelerdeki çeşmelerdir. Arkasa köyündeki çeşmelerden 12, Abri (?) ile Volada köyleri arasındaki kayneklardan çıkan suların toplanması ile de 15 su değirmeni işletildikten başka, yakın bahçeler de sulanmaktadır. Ayrıca ada üzerindeki çam ormanları, kayık ve sandal yapımına elverişli olduğundan, Kaşot halkı keresteyi buradan almaktadır.

Ada tarihi eserler açısından da büyük bir potansiyele sahiptir. Reji memuru Minolaki Efendi tarafından taş üzerinde çok eski bir dilde yazı bulunmuş ve bu yazıyı tanıtmak için de bir risale kaleme alınmıştır.

5. Meis Kazası

Meis, antik Likya kıyısında küçük bir adadır. II. Murat Dönemi'nde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Milattan önce de Rodos'a bağlı olan Meis, bir kasabadan oluşmaktadır. Meis'in havası ılıman ise de, akarsuları olmadığı gibi arazisi de taşlıktır. "İç" ve "Mendirek" limanlarından birincisi büyük ve düzenlidir. Buraya bağlı bir-

kaç adacık varsa da bunlar üzerinde insan yaşamamaktadır. ³²

B. Sakız Sancağı

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Sakız Sancağı'na bağlı dört kaza ve merkezden idare edilen üç nahiye bulunuyordu. Bu kazalardan Leryoz ve Kalimnoz birinci; Karyot ikinci; İpsara üçüncü sınıf kaymakamlıktı. Bundan başka, Leryoz'a Batnoz ve Kalimnoz'a da Astropalya nahiyeleri ³³bağlıydı.

Sakız adasında Kalamoti ve Kardamile adlarında iki nahiye varken sonradan Voliso nahiyesi oluşturulmuştu. ³⁴ Ayrıca Sakız kasabasına bağlı 13, Kalamoti nahiyesinde 21, Voliso'da 12 ve Kardamile'de 11 olmak üzere, toplam ³⁵57 köy bulunmakta idi.

Yunanca adı "Scio" olan adaya, üzerinde yetişen sakız ağacından dolayı "Sakız" denilmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında adayı ziyaret eden Hollandalı Bruyn'a göre adada iki kale bulunmaktaydı. Eski kalede Türkler oturuyor, yeni kalenin çevresinde ise portakal, limon bahçeleri ve bağlar vardı. Bruyn, burada 82 kasaba ve köy olduğunu belirtmekteyse de, bu sayının abartılmış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, Evliya Çelebi'nin ve diğer gezginlerin verdiği rakamlar, Bruyn'nu doğrulamamaktadır. Evliya Çelebi'ye göre, Sakız'daki köyler üç gruba ayrılmıştır; 25 mastika ve 25 de dağ köyleri. Ayrıca, kasabanın çevresindeki köyler "Molla Nahiyesi" ³⁶olarak adlandırılmıştı. ³⁷

1. Leryoz Kazası

Leryoz, Kalimnoz'un kuzeybatısında, 7 mil uzunluğunda ve 4 mil genişliğinde bir adadır. Kasaba, adanın doğusunda, Venediklilerden kalma bir kalenin eteklerinde kurulmuştur. Halk genellikle, arazisi dağlık olduğundan, İskenderiye'de ticaret yaparak geçimi sağlamaktadır. Bu nedenle, yazlık olarak kullanılan adanın kıyılarındaki evler, İskenderiye'deki mimariye benzemektedir.³⁸

Kasabanın kuzeyinde Alende Körfezi, körfezin güneyinde St.Maria limanı ve . manın kıyısında da bir köy bulunmaktadır. Bundan başka, Parnani, Laki, Gorna, Pandeli adlarında dört limanı daha vardır. Ayrıca, kazaya bağlı Batnoz, Forno, Lipsos ve Fimine adaları olup, Lipsos'un dört, Batnoz'un üç ve Fimine'nin iki limanı bulunuyordu.³⁹

2. Kalimnoz Kazası

Kalimnoz adası, H. 940/ M. 1533 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Birbirine uzaklığı 5-40 mil arasında değişen, 11 adadan oluşmaktadır. Arazisi dağlık olduğundan, halkı sünger ticareti ile uğraşmakta ve bunun için Avrupaya kadar gitmektedir. Kalimnoz'daki okulların idaresi, adaya ait gümrük gelirlerinden karşılandığı gibi, maaşları yine gümrük gelirlerinden ödenen üç doktor ve bir eczacı görevli bulunmaktadır.⁴⁰ Kazaya bağlı Astropalya nahiyesi bulunmaktadır.

a. Astropalya Nahiyesi

Astropalya adası, Kalimnoz'a 45 mil uzaklıkta 11 adadan oluşmaktadır. Bu adaların birbirlerine uzaklığı, 2 ile 15 mil arasında değişmektedir. Adalar ile Astropalya arasında kanal bulunur ve St. Anderya limanı adanın kuzeyinde yer almıştır. Ada üzerinde, 15 kadar mağaza 6-7 kahvehane, 10 kilise, 2-3 mektep ve bir eczane vardır.⁴¹

3. Karyot Kazası

Sakız'ın ikinci sınıf kazası olan Karyot (Nikarya) dağlık ve ormanlık olduğundan dolayı, ziraata elverişli toprağı azdır. Adayı ikiye ayıran dağın zirvesinde tarihi bir kale, Odiloz köyü yakınında bir mabet yerleşimin eskiliğı kanıtlamaktadır.⁴² Merkeze bağılı Aya Krikos köyü yakınlarında birçok maden suyu varsa da, bunlardan yeterince yararlanılamamaktadır. Buna karşın, deniz kıyısında, devlet-halk işbirliğı ile yapılan bir kaplıca bulunmaktadır. Bundan başka adada "Aya Krikos ve "Odiloz"⁴³ adında iki işlek liman vardı.

4. Ipsara Kazası

Ipsara adası dağlık ve taşlık olmakla birlikte, büyük doğal limanların varlığı birçok gemi için, iyi bir liman ödevi görmektedir. Adanın uçurum ve kayalıklarla çevrili olması, burayı korsanlığa elverişli bir duruma getirmişti. Çamlıca ve Suluca adalarından sonra gemiciliğın geliştiğı en önemli merkezlerden biriydi. Halkın

gemicilikle uğraştığı bu adadan önceleri, Tersane-i Amire için, her yıl gönüllü olarak "seferli" adıyla 40-50 kişinin alındığı rivayet edilmektedir.⁴⁴

C. Midilli Sancağı

Midilli adasına, "Mytilene" kasabasından dolayı bu ad verilmiş olup, Yunanca adı "Lesbos" dur. Midilli, coğrafi konumunun elverişli olmasından dolayı, Vilayet'in em işlek limanı ve ticaret merkezidir.⁴⁵ XIX. yüzyılın sonlarına doğru adada dört liman olduğu bilinmektedir. Bunlardan biri kasabada, "Sun'i Mendirek" limanıdır. İkincisi "Yere" limanıdır ki, bu liman Ege Denizi'nde birinci derecede bir limandı . Ada üzerinde bundan başka, Kalonya ve Sığrı limanları da bulunmaktadır. Limanlardan başka adada iki de körfez vardı. Bunlar, Yere ve Kalonya Körfezleridir.⁴⁶

Adanın coğrafi yapısından sonra, idari yapısı üzerinde de durmak gerekir. Geçen yüzyılın sonlarına doğru sancak merkezine bağlı üç nahiye bulunmaktaydı. Bunlar, Yere- Ayasu ve Mandamanda nahiyeleridir. Ayrıca Pilmar, Molova, Yonda(Cunda) kazaları vardı. Pilmar'a bağlı Polhinit, Molova'ya bağlı Kalonya, Sığrı'ya bağlı Herse nahiyeleri adanın idari yapısını tamamlamaktadır.⁴⁷ XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, adada yüzün üzerinde köy olduğu belirtilmekteyse de,⁴⁸ geçen yüzyılın sonlarında 84 köy olduğu bilinmektedir. Bu köyler arasında Midilli kasabasına bağlı olanlar arasında şunlar sayılabilir; Lotra,

Bakla(?), İzdor, Cidre, Banusa, Emma, Telonya, Pilaya,
49
Votasa, Kapiya, Eresos.

1. Molova Kazası

Molova kazası, Midilli adasının kuzeyinde, doğudan ve kuzeyden denizle, güneyi Midilli ve batısı hem deniz hem de Sığrı ile çevrili bir yerleşim merkezidir. Salnamelerde, kazaya bağlı 26 köy olduğu belirtilmektedir. Bu köyler: Sığrı, Herse, Misotopi, Agra, Kalimiye, Efronda, Hedre, Gevle(?), Çömlek, İpyoz, Anemotya, Kilibe(?), Kalayado, Likada, İşlemetopo(?), Yaliya, Halika, Vafya, Braşla, İskamiya, Dafya, Tirecik, Kokyav(?), Petra, Eryana,
50
Cumalı. Adlarından da anlaşılacağı üzere, çoğunluğu Rum köyüdür. Bunlar arasında, isimlerini ve varlıklarını devam ettirenler vardır.

Kaza merkezi deniz kenerinde, tarihi bir kalenin eteklerinde bulunmaktadır. Evler deniz kenarında ve bağ, bostanlar arasında yer almıştı. Kasabaya 45 dakika uzaklıkta, sancak merkezine kadar uzanan şose yolu üzerinde "Aya İme" adında bir su olduğu gibi, bir saat uzaklıkta kıyıya yakın, "İftilo" mevki'inde, denir ve kükürtlü ı-
lica vardı ki, cilt hastalıklarına iyi geldiği söylen-
51
mektedir.

a. Kalonya Nahiyesi

Molova'ya bağlı Kalonya nahiyesi manastırları ile tanınmıştır. "Lim nos" adındaki birer erkek ve kadın manastırlarını yapanın "Aya İgnatyos" olduğu söylenmek-

tedir. Geçen yüzyılın sonlarında, manastırların gelirleri yılda 80.000 kuruştı. Ayrıca rahiplerin bulunduğu, İpsara ve rahibeler için de Bergoli manastırları vardı. Bunlardan başka Herse nahiyesinde de, Midilli Metropolitliği tarafından yönetilen, "Yüksek Manastır" bulunuyordu.⁵³

2. Yunda Kazası

Ayvalık'ın batısında, "Yunda" veya "Cunda" adı verilen kaza, 18 kadar irili ufaklı adadan oluşmaktadır. Ancak bu adaların çoğu boştur. Bunlardan, Yunda, Çıplak, Kalamo, Olya, Birgo, Karamidosis, Pebro ziraata elverişlidir. Nesi, Pola, Avyavato (?), Mopano, Kodo, Vaskalbo, Palaç, Ayyayani Manastırı ve Aya Yorgi Manastırı adaları ise, ziraata elverişli olmadıklarından, otlak olarak kullanılmaktadır.⁵⁴

Bu adaya ait büyük bir liman yoksa da, iyi havalarda yanaşılabilen küçük limanları vardır. Adada iki tuzla olup, bunlar sonradan tatil edilmiştir. Ayrıca Hacı Apostol tuzlası yakınında, on yıl süreyle işletilmek üzere Düyun-u Umumiye Nezareti tarafından dalyan yapımı için ühaleye verilmiştir.⁵⁵

3. Pilmar Kazası

Pilmar Kazası, Midilli adasının güneyinde olup, Polhinit nahiyesi ile birlikte 10 köyü bulunmaktadır. Kemal'in verdiği bilgilere göre, bu köylerim dördünde Türkler vardı. Pilmar tersanesinde, yüz kileden sekiz yüz kileye kadar küçük kayıklar yapılmaktadır. Ayrıca,

zeytenyağı ve sabunlara karıştırılmak üzere "Talik" adı verilen bir çeşit toprak çıkarılmaktadır. Toprağı işlemek için, buhar gücüyle çalışan, bir fabrika bulunmaktadır.⁵⁶

D. Limni Sancağı

Sancak merkezi olan Limni adası, Rodos'a 284 mil uzaklıkta olup, dört limanı bulunmaktadır. Mondros, Yorga, Fundiya(?), Paşa limanlarından en işlek olanı Mondros'tur. Bunlardan başka, kasabada, iki küçük liman ve bir mendirek vardı.⁵⁷

Ada tarihi ve arkeolojik zenginliklere sahiptir. Nitekim Limni ile Bozcaada arasında "Mitindis" adı verilen denizin 4-5 metre derinliğinde bir harabe olup, Yorga limanı yakınlarında da şehir kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca kasabaya bir saat uzaklıkta, iki bölümden oluşan, dört odalı bir ilıca vardır. Bu ilıcanın cilt hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir.⁵⁸

Gezginlerin verdiği bilgilere göre, Limni adasında "Tin-i Mahtum" denilen bir toprak vardı ki, bu toprak adanın güneyinde, Kokkino köyü civarında bulunuyordu. Her yıl Ağustos ayında, Rum papazı ve Türk hocanın hazır bulunduğu bir törenle çıkarılırdı.⁵⁹ Kasaba merkezinden Mondros hahiyesine kadar uzanan yolun 11 kilometresi şose olarak yapılmış ve bu yol üzerindeki köprülerden biri yeniden yapıldığı gibi, yolun geri kalan kısmı ile sekiz köprünün yapımı müteahhide verilmişti.⁶⁰

1. İmroz Kazası

Bu ada Limni'nin 18 mil kuzeydoğusunda ve Sedülbahır'ın 16 mil kuzey atısında küçük bir adadır. Adanın ismi, Grekçe İmbros'tan gelmektedir. Türkçe'de Gökçeada olarak 1970 yılından beri kullanılmaktadır.⁶¹ Kaza merkezi adanın kuzeyinde olup, bağlı altı köyü bulunmaktadır. Rumların oturduğu bu köyler; Panaya, İlki(?), Kule, Aya-todori, Agridiya ve Şegind(?)'di. Bu köylerin her birinde birer kilise ile kasabada bir cami bulunmaktadır.⁶²

2. Bozcaada Kazası

Çanakkale Boğazı'na hakim bir konumda bulunan bu adanın Türklerden önceki ismi Tenedos'tu. Bu adın ne zaman verildiği bilinmediği gibi, burası için Boşcaada veya Boşada denildiği iddiaları doğru olmasa gerektir.⁶³ Burası Limni ile birlikte alınmıştır. Boğazların güvenliği açısından önemli bir konuma sahip bu iki ada Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindedir.

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) Emile Y. Kolodny, La Population des iles dela Grece, Aix-En-Provence 1974, I, 127-128.
- (2) E.Y. Kolodny, a.g.e., I, 153-154.
- (3) E.Y. Kolodny, I, 155.
- (4) Bilâl Şimşir, Ege Sorunu, I (1912-1913), Ankara 1976, (Giriş XIX),
- (5) İ.H. Uzunçarşılı, "Karasioğulları", İslam Ansiklopedisi (59. cüz), İstanbul, 1953, 334.
- (6) Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları, III, Ankara 1973, (Giriş XXXIX).
- (7) Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, sene 1299.
- (8) Bkz; Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, sene 1311.
- (9) F.A. Tansel, Mektuplar IV, 489; Uzunçarşılı, "Namık Kemal'in Abdülhamit'e takdim ettiği arizalarla Ebuz-ziya Tevfik Bey'e yolladığı bazı mektuplar", Bulleten XI/42, Ankara 1947, 238. Yaygın olan görüşe göre, Rodos kalesinde bulunan bir mülazım, sarhoş bir halde İngiliz Konsolosu'nun evine girerek, hizmetçi kıza sarkıntılık etmiştir. İngiltere'den çekinen Abdülhamit, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin merkezini Sakız'dan Rodos'a, N. Kemal'i de Sakız'a nakletmiştir. Namık Kemal, İstanbul 1930, Devlet Matbaası, 70.
- (10) Bilal Şimşir, Ege Sorunu, I, (Giriş İV).
- (11) Besim Darkot, "Rodos", İslam Ansiklopedisi, IX, 757.
- (12) Cezair-i Bahr-i Sefid salnamesi, sene 1311, 154; Eliya elebi Seyahatnamesi, IX, İstanbul Devlet Matbaası, 1935, 236.

- (13) Bu köy, Girit göçmenleri için kurulmuştu.
- (14) Hermes Balducci, Rodos'ta Türk Mimarisi, (çev. Celaladdin Rodoslu , 13-14 (çev. notu).
- (15) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, 235-239; Ahmet Rifat Efendi, Lugât-i Tarihiyi ve Coğrafiye, III, 289.
- (16) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, sene 1311, 155.
- (17) Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, (yy.Ali Haydar Polat-Fevzi Kurdoğlu), İstanbul 1935, 238-239; Evliya, IX, 239, Salname, 1311, 157.
- (18) Ahmet Rifat, Lugât, I, 152; Salname, 1311, 267.
- (19) Salname, 1311, 268; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, 216-218.
- (20) Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi, 1311, 269-271.
- (21) İncirli nahiyesine bağlı, Bergoza, İstiranko, Andiloga ve Yanelli adlarında gayr-i meskun dört küçük ada olup, bunların arazisinin kullanımı, devlet tarafından İncirli halkına bırakılmıştı. Salname, 1303, 113.
- (22) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, sene 1311, 272.
- (23) Bu adalar oniki tanedir. Bunlardan sadece Karyani adasında insan bulunmakta, diğerleri otlak olarak devlet tarafından her yıl açık artırmaya çıkarılmaktadır. Bu adalardan en tanınmışları, Sıskılı(?) ile Yanmos'tur. Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 114.
- (24) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1311, 253-254.
- (25) Salname, 1311, 255.
- (26) Kaşot'a bağlı Makra, Armadiya, İstakiya ve Yonya adında dört tane ada bulunmaktadır. Salname, 1311, 257.
- (27) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1311, 258.

- (28) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1311, 259.
- (29) Salname, 1311, 261-262.
- (30) Salname, 1303, 223.
- (31) Salname, 1311, 261.
- (32) Ayrıca Meis'e sekiz mil uzaklıktaki Kara Ada'da da Aya Yorgi adında küçük bir manastır ile, çobanlara ait bir ev ve dam bulunmaktaydı. Salname, 1311, 265-266.
- (33) J. H. Mordtman, "Sakız", İslam Ansiklopedisi, IX, 757.
- (34) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, sene 1301,79 .
- (35) Salname, 1303, 83-87.
- (36) Corneille le Bruyn, Voyage au Levant, Paris, 1770, I, 535-536. Bu seyahatnamenin tanıtımı için bkz; Corneille le Bruyn'in Yakın-Doğu Gezisi, Hollanda Tarih- Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul, 1974.
- (37) Evlîya, IX, 125; Mordtmann, a.g.m., İ.A., X, 97.
- (38) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, sene, 1311, 274.
- (39) Salname, 1303, 222.
- (40) Salname, 1303, 138; 1311, 278.
- (41) Salname, 1311, 276.
- (42) Salname, 1311, 279-280.
- (43) Salname, 1303, 140.
- (44) Salname, 1303, 142; 1311, 282-283.
- (45) Salname, 1311, 223; Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, 130 vd.
- (46) Salname, 1303, 178.
- (47) Salname, 1311, 208-218; Tansel, Mektuplar, IV, 66-79.
- (48) Corneille le Bruyn, a.g.e., I, 512.
- (49) Bu köylerin çoğunluğu, XX. yüzyılda da adlarını ve varlıkları sürdürmektedir. Bkz; Kolodny, a.g.e., III,(Atlas), harita (F 11, F 15).

- (50) Cezair-i Bahr- Sefid Salnamesi, 1303, 168-169.
- (51) Salname, sene 1311, 289-291.
- (52) Manastırın gelirinin Despot tarafından, manastır, köy, ve Patrikhane arasında paylaşılması önerisi üzerine halkın despota karşı tavır alması ve buna bağlı olarak gelişen olaylar için bkz; Tansel, Mektuplar, III, 193-194; Uzunçarşılı, "Namık Kemal'in Abdülhamit'e Takdim ettiği Arizalarla Ebuzziya Tefvik Bey'e Yolladığı Mektuplar", Belleten, XI/42 (Nisan 1947), 275 vd.
- (53) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 172-173.
- (54) Salname, 1303, 193; 1311, 291.
- (55) Salname, 1311, 292.
- (56) Salname, 1303, 178; 1311, 286; Tansel, Mektuplar, IV, 70.
- (57) Salname, 1311, 244; Piri Reis, Bahriye, 100-104.
- (58) Salname, 1303, 237; 1311, 245.
- (59) 1555 yılında İmparator Ferdinand'ın elçisi olarak Türkiye'ye gelen ünlü diplomat ve bilgin Busbecq, bu toprağın dizanteriye ve yılan sokmalarına iyi geldiğini söylemektedir. Limni toprağı, adeta kutsal denecek bir törenle, Transfiguration Yortusu'nda (6 Ağustos) çıkarılmaktadır. Busbecq, Türk Mektupları, (çev. H.C. Yalçın), İstanbul, 1935, 92, 301.
- (60) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1311, 246.
- (61) Cengiz Orhonlu, "Gökçeada (İmroz)", Türk Kültürü, X/112, (Şubat 1972), 223.
- (62) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 252.
- (63) Cengiz Orhonlu, "Bozcaada", Türk Kültürü, VII/83, (Eylül 1969), 830.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

NÜFUS VE NÜFUS HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti yeni topraklar ele geçirdikçe, yeni alınan yerlerin şenlenmesi için ve nüfus hareketlerine esas olan "sürgün"¹ politikası izlemiştir. Nitekim İstanbul'un alınmasından sonra, şehri yeniden imar ederek eski parlak durumuna getirmek isteyen II. Mehmet, şehrin nüfusunu artırmak için, Anadolu ve Rumeli'den olduğu kadar Imroz, Limni, Taşoz ve Semadirek gibi adalardan da birçok haneyi, sürgün yöntemiyle, İstanbul'a yerleştirmişti.²

Buna benzer olarak, Ege Denizi'ndeki adalar ele geçirilince, buradaki adalara Anadolu'dan birtakım sürgünler yapılmıştır. Nitekim, "kuvvet-i kahire-i Süleymani satvetiyle sair memalik-i İslamiyeye mülhak olan Rodos tamiri için amme-yi vilayetin ayanından her kasabadan birkaç nefer kimesne cezire-i mezkurda temekkün ettirilmek"³ emrolunmuştu. Kıbrıs adası alındıktan sonra da Anadolu'nun kıyı ve iç bölgelerinden başlamak üzere, birçok yerleşik ve göçebe halkın buraya sürüldüğünü biliyoruz.⁴

Bu sürgünlerin, adalardaki Türk ve Müslüman nüfusun çekirdeğini oluşturduğuna şüphe yoktur. Sürgün işle-

minin yalnızca adaların fethi yılları ile sınırlı kalmadığı, daha sonraki yüzyıllarda da uygulandığı görülmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri ve özellikle mühimme defterleri, adalara yapılan sürgün hükümleri ile doludur. Bunlardan anlaşıldığına göre, adalara yönelik sürgün yöntemi bazan ceza olarak uygulanıyor ve Anadolu'da ayaklanan, karışıklık çıkaran bir takım unsurlar buralara gönderiliyordu. Sistem, bazan ceza olarak uygulanmakla birlikte, adalardaki Türk nüfusunun artmasına büyük katkıda bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki uygulamaya göre, yeni alınan bir yerin vergilendirilmesi için mutlaka yazım yapılırdı.⁵ Osmanlı kaynaklarında "tahrir" adı verilen bu işlem, istisnasız her bölgede uygulanırdı. Ege Denizi'ndeki adalar da alındıkça yazım yapılmış, sosyal ve ekonomik durumunu yansıtan kanunnameler düzenlenerek, ilgili tapu-tahrir defterlerinin içinde yer almıştı.⁶ Temel amacı vergi sistemi uygulamak olan bu tahrirler ve tapu-tahrir defterleri adalardaki nüfus hakkında bize ipuçları vermektedir.

Ege adalarında, genellikle, Helenler yaşamakla birlikte, Helen nüfusunun bütünlüğü VIII-X. yüzyıllarda büyük bir sarsıntı geçirmişti. Bu durum Arapların saldırılarına bağlı olduğu gibi, adaların Bizans, İtalyan Şehir Devletleri ve Rodos Şövalyeleri arasında paylaşılmasından da ileri geliyordu. Haçlı Seferleri'nden sonra, adalarda Latin toplulukların ortaya çıktığı bilinmekte-

dir. Osmanlı Dönemi'ndeki islamlaşma işe, yerleşim sistemini temelinden değiştirmişti. Adalardaki Helen bütünlüğü, Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus değişimiyle sağlanabilmiştir. Nüfus değişimine karşın, Rodos ve İstanköy gibi büyük adalarda az da olsa, küçük bir Türk azınlığın varlığı bilinmektedir.

A. Rodos Sancağı

Adaların nüfusu hakkında en erken bilgiler tapu-tahrir defterlerinde bulunmaktadır. Nitekim, Kanuni Dönemi'ne ait bir tahrir defterine göre, Rodos'ta 2 cami, 10 imam, 14 mahalle ve 1 mescidin yanı sıra 18 islam mahallesinde 571 hane müslümân; 38 hıristiyan ve yahudi mahallesinde de 273 hanede gayr-i müslim bulunuyordu. İslamların çokluğu adanın alınmasından sonra Şövalyelerin burayı terkmelerini yanı sıra, Anadolu'dan nüfus aktarılmasından da kaynaklanmaktadır. Hacca giderken Rodos'a uğrayan Evliya Çelebi, şehrin nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi vermeksizin, 24 mahallede 4200 hane olduğunu ve bu mahallelerden dördünün Rumlara ve ikisinin de Yahudilere ait olduğunu belirtmekte yetinir. Rum İsyanı'nın Rodos'ta tutunamaması, Şehrin Türk ve Yahudilerle dolu olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Yalnız erkek nüfusun sayıldığı 1830 nüfus sayımına göre Rodos'ta 7. 420 hıristiyana karşın, 3.095 müslüman vardı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Vital Guinet, Rodos'un nüfusunu şöyle belirtmektedir:¹²

20.250	Rum-Ortodoks
6.825	Müslüman-Türk
1.513	Yahudi
546	Katolik
<u>14</u>	Ermeni
29.148	

Müslümanların 6.287'si ile Yahudilerin tamamı şehirde oturuyor ve surlar dışındaki mahallelerde 2300 kadarı Rum olmak üzere 3.010 kişi yaşıyordu. Ayrıca adada 54 Rum ve 2 Müslüman köyü bulunmaktaydı.

Rodos üzerine incelemeleri ile tanınan Celalsttin Rodoslu, adadaki hamam, cami, mescid, medrese, imaret, kütüphane, şadırvan ve çeşmelerin sayılarına bakarak, XIX. yüzyılın sonunda şehirdeki Türk nüfusunun 30.000'den aşağı olamayacağı sonucuna varmaktadır. Yine bu tarihlerde, Rodos ve Oniki adadaki Türk nüfusu şöyleydi: Rodos'ta 6825, Kaşot'ta 100, Kerpe'de 50, Meis'te 50, Tilos'ta 20, Herke'de 150 olmak üzere 7295 Türk vardı. Bu sayıya, İstanköy'deki 2.000 Türk'ü ekleyince, 9295'e ulaşılır. Rodos'a bağlı adaların nüfus yapısına gelince:

Ege Denizi'ndeki büyük adalardan İstanköy'ün, XVI. yüzyılda vilayetin ikinci büyük merkezi olduğu bilinmektedir. Adada, XVI. yüzyılın ortalarında, 1 müslüman mahallesindeki 79 hanede müslüman bulunmaktaydı. Bu rakamlar sonradan gittikçe büyümüş ve ada yoğun Türk nüfusunun yaşadığı bir merkez haline gelmiştir. Nitekim Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, burada 11 Türk

mahallesinde, 6 cami, 1 tekke, 9 sıbyan mektebi bulunuyordu.¹⁶ 1303/1885 Vilayet Salnamesine göre adada, 2366 İslam, 7697 Hıristiyan, 67 Yahudi ve 33 de Kıpti olmak üzere toplam 10.145 kişi vardır.¹⁷

Adanın alınmasından sonra İslam nüfusu hızla artarken, bu durumun geçen yüzyılın sonlarına doğru değişmeye başladığı gözlenmektedir. Bu durumu en iyi salnamelerden öğrenmekteyiz. Nitekim, 1885 yılında, 17 cami ve tekkeye karşılık 8 kilise ve havra bulunurken, sekiz yıl sonra, 9 cami, 5 mescit ve 1 tekkeye rağmen, 115 kilise ve manastır olduğu görülmektedir.¹⁸

Türk nüfusun azalışını, İstanköy Kaymakamı Cavit Bey'in Hizmet gazetesine gönderdiği bir yazıda da görmek mümkündür.¹⁹ Bu yazıda, adada daha önce 15.000'e yakın İslam ve 3.000'e yakında Hıristiyan olduğu halde, İslam nüfusunun üç bine düştüğü belirtilmektedir. Cavit Bey, adadaki İslam nüfusunu artırmak için, gazetelere ilan vererek, göçmen davet etmiş ise de bundan bir sonuç alamamıştır. Bu defa ise, İzmir'den İskenderun'a kadar gidip de yer bulamayanları, adaya gelmeleri için, davet etmektedir. Gelenler için, ev arsası gösterilecek, ortak kullanılacak bağlar ve koyun mandıraları verilecektir. Ayrıca istendiği takdirde, mahalle ve köyler kurularak, yerleşmelerine ortam hazırlanacaktır.

Türk nüfusundaki azalma yalnızca İstanköy ile sınırlı değildir. Rodos'taki müslümanların bazıları da, as-

kerlik yapmamak için, Yunanistan'a ve Sisam'a giderek ad ve din değiştirmektedirler. Namık Kemal, mutasarrıflığı sırasında tespit ettiği bu duruma önlem olarak, okul ve camilerin çoğaltılmasını, Rodos müslümanlarının ve buraya dışarıdan gelip yerleşenlerin, kur'a dışı bırakılmasını önermektedir. Bu önerilerden birincisinin, cami yapımı konusu, Rodos'un Kalamina, Çayır ve Arınta köylerinde Tir-i Müjgân, Ertuğrul ve Hamidiye camilerinin yapılmasından, dikkate alındığı görülmekteyse de, ikinci önerinin, askeri bir konu olmasından ötürü, sürüncemede kaldığı anlaşılmaktadır.

Redos'a bağlı Sömbeki adasında ise, çoğunluğu Hıristiyanlar oluşturuyordu. Namık Kemal, Rodos'a Mutasarrıf olarak tayininden kısa bir süre sonra, sancak genelinde nüfus sayımına girişmişti. Sömbeki'deki sayım, süngercilerin, imtiyazları elinden alınacağı korkusu ile, ayaklanması nedeniyle sonuçlanamamıştı. Sayım yapılan yerlere bakılarak, ada nüfusu 16.000 olarak tahmin edilmiştir. Sayımın sonucuna göre, Sömbekiye bağlı İlyaki nahiyesi'nde 1032, Meis'te 4500, Kerpe'de 6331, Kaşot'ta 2983 Hıristiyan bulunuyordu.

Sonuç olarak XIX. yüzyılın sonlarında, Rodos Sancağı'nın nüfusu 50.000'i aşmış bulunuyordu. Nüfusun dağılımı şöyleydi; 6763 İslam, 41.383 Rum, 2.713 Yahudi, 213 Katolik, 2 Ermeni ve 1 Bulgar cınak üzere toplam 51.074.

B. Sakız Sancağı

Kanuni'nin son zamanlarında Osmanlı topraklarına katılan Sakız'da, Piyale Paşa'ya gönderilen bir fermanla, tahrir yapılarak, köylerin sayısı, şehirdeki emlak, adanın yıllık geliri, sakız üretimi, alınan vergiler gibi konuların tesbit edilmesi istenmişti.²⁵

Sakız'ın nüfusu hakkında en erken bilgilere XVII. yüzyılın ortalarında rastladık. Jean Thevenot'a göre, adada 25.000'i Rum, 8.000'i İtalyan, 6.000'i de Türk olmak üzere yaklaşık 40.000 kişi yaşamaktaydı. Ayrıca, şehirde oturanların çoğu hristiyandı ve her grubun bir piskoposu ve kilisesi vardı.²⁶ Thevenot'dan on yıl sonra adaya gelen Dreux, Sakız'ın nüfusunu, 23.000 Rum, 8.000 Katolik ve 3.000 Türk olarak belirtmektedir.²⁷

Ünlü gezginimiz Evliya Çelebi de, "Sakız kalesindeki 1200 erin dışında müslüman yoktur" deyerek diğer seyahatleri doğrulamaktadır. Ayrıca, şehirde 50 mahalle olduğunu, bunlardan ikisinin müslümanlara, beşinin frenklere, üçünün de yahudilere ait olduğunu belirtmektedir. Geriye kalan 40 mahallede de Rumlar vardı. Verdiği bilgilere göre, "kefere" mahallelerinin hakimlerine "Potat" denilmekte, adada iki Frenk iki de Rum olmak üzere dört potat bulunmaktaydı. Adanın alınmasından sonra buraya gelen Yahudiler için de bir Haham vardı. Evliya Çelebi, vergilerden söz ederken, nüfus hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre, tekalif-i Örfiye ve cizyeler potatlar, haraçlar ise, padişah adına, eminler tarafından toplanılmaktaydı.

Evliya Çelebi, eminlerin 82.000 zımmının haracını topladığını söylemektedir. Buna göre, adanın nüfusu, 15-16 yıl içinde iki katını aşmış görünüyor.

XVIII. yüzyılın başında, doğuya yaptığı gezi sırasında Ege Adalarına da uğrayan, Fransız Botanikçi ve bilim adamı Tournefort'a göre burada, İstanbul müftüsü tarafından atanan bir kadı vardı. Kalenin içinde de 1400 kişinin olduğu duymuştur. Ancak buranın savunulması için, en az 2.000 kişinin olması gerektiğini belirtmektedir. Verdiği bilgilere göre, ada üzerinde 10.000 Türk, 3.000 Latin ve 100.000 de Rum vardı. 1822 'de Sakız'a gelen , Fransız gezgini Pouqueville, adadaki nüfusu 90.000 olarak hesaplamış ve bunun şehir ve 68 köye dağıldığını belirtmiştir.

Sakız'ın nüfusu isyandan önce yüzünü aşmış iken, isyan sırasında oldukça azalmıştı. Nitemim, 5 Temmuz 1822 tarihinde adada, 900 kişi bulunuyordu. Bu durum, Osmanlı kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır. Sakız isyanı sırasındaki olayları konu alan bir eserde, o tarihte "80.000, eli ayağı tutar hıristiyana karşılık müslümanların 1.000'i bulmadığı" belirtilmektedir. Adanın savunulması için, Saruhançan 750 kişi getirtilmiş, ancak bunlar da kaçarak 150 kişi kalmıştı. Ada nüfusunun azalması, Osmanlı resmi belgelerine de yansımıştır. Askere elverişli insan gücünü tespit için yapılan 1830 nüfus sayımına göre, adada 791 müslüman, 16 Kıpti ve 69'u da Yahudi olmak üzere 8.558 reaya vardı.

1303/1885 vilayet salnamesine göre Sakız şehrinin nüfusu 11.377 olup, cemaatlere dağılımı şöyleydi; 263 İslam henesinde, 1421 müslüman; 2469 hanede, 9828 hıristiyan; 9 hanede, 128 yahudi. Bundan başka, Kardamila nahiyesinde 3200 erkek, Kalamoti nahiyesinde 11.425 erkek ve kadın, Voliso nahiyesinde de 6711 erkek nüfus vardı. Böylece adanın nüfusu 37.680'i bulmaktaydı.³⁵

Büyük ölçüde Osmanlı kaynaklarını ve salnameleri kullanan Vital Guinet, bundan 6 yıl sonra nüfusu 14.250 olarak belirtir. Bunun 1420'si müslüman, 11.800'ü Rum-Ortodoks, 828'i Katolik, 128'i de Musevi idi. Victor Baudet, yüzyılın sonunda ada nüfusunun 60.000'den fazla olması görüşündedir. Nitekim bu görüş, Türk kaynaklarınca da doğrulanmaktadır. Şemseddin Sami, adanın nüfusunu, 70.000, şehrin nüfusunu da 3.000'i müslüman olmak üzere 25.000 olarak göstermektedir.³⁶

Sakız Sancağı'na bağlı adalardaki nüfus ise şöyledir; Leryoz adasındaki 1.000 hanede, 4.000; Batmoz nahiyesindeki 550 hanede, 1.500; Lipsos'taki 50 hanede, 300; Forno adasındaki 46 hanede de 280 kişi bulunmaktaydı. Buna göre Leryoz Kazası'nın nüfusu, yaklaşık, 6.100'dü. Yeni atanan hıristiyan valisini Namık Kemal'in uygun bulmadığı, Kalimnoz'un nüfusu ise: Kasabadaki 1950 hanede, 10400 hıristiyan; Astropalya nahiyesindeki, 500 hanede 1.600 olmak üzere 12.000. Karyot Kazasında da 12.100 kişi bulunordu. Ayrıca İpsara adasındaki 220 hanede 928 kişi vardı. Buna göre kazalardaki nüfus, 30.000'in üzerinde idi.³⁷³⁸³⁹⁴⁰

Bir istatistiğe göre, XIX. yüzyılın sonuna doğru, Sakız Sancağı'nın nüfusu 78.626'dır. Bu nüfusun cemaatlere dağılımı ise şöyleydi; 4259 İslam, 74.065 Hıristiyan, 256 Yahudi, 32 Latin, 14 Ermeni.⁴¹

C. Midilli Sancağı

Diğer kuzey adaları ile birlikte, II. Mehmet Dönemi'nde Osmanlı topraklarına katılan Midilli'de, fetihten hemen sonra emlak tahriri yapılmıştı.⁴² Bununla beraber, nüfus hakkında en erken bilgileri, cizye defterlerinde bulmaktayız. İktisat tarihçimiz Ömer Lütfi Barkan, (1488-1489) yılına ait cizye defterlerini yayınlamıştır. Buna göre adada, söz konusu tarihte, 4952 hane ve 581 bive bulunuyordu. Bu rakamlardan, hıristiyanların sayısını bulmak mümkündür. Cizye alınan haneleri 5 katsayısı ile çarp ve buna dul hıristiyan kadınları eklersek, 25.341 sayısı elde edilir.⁴³

Limni gibi, pekaz gezginin uğradığı bir ada olan Midilli'nin nüfusu hakkında, geçen yüzyıllar için, bilgilerimiz sınırlı bulunmaktadır.⁴⁴ Tournefort, adada 120 köy olduğunu belirtmekteyse de, bunun abartılmış olduğu düşünülmektedir. Yalnızca, erkek nüfus hakkında bilgi veren 1831 sayımına göre, adada 2158'i Türk, 8878'i de Hıristiyan olmak üzere, toplam 11.036 kişi bulunmaktaydı.⁴⁵ Bu rakamlara bakarak, aileleriyle birlikte, 50.000 kişinin varlığı tahmin edilmektedir.

Rodos'ta olduğu gibi, Midilli'de de müslümanlar kalede ve kalenin güneyinde oturmakta idi. Namık Kemal'

in belirttiğine göre, o tarihlerde depremden harap durumda bulunan Midilli kalesinde fakir müslümanlar oturuyordu. Kalenin güney tarafı İslam mahallese olup, Hıristiyan mahallesi kadar bakımlı değilse de, Kıbrıs kadar da harap değildi.⁴⁶

1885 yılında Midilli kasabasında, 4531 İslam, 34.655 Hıristiyan; Molova kazasında, 8.622 İslam, 27.475 Hıristiyan; Pilmar'da, 529 İslam, 18.630 Hıristiyan vardı.⁴⁷ 1311/1893 yılına ait salnamede ise, Molova'nın nüfusu 26.136 olarak görülmektedir.⁴⁸ Bu azalma, 1889 yılındaki büyük depreme bağlı olmalıdır. Basına yansıyan haberlere göre, deprem adada büyük hasara yol açmış ve halk çadırlara çekilmişti.⁴⁹ Molova'da enkaz altından 25 ölü ve 15 de yaralı çıkarılmış ve bazı yerlerden de, depremle ilgili haber alınamamaktaydı. Hizmet gazetesine göre, Molova'da hisarın duvarları ile bazı evler de II. depremden yıkılmıştı. Molova'ya bağlı Sığrı'da da deniz feneri yıkılmış, ancak nüfus kaybı olup olmadığı öğrenilememişti.⁵⁰

Salnamelerden, Yunda adasının nüfusunda artış olduğu anlaşılmaktadır. 1885 yılına ait salnamede, 3897 Rumdan oluşan nüfusu, 5121'e yükselmiştir.⁵¹ Böylece Midilli Sancağının nüfusu 100.000'e yaklaşmış bulunuyordu. Bir istatistiğe göre, sancağın toplam nüfusu 99.854 olup, cemaatlere dağılımı şöyleydi: 85.664 Rum, 14.135 Müslüman ve 56 da Ermeni vardı.⁵² Vital Cuinet'in verdiği rakamlar bunu biraz aşmaktadır.⁵³

D. Limni sancağı

Diğer Ege adaları ile birlikte, Fatih Dönemi'nde Osmanlı Devleti'ne katılan Limni, önceleri Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı idi. 1867 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin bir sancağı olan Biga'ya bağlı kaza idi. Biga Vilayet'ten çıkarıldıktan sonra, sancak merkezi oldu.⁵⁴

Limni'de, çeşitli tarihlerde yazım yapıldığı bilinmektedir.⁵⁵ Ada için kanunname de hazırlanmıştı. 1490 yılına ait deftere göre, Limni'deki 736 hanede 2875 Hıristiyan; 251 de Müslüman olmak üzere toplam 3126 kişi vardı.⁵⁶ Osmanlı Devleti'ndeki ilk nüfus sayımında adada 511 Türk-İslam, 4137 Hıristiyan olmak üzere, 5.491 erkek nüfus bulunuyordu. Ailelerini göz önüne alarak, bu tarihlerde yaklaşık 25.000 kişinin yaşadığı ortaya çıkmaktadır.⁵⁷

1885 yılında adada, 1940 Müslüman, 20.539 Hıristiyan vardı. Diğer unsurlarla adanın nüfusu 22.427 kişiye ulaşmaktaydı.⁵⁸ 1311/1893 Vilayet salnamesine göre, adada, 23.499 yerli ve 192 yabancı bulunuyordu.⁵⁹ Aynı tarihlerde Cuinet'in verdiği rakamlar, bu sayıyı biraz aşmaktadır. Ona göre adada 27.079 kişi yaşamakta ve bunun 2450'sini müslümanlar ve geri kalanını da rum-ortodokslar oluşturmaktadır.⁶⁰

Limni'nin kazalarındaki nüfusa bakılacak olursa şu tablo ortaya çıkar. Bozcaada'da, XVI. yüzyılda yapı-

lan bir yazımdan, 242 hıristiyan ve 55 de müslüman hanesi olduğu anlaşılmaktadır. XVII, yüzyılda Poccocke, adada, 200 Rum ve 300 de Türk ailesi olduğunu belirtmektedir. Nüfus, XVIII. yüzyılda ise, gelen yahudilerle beraber, 5000'e ulaşmıştı. 1831 sayımı sonuçlarına, aileleri de ekleyecek olursak, Poccocke'nin verdiği rakama ulaşılır.⁶¹

1885 yılında ise, 1415 müslüman, 2775 hıristiyan yerli ve 79 da yabancı bulunuyordu. Salnamelere göre adada üç cami, bir medrese, bir kilise, hükümet konağı, kale, karantina ve telgrafhane vardı. Bozcaada üzerine incelemeler yapmış olan Cengiz Orhonlu, camilerden birinin Köprülü Mehmet Paşa'ya ait olduğunu söylemektedir. İkinci caminin ismi, Alaybey'dir. Diğer caminin ise, kimin tarafından ve hangi tarihte yapıldığını saptayamadığını belirtmektedir.⁶²

İmroz, XVI. yüzyılın başlarında yapılan bir yazımda Kasım Paşa'nın hasları arasında görünmektedir. Bu tarihte, Balabanlı Kalesi ile İskiter Kalesi iki büyük yerleşim merkezi idi. Adanın nüfusu ise, 492 hane evli, 251 mücerred, 128 de biveden oluşmaktadır. E.Z. Karal'a göre adanın nüfusu, ilk sayımın sonucuna göre, 2505 gayri müslimden ibaretti. 1885 yılı vilayet salnamesinde de, ada nüfusunun 3633 erkek ve 3533 kadın hıristiyandan oluştuğu görülmektedir. Salnamelerden adada, memurlar dışında Türk bulunmadığı anlaşılmaktadır. 1885 yılında sancığın nüfusu, o tarihte Semadirek nahiyesiyle birlikte,⁶³

9.701'di. Bu rakam, Ali Saiib'in verdiği 9500 sayısının biraz üstündedir. Bu durum da, dana sonra Semadirek adasının Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden çıkarılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

XIX. yüzyılın sonuna doğru Limni Sancağı'nın nüfusunu 34.820 kişiden oluşmaktaydı. Bu yönüyle vilayette sonuncu bulunuyordu. Nüfusun cemaatlere dağılımı ise; 31.465 Rum, 3340 İslam, 11 Ermeni ve 4 Yahudi.⁶⁹

Sancaklar ve kazalardaki durumu inceledikten sonra, vilayetin genelindeki nüfusa bakılacak olunursa şu tablo görülmektedir. XIX. yüzyılın sonuna doğru Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin nüfusu 250.000'i aşmıştı. Bunun etnik dağılımı ise şöyleydi; 232.576 Rum, 28.496 İslam, 2983 Yahudi, 213 Katolik, 83 Ermeni, 32 Latin ve 1 Bulgar.⁷⁰

Görüldüğü gibi Kuzel Ege adaları dışında, Rodos ve İstanköy hariç, nüfus Rumlardan oluşmaktadır. Türklerin bulunduğu adalarda da, kırsal kesimde Rumlar çoğunluğu oluşturmakta, Türkler şehirlerde oturmaktaydı. Bu durum, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi sistemli bir iskan politikası uygulanmayışından ileri gelmekteydi. Ayrıca, Türklerin ağaların yaşam koşullarına uyum sağlayamamaları da bunda rol oynamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) Sürgünler için bkz: Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", i.F.M. XI/1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), 542-561; XIII/1-4 (1951-1952), 56-78.
- (2) Halil İnalcık, "The Policy of Mehmet II Toward the Greek Population of İstanbul and the Byzantine Building of the City", Dumbarton Oaks Papers, 23/24, Washington D.C., 1969/1970, 236.
- (3) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, T.T. No: 166, 411. Bu belgeden yararlanmamı sağlayan hocam, Zeki Arıkan'a teşekkür ederim.
- (4) "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmeleri", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara, 1971, 91-97.
- (5) Osmanlı İmparatorluğunda tahrirlerin niçin ve nasıl yapıldığı hakkında bkz: Ö.L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hakana mahsus istatistit defterleri (I)", i.F.M. II/1-2 (1941), 20-59; 214-247.
- (6) Bunların tam bir listesi için bkz: Lowry, "The Ottoman Liva Kanunnames contained in the Defter-i Hakani", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, II, İstanbul 1981, 43-74.
- (7) E.Y. Kolodny, La Population des iles de la Grece, I Aix-En-Provence, 1974, 148-150.
- (8) Cengiz Orhonlu, "Oniki Ağa'da Türk Eserleri ve Türk Nüfusu", Türk Kültürü, II(Ekim 1964), 29-30.

- (9) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, 159 vd.
- (10) 1826 yılında Rodos'u ziyaret eden Rottiers, isyan sırasında Yusuf Bey'in adadaki Türklerle Yunanlıları uyum içinde tuttuğunu belirtmektedir. Rottiers, L'Europe Avant L'europe, Bruxelles, 1830.
- (11) E.Z. Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İKK Nüfus Sayımı 1831, Ankara 1943, 159.
- (12) Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris, 1892, 354.
- (13) Hermes Balducci, Rodos'ta Türk Mimarisi, (çev. Celallettin Rodoslu), 14 (çev. notu: VII).
- (14) Cengiz Orhonlu, a.g.m., 32.
- (15) C. Orhonlu, 32.
- (16) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, 219-231.
- (17) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 113; C. Orhonlu, a.g.m., 31.
- (18) Salname, 1303, 115; 1311, 271.
- (19) Hizmet, 22 Eylül 1890.
- (20) Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları, IV, 97-101.
- (21) Tansel, Mektuplar, IV, (Giriş XXVIII).
- (22) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 116, 222-225.
- (23) Bu sayıya Rodos'a bağlı diğer adalardaki nüfusun (Türk) katılmadığı anlaşılmaktadır.
- (24) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1312, 318-319.
- (25) Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması", Tarih Araştırmaları Dergisi, IV, 189.

- (26) Jean Thevenot, L'Empire du Grand Turc, Calmann-Levy, 1965, 256; Nuray Yıldız, Jean Thevenot 1655-1656'da Türkiye, İstanbul, 1978, 219.
- (27) R.P. Robert de Dreux, Voyage en Turquie et en Grèce, Paris, 1925, 67.
- (28) Bu terim, Ortaçağda bazı İtalyan ve hatta Güney Fransa'da bulunan şehirlerin yöneticilerine verilen "Podesta" teriminin bozulmuş şekli olmalıdır. Podesta için bkz; Ş. Sami, Dictionnaire Français-Turc, 1718. Paul Robert, Dictionnaire, Paris, 1967, 1332.
- (29) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, 119.
- (30) Pitton de Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, II, Lyon, 1707, 62, 72-73.
- (31) Corneille le Bruyn, Adada 100.000 İtalyan olduğunu belirtmektedir. Ne varki bu bilgi abartılı olmalıdır. Çünkü, o sırada, en büyük grubu oluşturan Rumlar bile bu sayıya ulaşmamışlardı. Bkz; Bruyn, Voyage au Levant, Paris, 1770, I, 534-536.
- (32) E. Y. Kolodny, a.g.e., I, 155; Krş: Jeanne Z. Stephanepoli, Les îles de L'egée, Avec documents et notes statistique, Athènes 1912, 148'deki tablo.
- (33) Tarih-i Vakıa-ı Sakız, İstanbul, 13 Safer 1290, 16.
- (34) E.Z. Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı, 1831, Ankara 1943, 211.
- (35) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 80-81.
- (36) Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, I, Paris, 1892, 421.
- (37) Şemseddin Sami, Kamus al-A'lam, İstanbul, 1894, IV, 245.
- (38) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 120-122.

- (39) F.A. Tansel, Mektuplar IV, (Giriş XXXVI).
- (40) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 138-142; ,krş: J.Z. Stephanopoli, a.g.e., 147. sayfadaki tablo.
- (41) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1312, 318-319'daki tab o.
- (42) Besim Darkot, "Midilli", İ.A., VIII, 283.
- (43) Ömer Lütfi Barkan, " 894 (1488-1489) yılı Cizyesiniñ Tahsisatına ait Muhasebe Bilançoları", Belgeler, I/1 (1 Ocak 1964), Ankara 1964.
- (44) P. Tournefort, a.g.e., II, 83.
- (45) E.Z. Karal, a.g.e., 211.
- (46) Tansel, Mektuplar, II, 29-30.
- (47) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 161, 171, 178.
- (48) Salname, 1311, 296.
- (49) "Aydın Vilayeti", Ahenk, 29 Teşrin-i evvel, 1889.
- (50) "Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti", Hizmet, 22 Teşrin-i evvel 1889.
- (51) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 192; 1311, 291.
- (52) Salname, 1312, 318-319'daki tablo.
- (53) Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, I, 470.
- (54) Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1285, 100; 1297, 176-177.
- (55) H. Lowry, a.g.m., Osmanlı Araştırmaları, II, 64 vd:
- (56) N. Beldiceanu, "Structures Socie-Economiquis a Lemnos a la fin du XVe siecle", Turcica, XV, 264. Kanunnameler için bkz; Fevzi Kurdoğlu, "XVI. asrın İlk Yarımında Gelibolu", Türkiyat Mecmuası, V, 305; Marie-Magdelenne Lefebvre, "Actes Ottomans Concernant Gallipoli, la mer Egee et la Grece au XVIe siecle" Südost-Forschungen, XLII, München 1983, 123-167.

- (57) E.Z. Karal, a.g.e., 211.
- (58) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 236.
- (59) Salname, 1311, 245.
- (60) Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, I, 475 vd.
- (61) Cengiz Orhonlu, "Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitabeleri", Türk Kültürü, VIII (Aralık 1969), 139.
- (62) E.Z. Karal, a.g.e., 211.
- (63) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 254.
- (64) C. Orhonlu, a.g.m., 147-148.
- (65) C. Orhonlu, "Gökçe Ada (İmroz)", Türk Kültürü, X/112 (Şubat 1972), 224-226.
- (66) Karal, a.g.e., 211.
- (67) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 252.
- (68) Ali Saib, Coğrafya-yı Mufassal Memalik-i Devlet-i Osmaniye, İstanbul 1304, 273.
- (69) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1312, 318-319.
- (70) Salname, 1322, Bkz. istatistik , 318-319.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M
CEZÂİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLAYETİ'NİN
EKONOMİK DURUMU

Vilayeti oluşturan adalar, genellikle, dağlık ve taşlık olduğundan, tarım ancak ihtiyaca yetecek kadar yapılabilir. Bu nedenle, ihracata yönelik ziraattan söz edilemez. Aksine, öteden beri bazı tarım ürünleri Anadolu'dan ve Rumeli'den getirilmektedir.¹

Coğrafi şartların elverişsizliği, adalar halkını balıkçılık, süngercilik ve gemicilikten geçimlerini sağlamaya itmişti. Nitekim, Sömbeki halkı süngercilikle, Kaşot halkının çoğunluğu ise, başka ülkelerde gemicilik yaparak geçimini sağlamaktadır.² Meis de ise, halkın yarısı süngercilik, kayıkçılık, amelelik ve diğer yarısı da gemicilik ve bir kısmı da Anadolu'da ticaret ve tarımla uğraşmaktaydı. Meis'in bu durumu, ada halkını kaçakçılığa itmişti. Meis ile Anadolu arasında yoğun bir kaçakçılık olduğu bilinmektedir.³ Gerçekte bu kaçakçılık olayı, diğer adalar içindesöz konusu idi. Nitekim, II. Bayezid Ayasuluk ve Balat ı ele geçirdikten sonra Midilli, Sakız, Rodos Limni vesair adalara tahıl gönderilmesini yasaklamıştı.⁴

A. Tarım

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde tarım çok çeşitlilik göstermektedir. Nitekim, Rodos'ta bağçevanlık; İstanköy'de bağcılık; Sakız'da bağcılık ve gemicilik; Kalimnoz, Leryoz, Hertit ve Sömbeki de süngercilik; Midilli'de zeytincilik; Limni'de de çiftçilik ve çobanlık yapılmaktadır.

Vilayeti'n en önemli tarım merkezlerinden biri olan Rodos'daki 318.948 dönüm araziden, yaklaşık 290.000 dönümü tarıma elverişlidir. Bu arazinin büyük bir bölümü bağ, bağçe ve bostandan oluşmaktadır. Rodos'ta her türlü sebze ve meyve yetişirse de, üretim ada ihtiyacı karedir. Burada, sebze ve meyveden 1.500.000, yılda 17.000 kantar üretilen soğandan da 470.000 ile 500.000 kuruşluk yıllık gelir elde edilmektedir. Zeytin ağaçlarından elde edilen, 1.000.000 kiyye ham zeytinden de 400.000 kiyyeye yakın yağ çıkarılmaktadır. Çeşitli üzüm türleri de yetiştirilmekteyse de en tanınmışları, razakı ile çekirdeksiz ve şaraplık üzümdür. Bilindiği gibi Rodos, şarabı ve Apollon heykeli ile tanınmıştır. Rodos'a bağlı adalar içinde İstanköy, tarım yönünden birinci sıradadır. Vilayet'in bahçesi olarak adlandırılan adada, yılda 15.000 kantar kuru üzüm, 1.500.000 kiyye de taze üzüm üretilmektedir.

Bu rakamlara rağmen, Rodos'taki tarım adanın büyüklüğü ve verimliliği ile orantılı değildi. Ada halkının fakirliği de bundan kaynaklanmaktadır. Namık Kemal, muta-

sarıflığı döneminde bu konuyla da ilgilenmişti. Valiliğ⁸ gönderdiği bir yazıda, hayvanların tarım arazilerine verdiği zarara değinmektedir. Ayrıca, tarımın gelişmesi için bir komisyon oluşturulmasına çalışmış ve bunda başarı⁸lı da olmuştur.

Sakız'daki tarımın durumuna bakılacak olursa; adada limon ve portakal üretiminin yanı sıra, "sakız" da elde edilmektedir. Geçen yüzyılın sonlarına doğru, limon ve portakal bahçelerinin 24'ü ova, 365'i dağ köylerinde⁹ bulunmaktaydı. Geri kalan 822 bahçe de kasabada idi.

Bu ürünlerden, önceleri, yılda 200.000 lira gelir¹⁰ sağlanırken, "filoksara"¹¹dan dolayı bu kazanç oldukça azalmıştı. Üründeki azalma, Ahenk gazetesine göre, 1/4 oranındaydı. Bu gazeteden öğrendiğimize göre, daha önce adadan birkaç yüz bin sandık ürün ihraç edilirken, son yıllarda bu sayı 35.000'e kadar düşmüştü. Bu durum üzerine hükümet, Avrupalı uzmanlara başvurarak görüş ve önerilerini bildirmelerini istemiştir. Uzmanların görüşlerine göre, hastalıklı ağaçlar kesilip, yeni ağaçlar dikilmelidir. Ancak dikim yapılmadan önce, arazi kimyevi gübrelerle ıslah edilmeli ve bir iki yıl nadasa bırakıldıktan sonra ağaç dikilmelidir.¹² Gerçekte bu durum diğer adalar için de söz konusu idi. Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti tarafından hükümete gönderilen bir yazıda, adalarda yeniden ağaç yetiştirmek için iki bin lira kadar bir paraya ihtiyac olduğu belirtilerek gereğinin yapılması istenmekteydi.¹³

Kaplıcaları ile tanınan Midilli de ise, ençok zeytin ve üzüm yetiştirilmektedir. Ada dağlık ve taşlık olduğundan, tahıl üretimi ihtiyacın ancak yarısını karşılayabilmektedir. 1303/1885 yılı sa namesinde, yıllık 45.161.290 kilogram zeytin, 11.612.550 kilogram zeytinyağı, 3.977.760 kilogram da palamut elde edildiğinden söz edilmektedir. Ayrıca 3.977.650 kilogram üzüm ve 1.156.100 kilo da incir üretimi yapılmaktaydı. Tahıl ürünlerinden buğday ve arpa, üzümün sonra ikinci sırada yer alıyordu. Ahenk gazetesinden öğrenildiğine göre, adada 1898, 1899, 1900 ve 1901 yıllarında, 500-600 dönümde üzüm yetiştirilmekteydi.¹⁵

Midilli bağlarını, adalarda ve Batı Anadolu'da görülen filoksera hastalığından korumak için bir takım önlemler alındığı bilinmektedir. Ahenk gazetesinde önlem olarak İstanbul ve İzmir gibi filoksaralı bölgelerden adaya taze üzüm ve çubuk getirilmesi yasaklandığı haberi-¹⁶ ne yer verilmişti. Bu önlemlere rağmen, Kalonya nahiyesindeki çekirdeksiz üzüm bağlarında başka hastalıklar ortaya çıkmış ve bunlara karşı alınacak tedbirler halka öğretilmişti.¹⁷

Midilli'deki tarımın geliştirilmesi için Namık Kemal, mutasarrıflığı döneminde (7 Ocak 1880-19 Ekim 1884) bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bunun için Ziraat Komisyonu kurularak bir "Talimat" hazırlanmıştı. Talimatta, her köyde komisyonun şube açması ve bekçi tayin etmesine yer verilmişti. Buna göre, bir hayvan ekili araziye zarar verirse, yörenin ziraat komisyonu zararı tespit ederdi.

Ancak para cezasını hükümet tahsil edecekti.

Namık Kemal, tarım konusunda bir başka konuya da dikkat çekmiştir. Bu da zeytinliklerin altlarının ekilmesi nedeniyle, merasızlıktan koyunların Anadolu'ya götürülüp satılmalarıdır. Önceleri koyunlar zeytinliklerde rahatça dolaşırken, zeytinlik sahiplerinin para istemeye başlamayla, zeytinlikler gübrelenemediği gibi, koyun sayısı da gittikçe azalmaya başlamıştı. Bu durumu salnamelerden gözlemek mümkünür. Nitekim, önceleri Molova kazasında 73 yağhane varken, daha sonra üçe kadar düşmüştü. Midilli'nin diğer kazalarındaki durum ise şöyledir; Filmar'da 39 yağhane, 18 sabunhane; Yunda'da 7900 dönüm zeytinliğe karşılık 8 yağhane ve 12 sabunhane.

Limni adası ise verimli olmasına karşın, ıslaha muhtaçtı. Çünkü, adadaki 400.000 dönüm arazinin ancak yarısında tarım yapılmakta, geri kalan arazi de mera, dağlık ve taşlıktı. Limni'de başlıca, buğday, arpa, melez susam ve fasulye üretilmektedir. Az miktarda olmak üzere de zeytin, badem, çeşitli meyve, Bozbaba nahiyesinde de palamut elde edilmektedir. Limni adasında bağ varsa da, özen gösterilmediğinden ürün az olmaktaydı. Bunun için dışarıdan bağ çubukları getirilmişti. Ancak, üreticinin bilgisizliği nedeniyle, istenilen sonuç alınamamıştı.

Bozcaada Kazası'nın da 22.586 dönüm arazinin ancak 700 dönümü bağdı. Aja halkı üzümünden başka ürüne önem vermediğinden, ekimi ve dikimi yapılan diğer ürünler ihtiya-

ca yetecek kadardır. Tarla ve bahçelerde başta buğday olmak üzere arpa, çavdar, mısır, burçak, nohut, anason ve soğan üretimi yapılmaktadır. Bozcaada bağlarında ortaya çıkan bir hastalıktan dolayı, yılda 50.000 yük elde edilen üzüm 20.000'e düşmüştü. ²³ Bağlardaki bu hastalığın giderilmesi için, Urla, Seferihisar, Çeşme ve Karaburun Ziraat Muallimliğine tayin edilen Karabet Efendi ile Karşıyaka ser bağcıvanı Mehmet Çavuş, adaya gönderilmişti. ²⁴ ²⁵

Bozcaada'dan daha büyük olmasına karşın, kasaba ve altı köyden oluşan İmroz'un belli başlı ürünleri, 1519 yılında yapılan bir yazıma göre, buğday, arpa, böğrülce zeytin üretilmekte sıra yapılmakta, koyun ve domuz yetiştirilmekteydi. Ayrıca adada alkından gümrük, ağıl, ağnam, cizye, ispençe, bive, bad-ihava, öşür alınmakta idi. Halk bu vergileri ödedikten sonra "kürekçiden, bennadan ve ce-
rahordan ve bütün avarız-ı divaniyeden" bağışık tutulmuştu. ²⁶

Bu ürünlerin XIX. yüzyılda da üretildiği bilinmektedir. 1311/1893 yılına ait salnamede, adada buğday, arpa, susam, zeytin, palamut, kök boya, pamuk ve sebze üretimi yapıldığından söz edilmektedir. Ada halkı, dokumacılıkta belirli bir gelişme göstermişti. Salnamelerde, özellikle, yastık yüzü, kilim ve battaniye anılmaktadır. ²⁷ Son zamanlarda İiki ve Kule köylerindeki evcil hayvanlarda çiçek hastalığı ortaya çıkmıştı. Bu konuda inceleme yapmak için, Aydın Vilayeti Baytar Müfettişi Said Bey, adaya gitmişti. ²⁸

B. Sakız Üretimi

Adaya, Türkler tarafından verilen sakız adı, üretilen "sakız"dan ileri gelmektedir. Evliya Çelebi Seya-²⁹ hatnamesi'nde, 25 olarak belirtilen "Mastika Köyleri"nin XIX. yüzyılda 22 tane olduğu bilinmektedir. Thevenot'a da bu köyleri 22 olarak belirtmekte ve sakız üretimi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Buna göre, sakız üretimi yapılan mastika köyleri, adanın Kalimassia (Calimacha) bölgesinde bulunmaktadır. Üzüm kütükleri gibi yerde uzanan bu ağaçlar, Ağustos ve Eylül aylarında delinirdi. Deliklerden akan sakız, levhalar halinde dondurulur ve güneşte kurutulduktan sonra da elekten geçirilirdi. Adadaki 22 köyde, 100.000 ağaç bulunuyordu.³⁰ Thevenot, Sakız adasında, hükümdar için, her yıl 3.000 sandık yani 27.000 okka sakızın vergi olarak toplandığını söylemektedir. Her ağaçtan elde edilen sakız, tahminen, bilinmekte ve üreticiler sahip oldukları ağaç sayısına göre vergi ödemekteydi. Vergiden sonra elde kalan sakızı da, ancak gümrükçüye satabilirlerdi. Çünkü sakızın, bu adadan başka bir yerde satılması yasak ve bu durum çok sıkı denetim altındaydı.³¹

Sakız üretimi, geçen yüzyılın sonunda, bağçede 5 kıyıya iken, XX. yüzyılın başında bu oran 1/3'e düşmüştü. Bu duruma, şiddetli esen poyraz rüzgarlarının yol açtığı sanılmakta ve ürünün % 30 eksik olacağı tahmin edilmektedir.³²

C. Hayvancılık

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ni oluşturan adalar, Rodos, Sakız, İstanköy ve kısmen de Limni dışında, tarıma pek elverişli olmadığından, hayvancılık oldukça gelişmiştir. XIX. yüzyılın sonunda, vilayetin meraları 13.695 dönümdü. Bu meralardan 15-20 kadarı boş adalardan oluşmaktadır. Mera olarak kullanılan adaların bir bölümü devlet tarafından ihaleye verilmekte ve bir kısmı da sahipleri tarafından kullanılmaktadır.³³

Adaların durumuna bakılacak olursa şu tablo ortaya çıkmaktadır: geçimini tarım ve süngercilikten sağlayan Rodos'ta 48 adet mera vardı. Sömbeki adasında ise, 3.000 keçi, 1200 koyun, 1500 domuz olduğu tahmin edilmektedir. Sömbeki'ye bağlı İlyaki adasında da 1500 keçi, 200 koyun ve 150 de merkep bulunuyordu.³⁴ Kaşot'ta 4.000 kadar koyun olup, evlerde de Malta ve Mısır keçileri besleniyordu. Bu keçilerden, günde üç kilo kadar süt alındığı gibi, bir batında üç bazan da beş yavru alınıyordu. İstanköy adasında ise, 10.558 keçi ve 10.029 koyun; İncirli'de 1286 keçi ve 109 koyun, Kara Ada'da ise 380 adet keçi vardı.³⁵

Sakız'ın Kardamila nahiyesinde 489 ahır, buraya bağlı koyun adasında 16 ahır; Kalamoti nahiyesinde 2397, Voliso nahiyesinde ise 205 ahır vardı. Leryoz'a bağlı Fimine adasında 300 koyun ve keçi; Karyot Kazası'nda 12.000 keçi, 1500 koyun, 400 kara sığır, 500 domuz, 20 katır, 100 merkep olduğu tahmin edilmekteydi. İpsara adasında ise,

3408 koyun ve keçi, 150 inek ve öküz, 24 beygir ve katır, 48 merkep; Kalimnoz'da 60 katır, 9.300 keçi, 5.000'e ya-³⁶kın koyun ve 500 kadar da domuz bulunduğu bilinmektedir. Bundan başka, gezginlerin verdiği bilgilere göre, Sakız4 da keklik de beslenmekteydi. Tournefort, Vessa ve Blada köylerinde yetiştirilen kekliklerin, koyun gibi çobana³⁷ verildiğini söylemektedir.

Midilli'deki hayvancılık da, koyun, keçi, katır, merkep, kısarak ve beygire dayanmaktadır. Ayrıca "Midilli" adı verilen küçük bir cins at, inek, tavuk, hindi ve ör-
dek beslenmekte, yabancı olarak kunduz, tavşan, tilki ve sansar bulunmaktadır. Adanın Sığrı limanı yakınındaki bir-
kaç küçük ada devlet tarafından, atlakiye olarak kulla-³⁸nılmak üzere, ihaleye verilmekteydi. Molova Kazası'na bağlı meralarda 45.000'e yakın koyun, 13.000'e yakın da keçi otlatılmaktadır. Bunlardan elde edilen lor ve peynir, İstanbul'a bile gönderilmekteydi. Özellikle Çömlek köyünün peyniri tanınmıştır. Bundan başka, karasığır, es-
ter, beygir ve merkep vardı. Adanın ismi ile anılan Mi-
dilli atları, geçen yüzyılda oldukça azalmıştı. Bunun da³⁹ nedeni, harcanan para ve emeğin karşılığını alamamaktır.

Halkının geçimini çobanlıktan sağladığı Limni'de Bozbaba nahiyesi ile birlikte, 56.784 koyun, 7.925 keçi, 3489 domuz, 400 kara sığır, 1.180 merkep, 500 beygir ve 200 de katır vardı. Daha sonra bu sayıların azaldığı göz-
lenmektedir. Nitekim, 1311/1893 yılı salnamesinde, 40.000 koyun, 4.000 keçi, 4.500 kara sığır, 345 beygir, 650 kıs-

rak, 400'e yakın katır, 1.500 kadar da merkep olduğu görülmektedir. Hayvancılığın oldukça geliştiği Limai Adası'nda ulaşım büyük ölçüde hayvan gücüne dayanmaktadır.⁴⁰ Gerçekte, adalar arasında da düzenli bir ulaşım ağının varlığından söz edilemez. Marsilya, Ceneviz, Venedik, İstanbul ve Mısır arasında gidip gelmekte olan yelkenliler seyret olarak adalara uğruyordu. Ancak, 1870'e doğru Yunanistan ve adalar ile İstanbul arasında, az çok düzenli bir ulaşım sistemi kurulabilmişti.⁴¹ 1657 tarihinde yapılan bir sayıma göre, Bozcaada'da 71 çiftlik ve 5 ağıl vardı. XIX. yüzyılın sonuna doğru ise adada, 2312 koyun, 100 öküz, 55 inek, 70 merkep ve bargir olduğu görülmektedir.⁴²

Sönuç olarak, vilayeti oluşturan adalarda en çok koyun ve keçi beslenmektedir. Midilli'nin keçi, koyun ve atları gibi İmroz'un da keçileri, önceki yıllara göre azalmıştır. Geyik ve karaca gibi av hayvanları da, Rodos ve Midilli'de az görülmektedir. Bundan başka adalarda yabanî olarak tilki, sansar ve kunduz vardır.⁴³

D. Ticaret

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ni oluşturan adalar arasında yoğun bir ticaret yapıldığı bilinmektedir. Bu ticaret, yalnızca adalar arasında olmakla kalmamış, Anadolu ve Avrupa hatta Amerika ile de alışveriş yapılmaya gelmiştir. Vilayetin dış ticareti, iç ticaretten daha çok, hatta küçük adalarda hemen tüm ticaret, dış ticaretten oluşmaktadır. Adaların dış ticaret ürünleri zeytin,

limon, üzüm, portakal ve süngerden ibarettir. Geçen yüz-
yılın sonuna doğru, adalardan yapılmakta olan ihracat-
tan elde edilen gelir, 16.500.000 kuruş, ithalat gideri
ise 37.000.000 kuruş olup, bunun 12.000.000 kuruşu Sakız'
a; 11.000.000'u Rodos'a; ve 9 milyon Midilli'ye geriye
kalan 5 milyon da Limni'ye aitti.⁴⁵

Adaların herbirinin Avrupa ve diğer bölgelerle
doğrudan ilişkisi vardı. Vilayet'in en önemli ticaret
merkezi, Midilli'dir. Buna bağlı olarak da, en işlek li-
manıdır. Ticareti geliştirmek için, Ziraat Bankası'na
benzer, 300.000 lira sermayeli "Midilli" bankası ile Sa-
kız'da ticari işlemlerle uğraşan, imtiyazlı bir sigorta
da bulunmaktaydı. Ayrıca, İstanköy'de Rodos, Sakız ve
Midilli'de, yeniden birer liman inşa edilmişti.⁴⁶ Bu genel
bilgilerden sonra, adalardaki ticaret üzerinde durmak
gerekir.

Osmanlılardan önce, korsan yatağı durumunda olan
Rodos, Kanuni Dönemi'nde özel bir yönetim ile refaha u-
laşmış ve doğu-batı ticaretinde transit merkez olmaya
başlamıştı.⁴⁷ XIX. yüzyılda ise, konumuyla orantılı bir
ticareti olmadığı anlaşılmaktadır. Namık Kemal, Nafia
Nazırı'na gönderdiği bir mektupta bu konuya değinmiş ve
çözüm olarak da, serbest liman yapılmasını önermişti.⁴⁸
Ne yazıkki, bu önerisi de diğerleri gibi dikkate alın-
mamıştır.

Sömbeki adasının taşlık olması, halkını, zorunlu
ihtiyac maddelerinde, dışa bağımlı kılmıştı. Kazanın dış

alımı,manifatura, kahve, şeker, yiyecek ve yakacak maddeleri; dış satımı ise, büyük oranda sünger ve az miktarda ahtopottan oluşmaktadır. Kaşot'un durumu da, bundan farklı değildi. Ada halkının zorunlu ihtiyaç maddelerinin çoğu İzmir'den, sebze ve meyve ise Rodos ve İstanköy'den gelmekteydi.⁴⁹

Vilayitin en büyük adalarından biri olan İstanköy'ün ihracatı tarım ürünlerine dayanmaktadır. Adadan, geçen yüzyılın sonlarında, Triyeste'ye 15.000 kantar kuru üzüm ve 1.500.000 kiyeye yaş üzüm; İskenderiye'ye de bir milyonun üzerinde karpuz ve kavun ihracat ediliyordu. Dış satım yapılan yer arasında Girit ve İstanbul da bulunuyordu. Ayrıca, istenildiği zaman, Girit'e buğday ve arpa gönderilmekteydi. İstanköy'e bağlı İncirli adasında, elde edilen 5.000 kile badem ve 1.400 kantar palamut İstanbul, İzmir ve Triyeste'ye kadar gönderiyordu. Bundan başka, İstanbul'a ve Kuşadası'na 50.000 limon ve 200.000 portakal ihraç edilmekteydi.⁵⁰

Sakız'adasınının, portakaldan sonra en önemli ihraç ürününü sakızoluşturmaktadır. Bundan yıldı, yaklaşık olarak, 300.000 lira elde edilirken, bu gelir daha sonra azalmıştır. Buna rağmen, Sakız'da yapılmakta olan ticaret, rıhtım yapılmasından sonra daha da artarak, geçen yüzyılın sonunda, 1100 liralık artış göstermişti. Ancak bu durum uzun sürmeyecektir. Liman şirketinin koyduğu ağır vergilerden dolayı, mal alımı ve satımı yavaşlamıştır. Basındanç halkın Sakız'a iki saat uzaklıktaki, Langada

limanının tekrar açılmasını beklediği öğrenilmektedir. ⁵²

Sakız'ın kazalarından biri olan, Leryoz'un en önemli dış satımını sünger oluşturmaktadır. Dış alımı ise, un, şeker, kahve, sabun, gaz, manifatura ile attariyedem ibarettir. Karyot halkının ithalatı, buğday; ihracatı ise, kuru üzüm, şapap, patates, ve kömür olup, bu maddeleri kayıklarla gönderiyorlardı. Gemicilikten geçimlerini sağlayan İpsaralıların dış satımı tarım ürünlerine dayanmaktadır. Dış alımı ise, bal ile bir miktar koyun ve peynirden oluşmaktadır. ⁵³

Vilayet'in ticaret merkezi olan Midilli'den, yılda 31.000.000 kuruşluk mal ve eşya ihraç edilmekte, buna karşılık 11.875.000 kuruşluk ithalat yapılmaktaydı. Adanın yıllık geliri de 2.000.000 kuruşun üstündedir. İhracatı, zeytinyağı ve sabundan oluşmaktadır. Osmanlı vilayetlerine ve dışarıya 203.641 kilogram zeytinyağı, 531.656 kilogram sabun satılıyordu. ⁵⁴ Yunda kazasının gümrük geliri ise, yüzyılın sonuna doğru 103.638 kuruşa ulaşmıştı. Rüşsum-u sitte ⁵⁵ ise 63.973 kuruş olup, adadan 900 kuruşluk ihracat ve 90.000 kuruşluk da ithalat yapılmaktaydı. İhracatını ahtapot, zeytinyağı, sabun ve sünger oluşturmaktadır. Molova'nın en önemli dış satım ürünü üzüm olup, yılda üç milyonun üzerinde elde edilen üzümü, Sakız ve diğer yerlerden gelen tüccarlar almaktadır. Pilmar'ın geliri ise, ürünün az olduğu yılda 2.733, çok olduğu yılda ⁵⁶ 271.257 ve rüşsum-u sitte geliri 55.000 kuruştur.

Limni'nin dış satımı ise, buğday, arpa, susam, fasulye, peynir, şarap; ithalatı, demir, kömür, zeytinyağı, sabun, şeker, kahve ile çeşitli attariye ve maldan oluşuyordu. 1308/1890 yılında, 172.667 kuruş ithalat ve 1.041.281 kuruş ihracat yapılmıştı.⁵⁷

E. Endüstri

Cezair-i Bahr-ı Sefid Vilayeti'nde çeşitli sanayi dalları bulunmakla beraber, ulaşım olanaklarının sınırlı olması nedeniyle bunlar gereği gibi değerlendirilememektedir. İşbirliği ve sermaye birikiminin olmayışı, çorap, kilim, halı, yün kuşak, seccade, battaniye, fanila üretiminin gelişmesine engel oluşturmaktadır. Buna karşın, Batnoz'un çorapları, İstanköy'ün halı ve kilimleri, Molova'nın yün kuşakları, Pilmar'ın yün ve alaca bezleri en tanınmış el sanatlarıdır. El sanatların dışında, XIX. yüzyılın sonlarında, vilayette 1 kereste, 1 kiremit, 2 kükürt, 3 makarna, 15 un ve 28 de zeytinyağı olmak üzere toplam 50 fabrika, 615 yel değirmeni, 248 yağhane, 9 taş ve tuğla ocağı ve 55 debbağhane olduğu bilinmektedir. Un fabrikalarının en büyüğü Midilli kasabasında olup, un günde 25.000 kilogram üretilmektedir. Bunun, Girit'e kadar gönderildiği anlaşılıyor. Bundan başka, makinalarda kullanılmak üzere, zeytin küsbesini işleyen iki yağ fabrikası vardı. Debbağhanelerde üretilen kösele, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu ve Avrupa'ya gönderiliyordu. Rodos debbağhanelerinde, yılda 28.560 kösele yapıldığı gibi, Sakız ve Medilli'deki üretim bunun birkaç katıydı.⁵⁸

Endüstri hakkındaki bu genel bilgilerden sonra, adalardaki duruma bakmak gerekir. Rodos'ta, önceleri 1 un, 1 makarna ve 1 de kiremit olmak üzere 3 fabrika var iken sonradan bunların sayısı ikiye düşmüştü. Adada, ayrıca, 122 yel değirmeni ve zeytin, portakal, ceviz ağacından, mahkumlar tarafından, yapılan tavla, sigara kutusu, çekmece ve benzeri el sanatları vardı.⁵⁹

İstanköy adasında, üç debbaghane ve 75 değirmen ve İncirli mahiyesinde, devlete ait, terk edilmiş bir fabrikadan başka, özel bir kükürt fabrikası da bulunuyordu. Sömbeki'de ise, 13'ü harap olmak üzere, 16 yel değirmeninin yanı sıra, 16 beygir gücündeki makinalı değirmende, saatte 12 kile un öğütülmekteydi. Bundan başka, halkın ihtiyaçlarını karşılamak için, bakkal, kasab, manifaturacı, terzi, kunduracı mağaza ve dükkanları ile birkaç fırın, 4 demirci, 5 debbaghane ve birkaç da sandal ve kayık tezgahları vardı.⁶⁰

Kaşot adasındaki evlerde, fanila, çorap ve kanaviçe dokunmakta ise de, bu üretim ada halkının ihtiyacına yetecek kadardır. Ada üzerinde 60 kadar yel değirmeni olmakla birlikte, dışarıdan un gelmediği için, ancak 5-10 kadar işletilebilmektedir. Kerpe'nin yerel sanatı taşçılık, marangozluk ve çiftçilik olup evlerde çarşaf, gömlek, ehram ve sof, ipek ve pamuktan dokumalar yapılmaktadır. 1875 yılında bir Alman tarafından, Kerpe dağlarında gümüş, demir, kurşun madenleri olduğu anlaşılmış ise de, buna önem verilip kazı yapılmamıştı.⁶¹

Sakız adasına bakılacak olursa şu tablo görülmektedir; Kasabada 4 un ve 1 kereste fabrikası, 10 yağhane, 16 debbağhane, 12 nalbant dükkanı, 55 yel değirmeni bulunuyordu. Ova köylerinde 25 yel değirmeni, 40 yağhane; Kardamila nahiyesinde 12 yağhane, 23 yel değirmeni; Kalamoti nahiyesini oluşturan sakız köylerinde ise, 220 yağhane ve 23 değirmen; Voliso nahiyesinde de 54 yağhane, 55 yel değirmeni ile 1 un fabrikası vardı. Sakız'daki kavsala fabrikası için gerekli olan çam kabuğu, Bergama ormanlarından gönderiliyordu.

Sakız Sancağı'na bağlı adaların durumu şöyle idi; Leryoz'da 12 yel değirmeni ve 2 taş ocağı bulunuyordu. Ayrıca, topraktan testi ve tuğla yapılmaktadır. Batnoz adasında, kadınlar tarafından, yılda 20.000 çift çorap örülmekteydi. Kalimnoz'da da çorap, fanila, seccade ve halıhalı dokunmakta ise de, bunlar dışarıya gönderilecek kadar değildi. 1305/1887 yılında yapılan bir istatistiğe göre, İpsara adasında 4 yel değirmeni, 3-5 kadar dükkan ve mağaza bulunmakta ve çorap, fanila ve ehram dokunduğu anlaşılmıştı.

Vilayetin ticaret merkezi Midilli'de sanayi de oldukça gelişmiştir. Adada 24 zeytinyağı ve un fabrikası, 106 un ve yağ mengersi, 130 değirmen, 15 debbağhane, 45 sabunhane, 167 yağhane, 1900 dükkan bulunuyordu. Ancak bunların sayısında, daha sonraki yıllarda düşüş olduğu gözlenmektedir. Nitekim, sabunhanelerin 36'a, debbağhaneler de 8'e düşmüştü. Bu azalmanın, zeytin üretimindeki

düşüşe bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, basından öğrenildiğine göre, Avlonya mevki'nde bir yağ fabrikası kurmak isteyen Ermeni, bir defaya mahsus olarak, gerekli araç ve gereçleri gümrük vergisi ödemediğinden alabilecekti. Böyle bir uygulamanın, daha sonra, Ayasu nahiyesinde fabrika kurmak isteyen bir kişi için de yapıldığı bilinmektedir.⁶⁶

Molova kazasında, önceleri, 127 un değirmeni, 73 yağhane ve 5 debbağhane bulunuyorken, sonradan, 3 yağhane ve 2 debbağhane olduğu görülmektedir. Bu da tarımdaki üretim düşüşüne bağlı bir sonuçtu. Bundan başka, kazada kilim, alaca ve peşgir dokunuyorsa da, ihrac edilecek kadar değildi.⁶⁷ Pilmar kazasının sanayisi, sabun, kömür ve dokumadan oluşmaktadır. Geçen yüzyılın sonlarında, 39 yağhane, 18 sabunhane var iken, salnamelerden, sabunhanelerin 15'e, debbağhanelerin de 3'e düştüğü anlaşılmaktadır. Bundan başka, deniz kenarında, toprak fabrikası bulunuyordu. Yonda Kazası'nda da, 9 sabunhane, 1 debbağhane ve 7 un değirmeni varsa da, bunlar sonradan, 1 sabunhane, 11 un değirmeni, 2 un ve 2 de zeytin fabrikası ve 32 yağhane olarak görülmektedir.⁶⁸

Limni Sancağı, diğer alanlar da olduğu gibi, sanayiden de az nabib almıştı. Limni adasında, dülger, duvarcı, marangoz ve boyacı esnafı bulunuyordu. Ayrıca, beyaz ve kırmızı pamuklu bez ve kilim dokunmaktadır. İmroz'da da kilim, seccade, battaniye ve yastık yüzü dokunmakta,⁶⁹ az miktarda olmak üzere, ipek üretilmektedir.

F. Süngercilik

Genellikle Akdeniz ile Bahama kıyılarında yapılan sünger avcılığı, tarıma elverişli olmayan, güney sporat adaları halkının en büyük gelir kaynağını oluşturmaktadır. Geçimi sünger avcılığına dayanan adalar, Meis, Rodos, Herkit, Sömbeki, Kalimnoz ve Yunda'dır. Bunların içinde Sömbeki, başka gelmektedir. Salnamelere göre, adadaki 365 kayıktan 265'i sünger kayığı olup, bunların 50'si makinalı, 30'u bu kayıkların "kumpanyalarını" nakleden depo-
zito kayıkları, 38'i dalgıç, 106'sı tarak ve 41'i de zıbkın kayıklarından oluşuyordu.
70

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre, sünger avcılığı dört grupta yapılmaktadır. Bunlardan biri, makina kullanılarak 10-36 kulaça inilerek yapılandır. Makina ile sünger avlayanlar, Mayıs ayından Ekim sonuna kadar Suriye, Mısır, Bingazi, Trablusgarp ve Tunus kıyılarında avlanır, Girit ve Anadolu kıyılarında zaman geçirirlerdi. İkinci sınıf, dalgıçlardan oluşmaktadır. Bunlar da Mayıs başından, Eylül sonuna kadar avlanırlar. Ençok, 30 kulaç derinliğe kadar inip, orada 5-10 saniye kalabilirler. Üçüncü sınıfı oluşturan zıbkıncılar, yaz ve kış her mevsimde sünger çıkarırlar. Dördüncü sınıftakiler, balık ağına benzer ağlarla, deniz dibini tarayarak avlanırlar.
71
Bu ağlara "tarak" adı verilmektedir.

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde makina ile sünger avcılığı, "balık folluklarına ve sünger tağlalarına" zarar verdiği gerekçesiyle yasaklanmışsa da, son-

radan bu yasak kaldırılmıştır. Namık Kemal'in verdiği bilgiyi göre, "supiray" adı verilen nefes borularına sahip olmayan dalgıçlar, bu makinalar sünger tohumlarını tahrip ediyor söylentisini çıkararak, bunları yasaklatmayı başarmışlardı. Bunun üzerine, makina ile avlananlar Yunanistan ve Girit kıyılarında, avlanmak için, tezkere almaya başlamışlardı. Trablusgarp ve Bingazi'de, nefes borularına makina denilemez iddiası ile, yasağa uyulmuyordu. Böylece, süngerden elde edilen gelir azaldığı gibi, tezkere resmindende mahrum kalınmaktadır. Yalnızca Rodos'un kaybı 2.000 lirayı bulmaktaydı.⁷² Hizmet gazetesinde çıkan bir yazıda, makinaların yasaklanması üzerine tüccarın dışarıya gideceğine ve makina ile avlananların sıkıntıya düşeceğine yer verilmiş ve makina kullanımıyla ortaya çıkan zararların, Yunan adaları ile görüş alışverişi ile giderilmesi öneriliyordu.⁷³ Bu görüş ve öneriler doğrultusunda, yasağın kaldırıldığı bilinmektedir.

Rodos adası süngerden, yılda 11.000 lira gelir elde etmekte iken, makinalı sünger kayıkları yasaklanınca bu gelirden azalma olmuştu.⁷⁴ Avlanmak için dışarıya giden süngercilerden "rüsüm-u saydiye" alınmakta idi. Basına yansıyan haberlere göre, bu vergi geriye döndüklerinde de isteniliyordu. Rüsumat Emaneti'nden, İzmir Rüsumat Nezareti'ne gönderilen bir yazıda, sünger ve diğer eşyaya değerince fiat konulmasına dikkat edilmesinin, Kalimnoz, Sömbeki, Herkit vesair Rüsumat dairelerine bildirilmesi emrediliyordu.⁷⁵ Bundan da, fiat tespitinde bir takım yolsuzluklar yapıldığı anlaşılmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve İnkışaf Devirlerinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Bulleten, XIV/55, 319 vd.
- (2) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1310, 252,257.
- (3) Salname, 1311, 266; Tansel, Mektuplar IV, 450.
- 4) Paul Wittek, Menteşe Beyliği, (çev. O.Ş. Gökyay), Ankara, 1986, 82.
- (5) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1310, 225.
- (6) 1 kıyye=1280 gramdır. Bkz; Robert Mantran, İstanbul dans la seconde Moitie du XVIIe siecle, Paris, 1962, 273 (dipnot 2); Ayrıca bkz:H. İnalcık, "Introduction to Ottoman Metrology", Turcica XV (1983), Leiden 1955.
- (7) Salname, 1310, 227; 1311, 151-153.
- (8) Fevziye Abdullah Tansel, Mektuplar IV, 152.
- 9) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 87.
- (10) Bu konu için bkz; Filoksara Kanunu, İstanbul, 1327.
- (11) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1310, 228.
- (12) Ahenk, 25 Mart 1895.
- (13) Ahenk, "Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti", 30 Kanun-i sani, 1903.
- (14) Salname, 1303, 180-181.
- (15) Ahenk, 29 Ağustos 1901.
- (16) Ahenk, 14 Eylül 1313.
- (17) Ahenk, 14 Ağustos 1901.
- (18) Tansel, Mektuplar IV, 44-45.
- (19) Tansel, Mektuplar IV, 45.

- (20) Salname, 1303, 171, 177, 192; 1311, 286-287, 91-292,
- (21) Salname, 1311, 244.
- (22) Salname, 1303, 236-238.
- (23) Salname, 1311, 296.
- (24) Hizmet, 5 Teşrin-i Sani, 1892.
- (25) Ahenk, 18 Mart 1902/5 Mart 1318.
- (26) Cengiz Orhonlu, "Gökçe Ada (İmroz)", Türk Kültürü, X/112, (Şubat 1972), 226.
- (27) Salname, 1311, 298.
- (28) Ahenk, 1 Teşrin-i Sani, 1318.
- (29) J.H. Merdtmann, "Sakız", İslam Ansiklopedisi, X, 97.
- (30) Jean Thevenot, L'Empire du Grand Turc, Calmann-Levy, 1965, 256-261; Bunun çevirisi için bkz: Nuray Yıldız, Jean Thevenot 1655-1656'da Türkiye, İstanbul, 1978, 222-223.
- (31) Thevenot, 261; Yıldız, 223. Tournefort da üretilen sakızın, büyük bir bölümünün saray için ayrıldığını belirtmektedir. Tournefort, a.g.e., II, 71.
- (32) Ahenk, "Sakız'dan Yazılıyor", 28 Eylül 1319.
- (33) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 211
- (34) Salname, 1311, 107; 1303, 114-116.
- (35) Salname, 1303, 115; 1311, 258,278. 1311/1893 yılına ait vilayet salnamesinde, burada çobanlara ait bir ev ile su sarnıcı ve damdan başka birşey olmadığı belirtilmektedir. Salname, 1311, 255.
- (36) Salname, 1303, 85-88, 122, 140, 142.
- (37) Tournefort, Relation d'un Voyage du Levant, Lyon, 1707, II, 76. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Sakız'ı zi-

yaret eden Bruyn da, bu köylerde keklik yetiştirildiğini belirtmektedir. Bruyn, Voyage au Levant, Paris, 1770, I, 236.

- (38) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 181.
- (39) Salname, 1311, 288-290.
- (40) Salname, 1303, 237; 1311, 245.
- (41) Emile Kolodny, La Population des îles de la Grèce, Aix-En-Provence, 1974, I, 107-108.
- (42) Cengiz Orhonlu, "1657 tarihli Bozcaada tahriri ve adadaki Türk Eserlerine ait notlar", Tarih Dergisi, 26, 69-70. Salname, 1303, 245.
- (43) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1310, 232.
- (44) Mustafa Akdağ, a.g.m., 319 vd.
- (45) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1310, 238.
- (46) Salname, 1310, 240.
- (47) Michele Nicolas, "Une Commune^v.....", Turcica, VII, 60.
- (48) Tansel, Mektuplar IV, 140-141.
- (49) Salname, 1311, 252, 259.
- (50) Salname, 1303, 114.
- (51) Salname, 1311, 188.
- (52) Ahenk, 8 Temmuz 1314; Ahenk, 11 Kanun-i sani 1315.
- (53) Salname, 1311, 278, 282, 284.
- (54) Salname, 1303, 182, 281.
- (55) Rûsum-u sitte, ipek, tütün, balık avı, tuz, içki ve puldan alınan vergilerdir. 1881 yılında, Düyun-u Umumiye kurulunca, adı geçen vergileri toplamaya başladı.
- (56) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 175; 1311, 290-292.

- (57) Salname, 1311, 246.
- (58) Salname, 1310, 232-233.
- (59) Salname, 1303, 211-213; 1311, 107.
- (60) Salname, 1303, 115; 1311, 254.
- (61) Salname, 1311, 258-259, 263.
- (62) Salname, 1303, 80-88.
- (63) Ahenk, 2 Kanun-i sani 1318/ 14 Kanun-i sani 1903.
- (64) Salname, 1311, 275-277; 284.
- (65) Salname, 1311, 224.
- (66) Ahenk, 12 Haziran 1318/25 Haziran 1902.
- (67) Salname, 1303, 161; 1311, 287-288.
- (68) Salname, 1303, 175, 193; 1311, 209, 286.
- (69) Salname, 1303, 238, 252; 1311, 298.
- (70) Salname, 1310, 234-236; 1311, 252, 309, 312.
- (71) Salname, 1310, 235-236; 1311, 311-312.
- (72) Tansel, Mektuplar, III, 421; IV, 138.
- (73) "Süngercilik Bahsi", Hizmet 13 Teşrin-i evvel 1893.
- (74) Tansel, III, 421; Salname, 1310, 237; 1311, 321.
- (75) Hizmet, 22 Nisan 1890; Ahenk, 23 mart 1901.

B E Ő İ N C İ B O L Ü M

EĒİTİM VE ÖĒRETİM

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ni oluşturan adalar-
daki eĒitim ve öĒretimi incelemeye başlamadan önce, genel
olarak adalardaki durumun yeterli olmadıĒını belirtmek ge-
reker. Bu durum, yalnızca, vilayeti oluşturan adalarla sı-
nırlı deĒilĒir. Girit adasında da aynı durum söz konusu i-
di. Hizmet gazetesinde, Girit'teki gayr-i müslimlere Türk-
çe öĒretmek için, 300 kuruş maaş ile, Őevket Efendi'nin,
Kalimnoz Rum okuluna da, halkın isteĒi üzerine, Türkçe öĒ-
retmeni atandıĒı haberine yer verilmişti. Bundan anlaşıl-
dıĒına göre, Rumların çoĒunluĒu oluřturduĒu adalarda, Türk-
çe öĒretiminde bir takım aksamalar vardır. XIX. yüzyılın
sonlarında, Musevilere ait okullarda Türkçe zorunlu ders-
ler arasında olduĒu halde, Rum okullarında Türkçe'ye önem
verilmemesi büyük bir çelişki oluşturuyordu. Bu durum, ada-
ların devletle olan baĒlarının zayıflamasına ve Yunanistan'
a katılma eĒiliminin de güçlenmesine neden olmaktaydı.

Bu okullarda okutulan derslerin, her zaman, kalite-
li olduĒu da söylenemez. Yine bir gazete haberine göre,
Sakız'daki kızlara ait ilkokulda, ilahiyat, gazeliyet ve
şarkılar, ortaokul da ise, ahlak, hikayeler, Leyla-Mecnun,

Şirin-Ferhat efsaneleri okutulmaktadır. Sibyan okullarında da durum bundan farklı değildi. Bu genel bilgilerden sonra adalardaki eğitim ve öğretimi gözden geçireceğiz.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, 44 cami, 4 tekke, 3 medrese, 1 kütüphane. islama ait, birer idadi, rüştiye ve ibtidayi ile 26 hıristiyan ve bir de yahudi okulu bulunan Rodos'ta, daha sonra bunların sayısı 50'i aşmış ve medreseler de 4'e yükselmişti. Kasabadaki camiler, Şadırvan, Ali Hilmi Paşa, Murat Reis, Hamza Bey, İbrahim Paşa, Sultan Mustafa, Recep Paşa, ve Süleymaniye camileri idi. Bunun dışında türk köylerinde de camiler vardı. Namık Kemal'in verdiği bilgilere göre, Lindoz, Salakoz, Uzgur, Mikse köylerinde cami bulunmaktadır. Namık Kemal'in mutasarrıflığı döneminde (15 Ekim 1884-24 Kasım 1887), Arnıta'da Hamidiye, Kalamina'da Tir-i Müjgan ve Çayır köyünde de Ertuğrul camilerini yaptırmıştır. Ayrıca, Girit'ten göç edenlerin yerleştirildiği, Süleymaniye-i Cedid köyünde de bir cami vardı. Namık Kemal'in din değiştirme ve askerlikten kaçma olaylarına karşı cami yapımının yanısıra, halkı bilinçlendirmek için, okullaşmaya da önem verdiği bilinmektedir. Nitekim, mutasarrıflığı döneminde, okul açılmıştır.

Adadaki en önemli eğitim kurumlarından biri, Medrese-i Süleymaniye'dir. Ahmet Mithat Efendi'nin Rodos'ta iken, sürgün olarak, birkaç öğrenciye ders vermesi ile temelleri atılan bu okul, daha da gelişerek, diğer bölgelere öğretmen gönderecek duruma gelmişti. Buradaki öğretim,

"Tedrisat-i İbtidadiye ve Tedrisat-i Rüştîye" olmak üzere iki bölümde yapılıyordu. Açılan idadi ve öğretmen okulları ile, nitelikli öğretim elemanı, bu okulların mezunları arasından atanmaya başlanmışsa da, Medrese-i Süleymaniye'nin önemi azalmamıştı. Geçen yüzyılın sonunda burada 500 öğrenci eğitim ve öğretim görmekteydi. Burada, çeşitli fen bilimlerinin yanı sıra Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri verilmekte idi. Dil dersleri, öğrencilerin aralarında söylev verecek düzeydeydi.

Medrese-i Süleymaniye'nin eğitim kalitesini yükseltmek için, bir takım girişimlerde bulunulduğu bilinmektedir. Namık Kemal, bu okula sanayi şubesi eklendiği takdirde mezunlarına daha kolay iş bulunacağı görüşündedir. Bunun için de, Kanuni Sultan Süleyman vakıflarından, bir hamamın geliri yeterli olacaktır. Ancak bu önerisi ile, Fethi Paşa Rüştîyesi'nin kız rüştîyesi haline getirilmesi önerisi de benimsenmemiştir. Buna karşın, 6 Temmuz 1885 tarihinde, müslüman ve gayr-f müslimleri birlikte eğitim görebileceği, bir idadinin temelleri atılmıştı.

Bir istatistiğe göre, XIX. yüzyılın sonunda, Rodos sancağındaki okulların sayısı ve öğrenci miktarı şöyleydi: müslümanlara ait 1 idadi, 1 rüştîye, 21 ilkokul; hıristiyanlara ait, 4 rüştîye, 67 ilkokul; musevilere ait 6 ilk okul olmak üzere toplam 100 okulda, 5474 erkek, 930 da kız öğrenci eğitim ve öğretim görüyordu.

Sakız adasındaki eğitimin kalitesi, vilayetin ge-

nel durumundan farklı değildi. İlkokul ve ortaokul öğrencilerine yapılan yıl sonu sınavında, ilkokul öğrencilerinin daha başarılı olduğu görülmüştü.¹¹ Vilayetin önemli tarım merkezlerinden biri olan Sakız'daki rüşkiye okulunda, ziraat memuru tarafından, fahri olarak, tarım dersleri verildiği de basından öğrenilmektedir.¹² Bu yeniliklere karşın, Vilayet Maarif Müdürü Abdullah Bey ile, sonradan bu göreve atanan Ziver Bey'in girişimlerinden bir sonuç alınmadığı, basında eğitimin kalitesizliği konusunda yazıların sürüp gitmesinden anlaşılmaktadır.¹³

1303/1885 yılına ait vilayet salnamesinde, Sakız kasabasında 1 rüştiye, 3 ilkokul, 9 hıristiyan ve 1 de yahudi okulu olduğu görülmektedir. Ayrıca harap ve mamur 9 cami, 2 medrese, 3 tekke; harap ve mamur, 98 kilise, 1 manastır ve 1 havra vardı. Köylerdeki durum ise şöyledir; 8 ova köyünün her birinde birer ilkokul, harap ve mamur 37 kilise; koyun adasıyla beraber kardamila nahiyesinde, 8 okul, harap ve mamur 73 kilise; Kalamoti nahiyesinde 27 okul, 171 kilise ve manastır; Voliso nahiyesinde, 7 okul, 74 kilise ve 1 manastır; kasabaya bağlı 13 köyde de, 18 okul, 79 kilise ve manastır vardı.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden, adadaki camileri ve kimin tarafından yaptırıldıklarını görmek mümkündür. Buna göre, Piyale Paşa adayı Cenevizlilerden alınca, padişah adına, Sultan Süleyman Cami'ni yaptırmıştır. Kasabada bundan başka, Kapudan Koca Abdurrahman Paşa Cami, Kapudan Halil Paşa Cami, Cigala Paşa Cami ve Kılıç Ali Pa-

15
 şa Cami vardır. Vilayet merkezi Sakız'dan Rodos'a nakle-
 dilmeden önce, burada bir kütüphane yapıldığı da bilinmek-
 tedir. Bu kütüphaneye, Maarif bakanlığı tarafından 15, Ma-
 arif Nazırı tarafından da 17 olmak üzere, 32 kitap hediye
 16
 edilmişti.

Sancaktaki eğitim ve öğretim kurumlarına bakılacak
 olursa, şu tablo ortaya çıkmaktadır: İslamlar için, 1 rüş-
 tiye, kız ve erkek öğrenciler için birer ilkokul; hıris-
 tianlara ait 1 lise ile 7 ortaokul, 79 ilkokul ve birer
 de yahudiler için kız ve erkek ilkokulu. Bu okullarda, 3864
 erkek ve 1205 kız öğrenci öğrenim görüyordu. 17 Bundan başka
 18
 adada, bir Ziraat Mektebi vardı.

Midilli adasında ise, 1884 yılına gelinceye kadar,
 2 rüştiye ve birkaç da sıbyan okulundan başka okul yoktu.
 Namık Kemal, buraya mutasarrıf olarak atanınca, konu üze-
 rinde önemle durmuş ve bunda bir hayli yol almıştır. Kale-
 me aldığı lahiyalarda, Midilli'deki eğitim durumunu göz-
 ler önüne sermektedir. Buna göre, adadaki okulların ge-
 lirleri, vakıflar hakkındaki bir iradenin yanlış anlaşıl-
 ması sonucu, azalmış ve okullar bakımsız kalmıştı. Eğitim
 ve öğretim yapılabilen birkaç okulda da, haftalıkla çalı-
 şan, öğretmenler okuma ve yazmadan başka birşey verememek-
 tedir. Rüştiyelerin durumu da bundan farklı değildi. Namık
 Kemal'e göre, eğitimin kalitesini iyileştirmek için, rüş-
 tiyelerdeki ders metodları, askeri rüştiyelerinkine yük-
 seltilmeli, okullarda yatılı sınıflar açılmalı ve sanat
 okullarına önem verilmelidir. Ayrıca, her köyde ilkokul a-

çılarak, ilköğrenim zorunlu olmalıdır. ²⁰

Midilli'deki hıristiyan okullarındaki durum da bundan farklı değildir. Midilli halkı Kaşot ve Sakızlılar kadar eğitime önem vermiyorlardı. İçlerinden çok az kişi, Avrupaya gönderiyordu. Midilli'de, XIX. yüzyılın sonlarına kadar yapılanlar, Türk okullarındaki öğretmenlere 364 kuruş maaş vermek, rüştiye okulu açarak, burada yetişenlerin askeri okullara girmelerini sağlamaya çalışmaktan ibaretti. ²¹

Midilli'deki eğitimin yaygınlaştırılması ve kalitesinin yükseltilmesi için bir takım girişimler olduğu bilinmektedir.

Bu amaca yönelik, Cezair-i Bahr-i Sefid Valiliği tarafından, "Cemiyet-i İlmiye" kurulmuştu. Bu dernek, müslüman halkın yardımları ile, okullar yaptırıyordu. Nitekim bu dernek, kasabada sıbyan mektebi, Mөлova, Yere nahiyesi ile Sarlıca'da da okullar açılmış, eğitim metodları da yenileştirilmişti. Adada, ayrıca, Cemiyet-i Maaşaf kurularak okul yapımı ve tamiri gibi işler bu cemiyete verilmiştir. Namık Kemal'in, Cemiyet-i İlmiyenin isteneni verememesi üzerine, kurulmasına ön ayak olduğu yeni cemiyete, diğer cemaatlerden de ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Mösyö Zarifi ve Gırci Panoyoti'nin cemiyete madđi yardımda bulunduğu bilinmektedir. Bu yardımlarla, adada 20 kadar okulun yapımına başlanmış ve en önemlileri de tamamlanmıştı. Böyle geniş kapsamlı bir girişimin, yalnızca yardım sever kişilerin katkıları ile yürütölmesi mümkün değildir.

Bu nedenle, cemiyete sürekli bir gelir kaynağı bulunmalıydı. Bunun için, evkaf fazlalarının Evfaf Nezareti'ne gönderilmeyerek, eğitim yatırımlarına ayrılması düşünülmüş²² ise de, bu karar, valilik tarafından onaylanmamıştır.

Midilli'deki okullaşma, Namık Kemal'den sonra da devam etmiştir. 1891 yılı ortalarında başlayan lise, Abdülhamit'in tahtta geçişinin yıl dönümüne rastlayan, 20 Ağustos²³ 1312 günü açılmıştır. Bu okulda, tarih, hendese, arapça, farsça ve din bilimleri ile Fransızca, coğrafya, Osmanlıca dersleri veriliyordu.²⁴ Bu çalışmalar ile, adadaki okulların sayısı bir hayli artarak, yüzyılın sonunda, 150'i aşmıştı. Namık Kemal'in çabaları ile, Molevra'ya²⁵ bağlı tüm köylerde ilkokul olduğu görülmektedir. Midilli Sancağındaki okullar ve öğrenci sayısı ise şöyledir: İslama ait, 1 idadi, 1 rüştiye ve 59 ilkokul; Rumlar için, 1 idadi, 14 rüştiye, 79 erkek ve 18 kız ilkokulunda, 5961 i erkek ve 937'i de kız olmak üzere toplam 6898 öğrenci öğrenim görmekteydi.²⁶

Limni Ada'sı eğitim ve öğretim konusunda da vilayette en son sırada yer almıştır. Salnamelerde, ada üzerindeki 2 rüştiyede 55 öğrenci, 24 ilkokulda ise 2080 erkek ve 120 kız öğrenci olduğu görülmektedir. Bundan başka adada 6 cami, 1 tekke ve 166 kisisi vardı.²⁷ Basından öğrenildiğine göre, rüştiyelerin seviyesinin istenen ölçüde olduğu, yapılan sınav sonucu, anlaşılmıştır.²⁸

Bozcaada'nın eğitim durumuna bakılacak olursa, şu tablo görülür; 10 öğrencili bir rüştiye, 45 öğrencili erkek ve 65 öğrencili kız ilkokulu; hıristiyanlara ait, 15 öğrencili rüştiye, 198 öğrencili erkek ve 174 öğrencili kız ilkokulu. Bundan başka, üç cami, bir medrese, bir kilise vardı.²⁹ Cengiz Orhonlu'ya göre, camilerden biri Köprülü Mehmet Paşa'ya aittir, ikincisi Alaybey Cami olup, diğerinin kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir.³⁰ İmroz'da da, 50 öğrencili bir hıristiyan rüştiyesi ile 6 ilko-³¹ kul, ayrıca 1 cami ile her köyde birer kilise bulunuyordu.

Limni Sancağı'nın genelinde ise, islama ait 2 rüştiye, üçer kız ve erkek ilkokulu; hıristiyanlar için, 4 rüştiye, 8 erkek ve 3 ilkokul olmak üzere toplam 23 okulda, 2238 erkek ve 548 kız öğrenci bulunuyor ve öğrenim görüyordu.³²

BEŞİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) "Cezair-i Bahr-i Sefid ve Girid Vilayetleri", Hizmet 17 Kanun-i sani 1887.
- (2) "Sakız'dan Malumat", Ahenk, 14 Haziran 1314.
- (3) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 112; 1311, 107; Ayrıca bkz. Salname-i Devlet-i Osmaniye, sene 1303.
- (4) H. Balducci, Rodos'ta Türk Mimarisi, (çev. C. Rodoslu) Ankara 1987, 67-68.
- (5) Fevziye Abdullah Tansel, Mektuplar, IV, (Giriş XXVIII).
- (6) Tansel, Mektuplar, IV, (Giriş XXIV).
- (7) Tansel, IV, (Giriş XXV-XXVI).
- (8) "Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti", Ahenk, 5 Ağustos 1895.
- (9) Tansel, IV, (Giriş XXV).
- (10) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1312, 318-319'daki tablo.
- (11) Ahenk, 17 Temmuz 1313.
- (12) Ahenk, 9 Eylül 1316.
- (13) Hizmet, 19 Mart 1894.
- (14) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1303, 80-88.
- (15) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, İstanbul, 1935, 118-120.
- (16) Hizmet, 4 Ağustos 1888.
- (17) 1312 H. yılına ait salnamenin sonundaki tablo.
- (18) Ahenk, 17 Ekim 1900.
- (19) Tansel, III, 33 vd.; Uzunçarşılı, "Namık Kemal'in Mektupları ...", Bellekten, XI/42 (Nisan 1947), 246 vd.
- (20) Tansel, Mektuplar, III, (Giriş XV).
- (21) Tansel, Mektuplar, III, (Giriş XVIII).

- (22) Tansel, Mektuplar, III, 116 vd.
- (23) "Midilli'den aldığımız varakadır", Hizmet, 26 Kanun-i evvel 1891; Ahenk, 15 Eylül 1312.
- (24) Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi, 1311, 196.
- (25) Salname, 1303, 123.
- (26) Salname, 1312, 318-319.
- (27) Salname, 1303, 237; 1311, 245.
- (28) Hizmet, 31 Temmuz 1888.
- (29) Salname, 1303, 245.
- (30) C. Orhonlu, "Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitabeleri" Türk Kültürü, VIII/86 (Aralık 1969), 141.
- (31) Salname, 1303, 245.
- (32) Salname, 1312, 318-319.

SONUÇ

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ni oluşturan adaların büyük bir bölümü Fatih Sultan Mehmet, Sakız, Rodos ve Oniki Ada olarak bilinen güney sporatlar da Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Alındıklarında ya Rumeli ya da Anadolu Eyaleti'ne dahil edilen bu adaları, sonradan yeni bir idari yapıda görmek teyiz. XVI. yüzyılda doğuda, batıda ve güneyde yapılan seferler sonucu genişleyen sınırlar, idari alanda yeni bir düzenleme ve örgütlemeyi zorunlu kılmıştı. Yeni ihtiyaçlar ve zorunluluklar gereği olarak, diğerlerinin yanı sıra, Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin kurulduğunu görüyoruz. Kanuni Dönemi'nin ortalarına doğru oluşturulduğu anlaşılan eyaletimiz, konumu gereği, Kaptan Paşa'nın idaresine verilmişti. Bu nedenle, Kaptan Paşa Eyaleti de denilmektedir. Bilindiği gibi, donanmanın insan gücü ihtiyacının büyük bir bölümü adalar ile kıyı bölgelerinden sağlanıyordu. Eyaletimiz, bu adalarını XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. 1864 yılında çıkarılan "Vilayet Nizamnamesi" ve bunu yurdun bütünü kapsayacak şekilde genelleştirildiği "Vilayet Umum Nizamnamesi" ile eyaletler "vilayet" adını almış, liva yerine de "sancak" te-

rimi kullanılmaya başlamıştır. Eyaletimiz, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti" adını alırken, 1867 yılında Bahriye Nezareti'nin kurulması ile de Kaptan Paşalıkla ilişkisi kalmamıştır.

Yunan isyanından sonra sınırları daralan vilayetimiz, XIX. yüzyılın sonlarında dört sancaktan oluşuyordu. Bu sancaklar, Rodos, Sakız, Midilli ve Limni'dir. Bu yızyılda, idari alanda, merkezin Sakız ile Rodos arasında değişmesi dışında, önemli bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Ege adalarında, öteden beri Rumların oturduğu ve çoğunluğu oturdukları bir gerçektir. Osmanlı döneminde, çeşitli tarihlerde, sürgün yöntemi ile, Anadolu'dan ve Rumeli'den nüfus aktarılmış ise de, çeşitli nedenlerle bu sürgün yöntemi başarılı olamamıştır. Bu nedenle, adaların hiçbirinde Türkler çoğunluğu oluşturamadıkları gibi, verilen ayrıcalıklar nedeniyle, güney sporatlarda da yok denecek kadar az sayıda oldukları anlaşılmaktadır.

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin ekonomisi, büyük ölçüde, deniz ve deniz ürünlerine dayanmaktadır. Rodos, Sakız, Limni, Midilli ve İstanköy gibi adalarda tarım yapılmaktaysa da, dış satım ürünleri arasında sünger ve ahtapot başta gelmektedir. Adalarda büyük çaplı bir endüstriden de söz edilemez. Sanayi, tarıma ve el sanatlarına dayalı ve üretim, halkın ihtiyacı kadar yapılmaktadır.

Adalardaki eğitim durumunun, Türkler için olduğu kadar Rumlar için de istenilen ölçüde olduğu söylenemez. Eğitimin kalitesi, 1880'li yıllardan önce, özellikle İslam okullarında bozuk iken, Cemiyet-i İlmiye ve Cemiyet-i Maarif'in çalışmaları ile artmıştı. Bu ve benzeri çalışmalarla okulların sayısı 378'e ulaşırken, öğrencilerin sayısı da iki bini aşmış bulunuyordu. Bu rakamlara Rum okullarını ve öğrencileri ilave edecek olursak, okulların sayısı sekiz yüzü, öğrenciler de 40.000'i aştığı ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

A. Salnameler:

1. Cezair-i Bahr-i Sefid Salnamesi (1303,1310,1311,1312).
2. Devlet Salnamesi (H. 1273,1285,1296,1297,1299,1306),

B. Gazeteler:

1. Hizmet No: 2-805. (1886-1894)
2. Ahenk No: 1-2322 (1895-1904)

C. Kitaplar ve Makaleler:

Ahmed Cevdet, "Maruzat", T.T.E.M., No: 10(87).

Ahmed Müfid, Tepedelenli Ali Paşa, İstanbul, 1324.

Ahmed Rasim, Türkiye Adalar Denizi Kılavuzu (İnoz'dan Marmaris Burnu'na Kadar), İstanbul, 1926.

Akdağ, Mustafa, "Osmanlı imparatorluğunun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadi vaziyeti" Belleten XIV/55, (1950), 319-411.

Akün, Ömer Faruk, Namık Kemal'in Mektupları, İstanbul, 1972.

Ali Saib, Coğrafya-yı Mufassal-ı Memalik-f Devlet-i Osmaniye, İstanbul, 1304.

Argenti, P., The occupation of Chios by the Geneese and their administration of island (1346-1566), Cambridge, 1958.

Arıkan, Zeki, "Tanzimat Ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi I, 103-111.

- Barkan, Omer Lütfi, "Türkiye'de imparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri", I.F.M. II/1-2 (1941), 20-59; 214-246.
- Barkan, Omer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak Sürgünler", I.F.M. XI/1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), 524-561.
- Barkan, Omer Lütfi, "Hicri 933-934/Miladi 1526-1527 yılına ait bütçe örneği", I.F.M. XV/1-4 (Ekim 1953- Temmuz 1954), 251-329.
- Barkan, Omer Lütfi, "894 (1488-1489) yılı cizyesinin tahsisatına ait muhasebe bilançoları", Belgeler I/1 (Ocak 1964), Ankara, 1964.
- Balducci, Hermes, Rodos'ta Türk Mimarisi, (çev. Celaleddin Rodoslu), Ankara, 1987.²
- Baykara, Tuncer, İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir, 1974.
- Beckingham, C.F., "Djazair-i Bahr-i Safid", E.I.², III, 520-522.
- Beldiceanu, Nicoara, "Structures socio-économiques à Lemnos a la fin du XVe siècle", Turcica, XV, Louvan-Paris, Strasbourg, 1983, 247-266.
- Berker, Aziz, Mora İsyanı Tarihçesi, İstanbul, 1943.
- Bruyn, Corneille, Voyage au Levant, Paris, 1770.
- Bucbecq, O.G., Türk Mektupları, (çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul, 1939.
- Cuinet, Vital, La Turquie d'Asie, I-IV, Paris, 1892-1896.
- Çadırcı, Musa, "Tanzimattan Cumhuriyete Ülke Yönetimi" Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I, 210-230.

- Çakır, Osman, Osmanlı İmparatorluğu deniz teşkilatında Kaptan Paşalık (XV-XVII) yüzyıllar arasında, İstanbul, 1962-1963, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Kütüphanesi).
- Darkot, Besim, "Midilli", İ.A., VIII, 282-284.
- Darkot, Besim, "Rodos", İ.A., IX., 753-758.
- Davison, Roderic, Reform in the Ottoman Empire (1856-1876) Princeton, 1963.
- Dreux, Robert R.D., Voyage en Turquie et en Grece, Paris, 1925.
- Duman, Hasan, Osmanlı Yıllıkları (Salnamelerin Nevsalleri) İstanbul, 1982.
- Engelhardt, Türkiye ve Tanzimat, İstanbul, 1912.
- Ertuğ, Hasan Refik, "Nezaret ve Eyalet Salnameleri", Hayat Mecmuası, Yıl 1973, sayı 8, 10-16.
- Ertuğ, Hasan Refik, "Osmanlı Devrinde Salnameler", Hayat Mecmuası, Yıl 1973, sayı 7, 15-22.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I, (tabi Ahmet Cevdet), Dersaat, 1314.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, IX, Anadolu, Suriye, Hicaz, (1671-1672), İstanbul Devlet Matbaası, 1935.
- Fahredden Seyfi, 1820-1827 Arası Mora İsyanı, İstanbul, 1934.
- Gencer, Ali İhsan, Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kurulması, (1789-1867), İstanbul, 1985.
- Gerçek, Selim Nüzhet, "İstanbul Salnameleri", Akşam 10 Haziran 1941.
- Gökbilgin, Tayyib, "1840'dan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan meselesi ve Dürziler", Belleten, X/40 (1946), 641-703

- Gökbilgin, Tayyib, "Kanuni Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasabaları", Belleten, XX/78 (1956), 247-285.
- Gökman, Muzaffer, Tarih Boyunca Ege Kavgası, İstanbul, 1972.
- Hadzibegic, Hamid, "Rasprava Ali Çavuşa Sofije o timarskoj organizaciji u XVII stoljecu", in Bulletin du Musede la Reublique Populaire de Bosnie et Hercegovine, a Sarajevo, Novaserije, 1947.
- Halil Halit, Rodos'un Fethi ve Sultan Süleyman'ın Tedabir-i Siyasiyesi, İstanbul, 1328.
- Hasan Hulki, Türkiye Salnamesi, İstanbul, 1927.
- Heyd, Wilhelm, Yakındoğu Ticaret Tarihi, (çev. E.Z. Karal), Ankara, 1975.
- Hinz, Walther, Islamische Masse und Gewichte, Leiden, 1955.
- İnalçık, Halil, "Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri", Belleten, XXVIII/112 (1964), 623-690.
- İnalçık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane hatt-ı hümayunu", Belleten, XXVIII/112 (1964), 603-622.
- İnalçık, Halil, "The policy of Mehmet II toward the Greek population of İstanbul and the byzantine building of the city", Dumbarton Oaks Papers, 23/24, Washington D.C., 1969/1970.
- İnalçık, Halil, "Introduction to Ottaman Metrology", Turcica, XV (1983).
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara, 1943.
- Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, V⁴, VI³, VII³, VIII². Ankara, 1983.

- Kissling, H.J., "İkinci Sultan Bayezid'in deniz politikası üzerine düşünceler (1481-1512), Türk Kültürü, VII/84 (Ekim 1969), Ankara, 1969.
- Kołodaj, Y. Emile, La Population de Îles de la Grece, Aix-En-Provence, 1974 (I,II, Atlas).
- Konortas, Paraskevas, "la presse D'expression Turquie musulmans de Grece pendant la periode post Ottomane" Turcica, XVII, 245-276.
- Kramers, J.H., "Limni", İslam Ansiklopedisi, VII, 60-61.
- Kritoubulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani, (çev. Karolidi), İstanbul, 1328.
- Kunt, Metin, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi, İstanbul, 1978.
- Kurat, Akdes Nimet, Çaka Bey, İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi, Ankara, 1966.
- Kurtoğlu, Fevzi, Türklerin Deniz Muharebeleri, I-II, İstanbul, 1940.
- Kurtoğlu, Fevzi, 1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa, İstanbul, 1942.
- Kurtoğlu, Fevzi, Yunan İstiklal Harbi Ve Navarin Muharebesi (Çengelöglü Tahir Paşa), İstanbul, 1944.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları Ve Sonuçları", III. Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Ankara, 1986.
- Lefebvre, Marie-Magdeleine, "Actes Ottomans concernant Gallipoli, la mer Egee et la Grece au XVIe siecle" Südost-Forschungen, XLII, München, 1983, 123-167.

- Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1984.
- Lowry, W. Heath, "The Ottoman Liva Kanunnames contained in the Defter-i Hakani", Osmanlı Araştırmaları II, (yy. H. İnalçık, N. Göyünç, H.W. Lowry), İstanbul, 1981, 43-74.
- Mantran, Robert, İstanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle, Paris, 1962.
- Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, Kurumları ve Örgütleri ile Osmanlı Kurumları, I-II (yy. Neşet Çağatay) İstanbul, 1962.
- Mükrimin Halil, Düsturname-i Enveri (Medhal), İstanbul, 1929.
- Müneccimbaşı Tarihi, II, (çev. İsmail Erünsal), Tercüman 1001 Temel Eser, (tarihsiz).
- Orhonlu, Cengiz, "Oniki Ada'da Türk Nüfusu ve Türk Eserleri" Türk Kültürü, II (Ekim 1964), Ankara, 1964, 29-34.
- Orhonlu, Cengiz, "Bozcaada", Türk Kültürü, VII/83 (Eylül 1969), Ankara, 1969, 830-835.
- Orhonlu, Cengiz, "Bozcaada'da Türk Eserleri ve Kitabeleri" Türk Kültürü, VIII/86 (Aralık 1969), 139-149.
- Orhonlu, Cengiz, "Gökçe Ada (İmroz)", Türk Kültürü, X/112 (Şubat 1972), Ankara, 1972, 223-229.
- Orhonlu, Cengiz, "Bozcaada'daki Köprülü Mehmed Paşa Camii ve Vakfı Hakkında", Türk Kültürü, XII/141-142-144, Ankara, 1974, 385-388.
- Orhonlu, Cengiz, "1657 Tarihli Bozcaada Tahriri ve Adadaki Türk Eserlerine Ait Bazı Notlar", Tarih Dergisi, 26, 67-73.

- Ortaylı, İlber, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, (1840-1878), T.O.A.İ.E., Ankara, 1974.
- Ostrogorsky, Georg, Bizans Devleti Tarihi, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1981.
- Öngör, Sami, "İmroz Adasında tipik bir yerleşme şekli hakkında", Türk Coğrafya Dergisi, (20), 1960, 72-82.
- Özbaran, Salih, "The Salyane system in the Ottoman Empire as Organized in Arabia in the Sixteenth Century" Osmanlı Araştırmaları Dergisi, VI, İstanbul, 1986, 39-45.
- Özkaya, Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, (Doçentlik Tezi), Ankara, 1977.
- Özkaya, Yücel, XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Ahmet Vefik Paşa, İstanbul, 1942.
- Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1946.
- Permot, Hubert, L'ile de Chios, Paris, 1903.
- Piri Reis, Kitab-ı Bahriye, (A&polat-Kurtoğlu), İstanbul, 1935.
- Robert- Paul, Dictionnaire, Paris, 1967.
- Römeran, Gabriel, Tepedelenli Ali Paşa, İstanbul, 1939.
- Rycault, Paul, History of the Turks, London, 1700.
- Safvet, "Koyun adaları önündeki deniz harbi ve Sakız'ın kurtuluşu", T.O.E.M. III, İstanbul, 1326, 150-177.
- Saka, Mehmet, Ege Denizi'nde Türk Hakları, İstanbul, 1974.
- Salışık, Selahattin, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya, İstanbul, 1958.

- Sertoğlu, Mithat, Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul, 1947.
- Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa, Nusretname, (sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu) I-IV, İstanbul, 1963-1969.
- Stephanapoli, Z. Jeanne, Iles de L'egée, Avec documents et notes statistiques, Athenes, 1912.
- Şemseddin Sami, Kamus al-a'lam, İstanbul, 1894.
- Şimşir, Bilal, Ege Sorunu, Belgeler I-II, Ankara, 1976.
- Tansel, Fevziye Abdullah, Namık Kemal'in Hususi Mektupları I,II,III,IV, Ankara, 1967-1986.
- Tansel, Selahattin, Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi Faaliyetleri, İstanbul, 1971.
- Tarih-i Vakıa-ı Sakız, İstanbul, Mekteb-i Sanayi Matbaası, 13 Safer 1290.
- Thevenot, Jean, L'Empire du Grand Turcs, Calmann-Levy, 1965.
- Tournefort, de Pitton, Relation d'un Voyage du Levant, Lyon, 1707.
- Tönük, Vecihi, Türkiye'de İdare Teşkilatı, Ankara, 1945.
- Turan, Şerafettin, "XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı", Atatürk Üniversitesi 1961 yillığı, 201-232.
- Turan, Şerafettin, "Sakız'ın Osmanlı Egemenliği Altına Alınması", Tarih Araştırmaları Dergisi, IV, Ankara, 1966, 174-199.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Karasi Oğulları", İslam Ansiklopedisi (59. cüz), İstanbul, 1953.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, II⁴, III³, IV³, Ankara 1982-1983.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, 1984.

Varlık, "Yerel Basının Öncüsü Vilayet Gazeteleri", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I, 99-102.

Witteck, Paul, Menteşe Beyliği (çev. Orhan Şaik Gökyay), Ankara, 1986.

Yaman, Talat Mümtaz, Osmanlı Devleti'nin Mahalli İdaresinde Avrupalılaşma Hakkında Bir Kalem Tecrübesi, İstanbul, 1940.

Zakaryan, Aşop, Filoksara, Vilayet Matbaası, İzmir, 1313.

113 ref.

طوقر سنه بی ایستانتیق جدولیدر

مؤسسات خیره وبالصوم دواتر امیره

اسمی لودا	مزرعو	مزرعو در	درغنه انه	پانخانه	خوتخانه	عمارت	متره پواید شانه	چشمه زوبیلی	قره غولخانه	قله همایون دواتر امیره	ساعو	کایسا و ماستر	تکایا و رازیا	مدارس و کتبخانه	مکتاب	جو امع و مساجد	قایقخانه	عرسه
دوس سبایل	۲۸۱۹۸	۲	۴	۸	۴	۱	۱	۱۲۴	۹	۸	۲	۱۳	۵	۶	۶۵	۵۴	۱۱۱۱۸	۱۱۱۱۸
سازمچانی	۲۲۱۸۷	۱۷	۳۳۳	۲	۲	۰	۰	۳۳	۸	۱۷	۲	۵۶۸	۲	۲	۷۵	۹	۳۱۰۱	۳۱۰۱
بدلو سبایل	۱۲۷۵۲۱	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۵۱۸	۳	۲	۳۱۰	۸	۳	۱۲۴	۶۳	۲۸۷۲	۲۸۷۲	
لوی سبایل	۶۰۰۱۰۰	۲	۳۱	۲	۲	۱	۱	۳۶۹	۱	۲	۲۰۴	۱	۰	۲۹	۱۸	۱۳۱۲	۱۳۱۲	
کون	۲۴۸۰۷۵۵	۲۲۳۳۷	۹	۲	۲	۲	۲	۱۱۳۳	۱۱۱	۳۰	۹۱۱۰۸۵	۱۷	۱۱۳۳	۱۱۳	۳۱۴	۱۹۴۰۰	۱۹۴۰۰	

جزایر بحر سفید و لایتیک اوچوز

املاک مشهوره

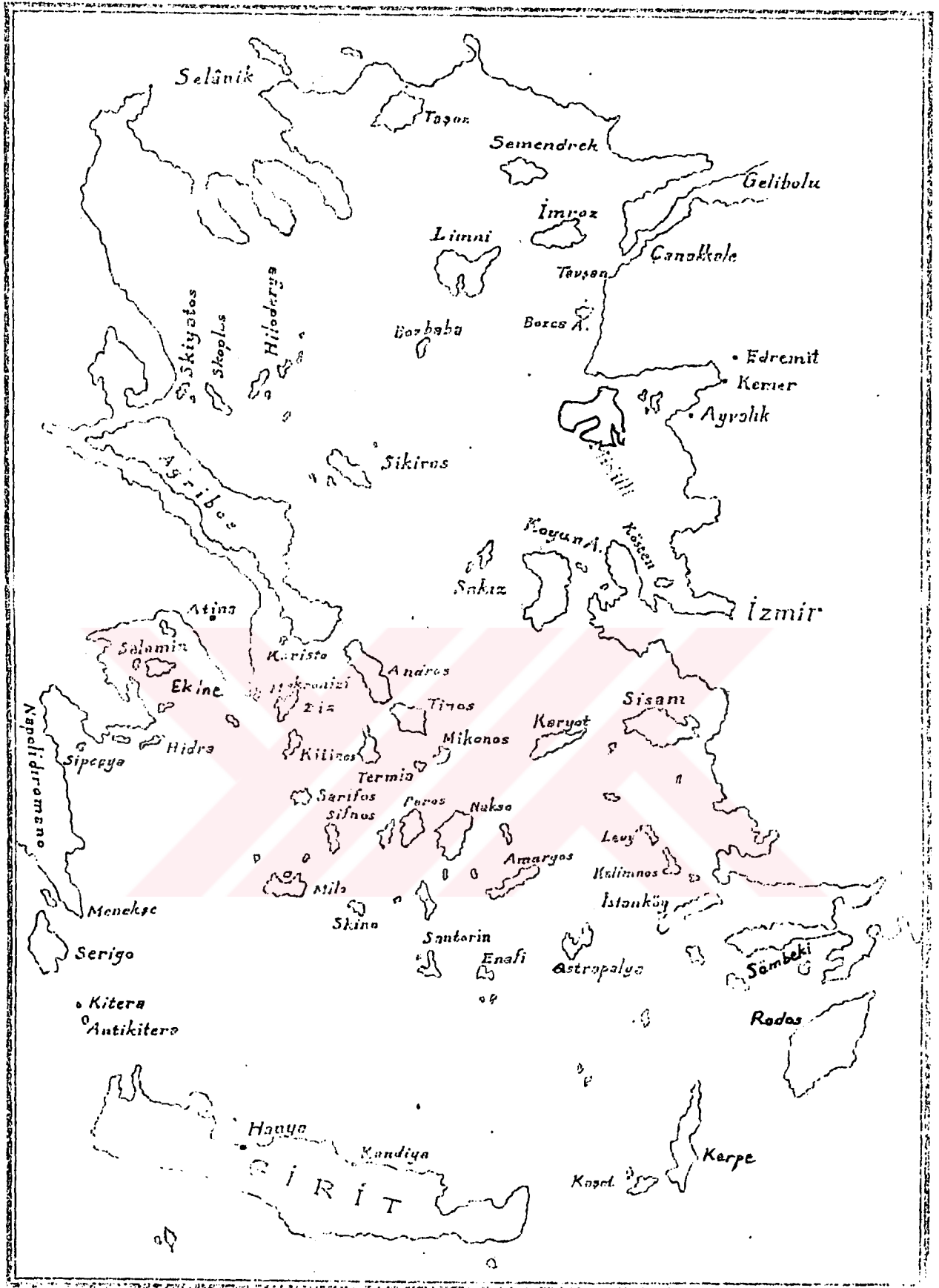
اورمان و سازه	مرعی	چایر	ترا	بانچه	باغ	پشتکات	آبار و مسالین و سازه	اوطه	مطبخه	قاریقه	دکرمان	حمام	خان و هتل	فرز	دکان	مخده
۷۴۵۰	۱۱۶۹۵	۴۱۳۸۲۵	۴۸۸۹۰	۴۴۱۷۸۵	۱۰۰۷۹	۰	۱۴۱۷	۸۳	۱	۴	۱۸۶	۶	۳۷۰	۱۱۷۲	۱۰۹۰۰	
۱۱	۵۳۹۸	۱۶۸۲۰۶	۳۳۲۷	۸۰۸۲	۰	۰	۴۴۴	۰	۰	۶	۱۷۰	۲	۵۱۳۵	۱۷۱۰	۱۷۱۸۲	
۷۴۲۰	۱۹۱۲	۳۱۷۵۸	۳۱۳۶	۱۲۰۳۳	۷	۷	۱۸۳۶	۳۶	۱۲۴	۵۳۶	۸۱۷۲	۳	۸۱۷۲	۳۷۴	۲۲۳۳	
۱	۶۳۰۶	۹۳۹۲۳	۶۵۷	۸۹۳۳۸	۷۸	۷۸	۴۵۳۵۴۰	۰	۰	۱۱	۳۶۹	۵	۱۱۱۱	۱۱۱۲	۸۱۰۰	
۷۴۲۴	۱۱۶۹۵	۴۱۳۸۲۵	۴۸۸۹۰	۴۴۱۷۸۵	۱۱۷۵۰	۹۸۳	۲۰۵۰	۱۲۹۱	۴۹	۲۰۵۰	۱۲۹۱	۴۹	۱۲۹۱	۷۸۶	۳۳۲۴	

ولایت داخلمده موجود مسلم وغير مسلم مكاتبك استانتیق جدولیدر

ملاحظات	لیکنی سنجانلی		مدلولی سنجانلی		ساقز سنجانلی		ردوس سنجانلی		اجمال	
	ذکور	اناث	ذکور	اناث	ذکور	اناث	ذکور	اناث	ذکور	اناث
اسلام	۶۳	۱۲۰	۵۶	۱۸۰	۳۰	۹۰	۶۲	۸۰۸	۱۱۹	۲۱۴۶
	۱۶۰	۱۰۲۶	۱۹	۱۰۲۶	۱۰۲	۱۰۲	۴۲	۸۰۸	۱۰۴	۲۱۴۶
خرستیان	۱۷۰	۵۰	۲۵۰	۱۸۰	۲۰۰	۲۸۵	۲۷۰	۲۷۰	۵۰	۱۱۷۰
	۱۸۴۵	۳۷۸	۴۵۰	۷۵۵	۳۲۰۰	۱۰۷۶	۲۷۰	۲۷۰	۶۱	۱۳۹۹۶
موسوی	۳۷۸	۳۷۸	۱۸	۱۸	۳۹	۳۹	۴۵۰	۴۵۰	۲۷۳۹	۲۷۳۹
	۲۳۳۸	۵۴۸	۱۰۳۶	۱۰۳۶	۲۸۶۵	۲۸۶۵	۵۴۷۱	۵۴۷۱	۳۶۱۸	۱۷۵۲۷
درت قدر قوراك مكتملی داخل										
حساب دكلدر										
بكون	۲۳۳۸	۵۴۸	۱۰۳۶	۱۰۳۶	۲۸۶۵	۲۸۶۵	۵۴۷۱	۵۴۷۱	۳۶۱۸	۱۷۵۲۷

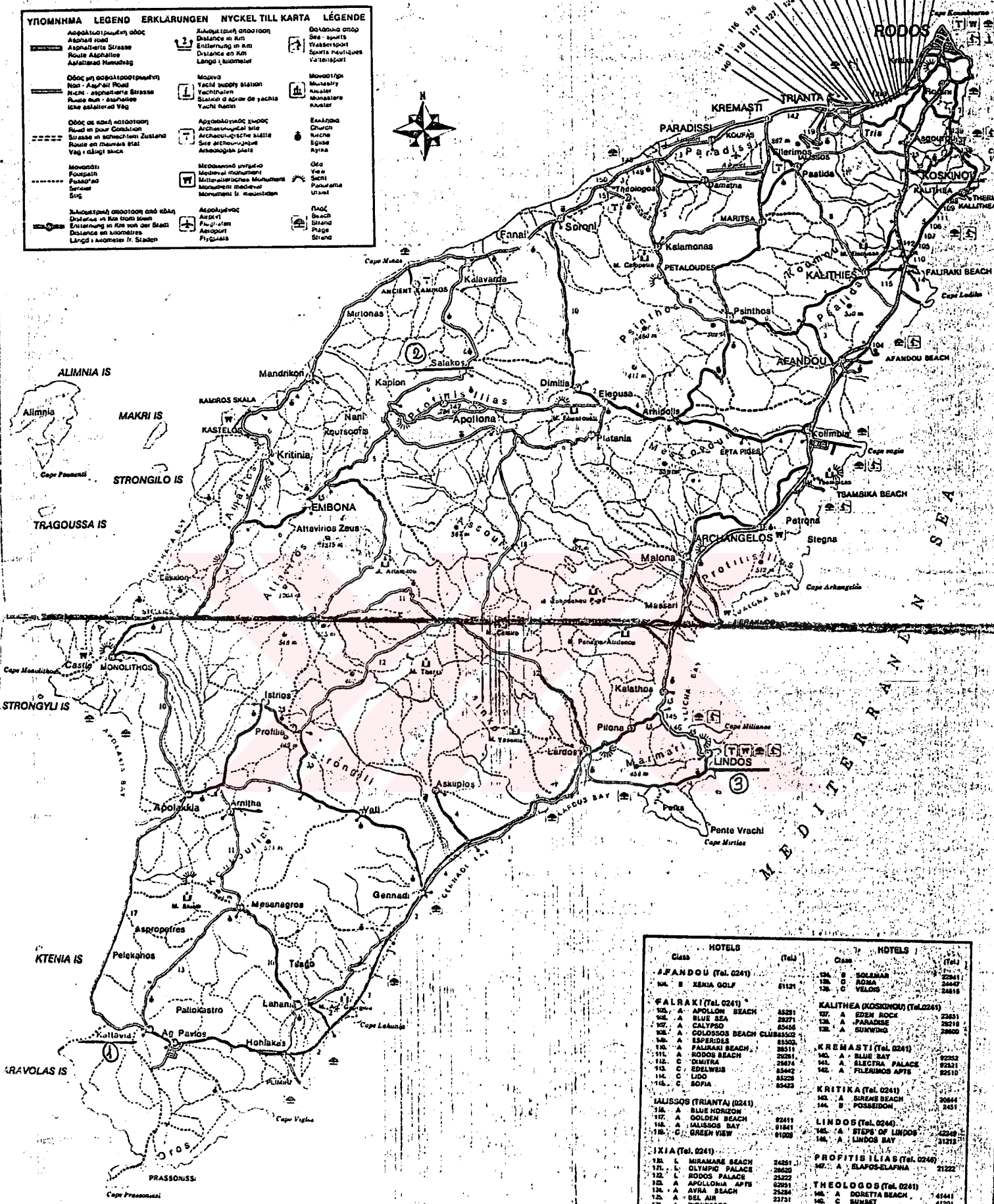
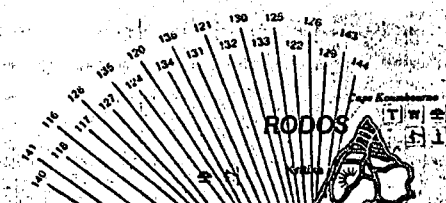
مكتوبه كورنیه

EĞE HAVZASI

RODOS

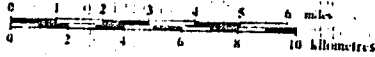
ΥΠΟΜΝΗΜΑ	LEGEND	ERKLÄRUNGEN	NYCKEL TILL KARTA	LÉGENDE
Ασφαλτοστρωμένη οδός Asphalted Road Route Asphaltée Asfaltada Manovadag		Asphaltierte Straße Route Asphaltée Asfaltada Manovadag		
Οδός σε κακή κατάσταση Road in poor Condition Straße in schlechtem Zustand Route en mauvais état Väg i dåligt skick		Asphaltierte Straße Route en mauvais état Väg i dåligt skick		
Μονοπάτι Footpath Pista Sentier		Μονοπάτι Footpath Pista Sentier		
Χαλκωστήριον ορεινών οδών Distance in Km from town Entfernung in Km von der Stadt Distance en kilomètres Längd i kilometer fr. Staden		Χαλκωστήριον ορεινών οδών Distance in Km Entfernung in Km Distance en kilomètres Längd i kilometer		
Ποταμός River Flumen Flume		Ποταμός River Flumen Flume		
Κατασκευασμένο κτίριο Built Building Gebäude Baut		Κατασκευασμένο κτίριο Built Building Gebäude Baut		
Μουσείο Museum Museum Museum		Μουσείο Museum Museum Museum		
Εκκλησία Church Eglise Kirche		Εκκλησία Church Eglise Kirche		
Αρχαιολογική στήλη Archaeological site Site archéologique Archaeological site		Αρχαιολογική στήλη Archaeological site Site archéologique Archaeological site		
Μοναστήριον Monastery Monsastère Kloster		Μοναστήριον Monastery Monsastère Kloster		
Αεροπλάνο Aeroplane Avion Flugzeug		Αεροπλάνο Aeroplane Avion Flugzeug		
Κατάστημα Shop Magasin Laden		Κατάστημα Shop Magasin Laden		
Κατάστημα Shop Magasin Laden		Κατάστημα Shop Magasin Laden		
Κατάστημα Shop Magasin Laden		Κατάστημα Shop Magasin Laden		
Κατάστημα Shop Magasin Laden		Κατάστημα Shop Magasin Laden		

MEDITERRANEAN SEA

HOTELS		HOTELS	
Class	(Tel.)	Class	(Tel.)
A-FANDOU (Tel. 0241)		130. B SOLEMAN	2241
104. B KENIA GOLF	81121	131. C ROMA	2247
		132. C VELDS	24816
FALRAKI (Tel. 0241)		KALITHEA (KOSKINOI) (Tel. 0241)	
105. A APOLLON BEACH	85281	107. A EDEN ROCK	22431
106. A BLUE SEA	28271	108. A PARADISE	28218
107. A CALYPSO	65455	109. A SUNWIND	28600
108. A COLOSSOS BEACH CLUB	85352		
109. A ESPERIDES	85300	KREMASTI (Tel. 0241)	
110. A PALIRAKI BEACH	38511	140. A BLUE BAY	92252
111. A RHODOS BEACH	35281	141. A ELECTRA PALACE	92321
112. C DIMITRA	28474	142. A FLEURDES APTS	92510
113. C EDELWEIS	85492		
114. C LIDO	85328	KRITIKA (Tel. 0241)	
115. C SOPHA	85423	143. A SIRENE BEACH	30844
		144. B POSSIDON	3451
KALISSOS (TRIANTA) (0241)		LINDOS (Tel. 0246)	
116. A BLUE HORIZON	81641	145. A STEPS OF LINDOS	32249
117. A GOLDEN BEACH	92411	146. A LINDOS BAY	31212
118. A KALISSOS BAY	81650		
119. C GREEN VIEW	81650		
LIXIA (Tel. 0241)		PROFITIS ILIAS (Tel. 0246)	
120. L MIRAMARE BEACH	24251	147. A ELAFOS-ELAFNA	21222
121. L OLYMPIC PALACE	28520		
122. L RHODOS PALACE	25222	THEOLOGOS (Tel. 0241)	
123. A APOLLONIA APTS	62931	148. A DORETTA BEACH	41441
124. A AVRA BEACH	25284	149. C SUNSET	41201
125. A DEL AIR	23131	150. POTISOS APTS	41531
126. A DIONYSOS	23021	151. THOLOS APTS	41800
127. A ELJMA	92466		
128. A ELIZABETH APTS	92491		
129. A METROPOLITAN CAPSULES	28881		
130. A OCEANUS	28881		
131. A POSSIDONIA APTS	22276		
132. A RHODOS BAY	23661		
133. B LITO	23511		

SKALE 1:100,000

ÖZGEÇMİŞ

1964 yılında, Denizli'nin Sarayköy ilçesinde doğdum. İlk ve Orta öğrenimimi İzmir Mehmet Akif Ersoy İlkokulu, Güzelyalı Orta Okulu ve Karataş Lisesi'nde tamamladım. 1986 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldum. Aynı yılda, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Yakınçağ Yüksek Lisans programını kazanarak kaydımı yaptırdım. 1987-1988 öğretim döneminde, İzmir Büyük Dersane'de tarih öğretmenliği yaptım. Halen yüksek lisans programına devam etmekteyim.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi